

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASTRID
STAMPE FEDDERSEN
MINDER

DET SCHØNBERGSKE FORLAG

ASTRID STAMPE FEDDERSEN

M I N D E R

ASTRID
STAMPE FEDDERSEN

MINDER

DET SCHØNBERGSKE FORLAG · KØBENHAVN
MCMXXIX

NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR), KØBENHAVN

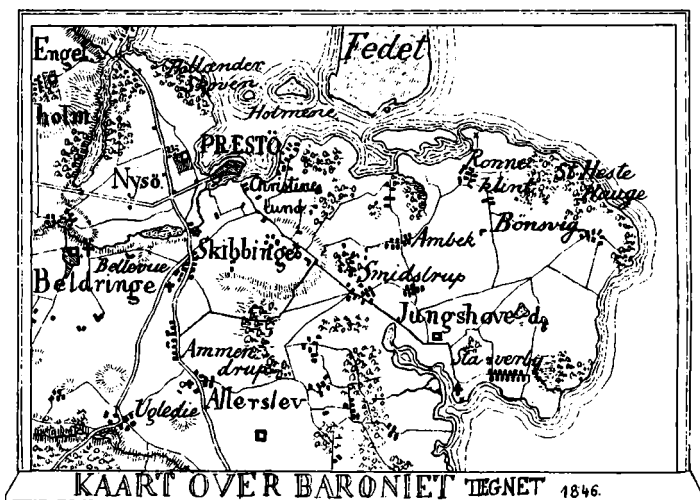
MINDET

OM MIN ELSKEDE MOR

TILEGNET

INDHOLD

	SIDE
I. Kapitel: BARNDOM.....	9
II. » BEDSTEFORÆLDRE.....	30
III. » MODER	39
IV. » UNGDOM.....	54
V. » FOREDRAG OG HØJSKOLER.....	63
VI. » KVINDESAGEN	72
VII. » SØNDERJYLLAND	126
VIII. » ISLAND OG MODERSMÅLET	155
KORT OVER SØNDERJYLLAND.	

I.

BARNDOM.

Mine børn har bedt mig nedskrive mine minder fra mit lange, omskiftende liv, og jeg har lovet dem at prøve derpå.

Min fader var lensbaron Henrik Stampe, 3dje besidder af baroniet Stampenborg ved Præstø, søn af Hendrik Stampe (2den besidder) og hustru, Christine Dalgas.

Baroniet Stampenborg er oprettet i året 1809 af juristen, gehejmeetatsråd Henrik Stampe og hustru f. Groen. Det bestod af hovedgårdene Nysø, Jungshoved samt det tilliggende bøndergods og 1100 tdr. land skov.

Min moder var Jonna Drewsen, datter af Adolf Ludvig Drewsen, justitiarius i kriminal- og politiretten og konferensråd, og hustru Ingeborg Collin.

Jeg elskede begge mine forældre, dog mest min moder, som jeg havde et dybt og inderligt forhold til, især da jeg blev lidt ældre. Jeg voksede op på *Kristinelund*, en gård på 143 tdr. land, som far havde i forpagtning under baroniet. Der fødtes jeg d. 19de december 1852 som mine forældres andet barn. (Min ældre søster Rigmor var født d. 7de december 1850).

Fra den tidligste barndom har man jo ikke mange minder; dog mindes jeg den gård, vi voksede op på til mit 7de år. Det var en stråtækt bondegård, der i gamle dage havde været kaldt *Hestehavegården*, inden mine bedsteforældre efter deres bryllup (1821) bosatte sig dér, og den efter bedstemor, Christine Dalgas, blev kaldt *Kristinelund*.

Langs med haven gik en bred grøft, skilt fra den ved et flettet pilegærde, og hvor alt spildevand ledtes hen; den var aldeles modbydelig, men vi børn var meget stolte over, at vi kunde balancere på gærdet uden at falde i grøften. Så en søndag var jeg klædt fint på i hvid kjole med en lille sort fløjels mantille, fordi vi alle skulde over og besøge »bedstemor« (min fars mor) på Nysø, og mens jeg skulde gå og vente på, at de andre blev færdige, gav jeg mig til at gå på gærdet. Plump! der faldt jeg i, og min stakkels mor måtte gøre hele sit arbejde om med at pynte mig. Det må vist være denne begivenhed, der volder, at jeg aldrig glemmer den modbydelige grøft med sit sli-meede grønne indhold.

Et andet sted i den gamle bygning, som jeg heller aldrig glemmer, er »sandhullet«. At det har præget sig så stærkt i min hukommelse skyldes følgende hændelse. En dag var mine forældre ude til middag, og jeg var betroet til min barnepiges varetægt. Hun var kæreste med en af karlene og vilde ned og tale med ham i borgestuen, som en lang, mørk gang ledte ned til. Hun lod mig gå i forvejen, og jeg gik og følte mig for med hænderne, da jeg pludselig fik fat på noget loddent. I det samme blev jeg væltet bagover og bidt bag øret. Det var vores lænkehund, Bjarke, som havde revet sig løs. Barnepigen blev forfærdelig forskrækket og kaldte kæresten ud, for at han skulde hjælpe hende at tage Bjarke bort, men han nægtede at komme, da han var ræd for den glubske hund. Men så hørte jeg hende sige: »Hvis du ikke hjælper mig hunden bort fra Astrid, så er vi ikke kærester mere.« Det hjalp, og de bar nu den rasende hund bort og smed den ind i »sandhullet«, som de låsede. Da mine forældre kom hjem, lå jeg i min seng og blødte. Næste morgen gik fader ned og skød hunden i »sandhullet«. Men denne oplevelse efterlod hos mig en rædsel for hunde, som voldte, at jeg, når jeg skulde forbi eller ind i en bondegård, hvor

der stod en lænkehund og gøede, gik en lang omvej for ikke at komme i nærheden af den.

Jeg havde dog også gode minder fra mit første hjem, særlig fra havestuen, hvor jeg mindes min mormor sidende med os børn, og hvor juletræet tændtes, mens hun sad og sang julesalmer med os. Det var vist en ret forfalden bondegård, for jeg kan huske, at hver gang noget var blevet borte eller gået itu, så fik »rotterne« altid skylden, så dem må der have været mange af.

Men 1859 blev der bygget et nyt stuehus. Arkitekt Meldahl byggede det, og min morbror, Harald Drewsen, var hans medhjælper. Jeg gik da i mit syvende år, og det er fra dette hus, jeg *egentlig* har mine barndoms minder, og det elskede jeg over al beskrivelse. Min søster Kristine og jeg kunde ikke udstå, at gården hed Kristinelund, og vilde gerne have den kaldt med dens gamle navn Hestehavegården. Men det gik jo ikke*). Da jeg, 40 år senere, som aldrende enke byggede mig et lille hus på min elskede fødeegn mellem skoven og Skibbinge hestehave, kaldte jeg det derfor Hestehavehus.

Fra mit samliv med min fader mindes jeg mest ture, han gik med mig i skov og mark, hvor han lærte mig naturen at kende og særlig lærte mig, at jeg aldrig måtte være ræd for dyr; jeg skulde kunne holde på en snog og på en oldenborre, som var min skræk, fordi de kriblede så meget; men jeg slap ikke fri, førend jeg kunde holde på dem. Og fader lærte mig at kende mange fugle, særlig rovfugle, og at kende musvåge og glente fra hinanden ved at se, at glentens hale var spaltet. Senere, da jeg var noget ældre, tog fader mig tit med i vognen, når han kørte »på udvisning« i skovene, og lærte mig at kende forskel på »højskov«, »stangskov«, »ungskov« og »under-

*) Hun var ogsaa meget vred over, at hun selv var døbt Christine og vilde gerne kalde sig Kirstine eller Kirsten; men der stod jo desværre Christine paa døbesedlen.

skov«, forklarede mig, hvorledes skovene blev foryngede ved, at han stillede store stykker »til såning«, så at oldenen spirede op og dannede den dejligste underskov.

Hvor elskede jeg dog de skove! Vi gik hver dag en tur i skovene med vores lærerinde, og en af vore kæreste ture var til »Tingstedet«, som lå i Skibbinge hovedskov lige ved fjorden. Det var en mindre åben plads med 12 smukke stene, rejst på højkant, som stod i ring med en stor sten i midten; der sagde man, at Hestehaveboerne havde »holdt ting«. Desværre forsvandt disse herlige stene allerede i min barndom; jeg antager, at man har begået den vandalisme at hugge dem op til vejfyld.

Vi børn fik lov til at færdes alene i skovene, som den gang var noget helt andet, end da jeg som enke fik mit lille sommerhus, Hestehavehus, dernede ved mine gamle skove: »Ræsvænge« og »Skibbinge hovedskov«. I min barndom var der store, mægtige træer, næsten uigennemtrængelige krat og en rigdom af dejlige blomster: violer, kærminder, liljekonvaller, pragtstjerner osv., og jeg vidste, hvor de stod, og fandt dem hvert år på deres plads. Da jeg 40 år senere kom til at bo dernede, var alle de store træer faldne, der var mest stangskov, og store partier var drevne af og tilplantede med graner.

De blomster, jeg havde glædet mig over i min barndom, var der ingen af; hverken kærminder, viol, liljekonval eller pragtstjerne findes mere i skovene, og musvåge og glente er forsvundne med dem. Jeg spurgte en gang den nuværende skovrider, hvori det lå, at alle de blomster var forsvundne, og han svarede, at det var, fordi skovene var »afgrøftede«, og blomsterne trængte til mere fugtighed, end de nu fik. Det kunde jeg også se derpå, at jeg kun kunde finde kærminder i markgrøfterne og på side steder. Lidt nord for Kristinelund lå Skibbinge hovedskov, som endte i en vold lige imod syd. Der var en *rigdom* af de dejligste violer, som duftede vidunderligt; (det var ikke de lyse,

lugtfri hundevioler); og imellem violerne lå der masser af snoge, rullede sammen en for en. Det morede os at tage dem i vore forklæder, løbe hjem, tage dem i halen og stikke dem op imod vore piger, som skreg af skræk.

Ole Olsens Kone.
Efter Maleri af Kunstmaler Engelsted.

Vi vænnede os imidlertid af dermed, fordi snogene lugtede så fælt.

Snogene er også forsvundne; jeg har i de 15 år, jeg som gammel har boet dernede, kun set én.

Der var ved Kristinelund en vanding, som kaldtes »hesteparken«, fordi hestene blev vandede i den. Den elskede vi, og den gav rig næring for vor fantasi. Der lå en gammel bjelke i den; den kaldte vi »Ormen hin lange«, og så

stak vi pinde ned i nogle huller, der var i den, bandt en halmvisk omkring pindene og kaldte dem »Olav Trygvason« og »Ulv Røde«, og hver morgen, inden vi gik i skole, styrtede vi ned for at se, om »Ormen hin lange« var dreven om på den anden side af »havet«, d. v. s. Hesteparken.

Vi morede os også med at kravle i træer i skov og have, og et af de træer, vi elskede højest, og hvor vi opholdt os mest, kaldte vi »Højenloftssvalen«.

Et kvarters gang fra Kristinelund boede vor gode ven »Ole Olsens kone«. Hun hed egentlig Maren Nielsdatter, men var gift med Ole Olsen og blev derfor kaldt »Ole Olsens kone«; men et tydeligt bevis på, at hun var den betydeligste af de to var, at man altid kaldte hendes Mand »Ole Olsens Kones Mand«. Hun var et ejendommeligt Menneske. Når hun kl. 10 om aftenen havde fået mand og børn i seng, tog hun Saksens Krønike og Snorres Kongesagaer frem og sad og læste til kl. 12 om natten, og hun havde en utrolig god hukommelse, så hun, når vi besøgte hende, ofte fortalte os store dele af dem.

Det var et rigtig morsomt gammeldags husmandshjem. Man kom ind ad en halvdør og stod lige i køkkenet med den åbne skorsten, hvor hun lavede maden. Derfra gik man ind i »stuen«, hvor der var en dejlig gammel bilæggerovn og i bunden af stuen en væv, hvor Ole Olsens kone ofte sad og vævede. Op ad sidevæggen stod 2 senge med blåternet bomulds forhæng. Under sengene lå der høns meget tidligt på foråret og rugede. Kyllingerne fik lov at løbe omkring i køkkenet og pikke smuler op; de blev også fodret med korn fra loftet. Når disse kyllinger blev slagtefærdige, iførte Ole Olsens kone sig sit fineste skrud med lin og hue og dejlige silkesløjfer ned ad nakken og kom ud og forærede mor kyllingerne. Vi elskede at besøge Ole Olsens kone. Hun forkælede os, gav os både blomster, æg og æbleskiver. Æbleskiverne tog hun op af sin dragkisteskuffe og æggene puttede vi i lommen på vores

ridekjole, og naturligvis var de itu, når vi havde travet rask hjemad.

Fader fortalte os af og til om sin ungdom, bl. a. fortalte han os om den tid, han havde været med i krigen 48—50 og været sergent. Han fortalte, at han stundom var så træt, at han ikke kunde holde sig vågen, og når han *skulde* marchere, hændte det, at han, mens han gik imellem to »Jenser«, som han holdt under armen, gik og sov.

Fader læste udmærket godt højt, og om aftenen samledes vi ofte allesammen i dagligstuen; der blev så sat sukkervand ind til fader, og han læste for os. Hvor har jeg dog hele mit liv været inderlig taknemlig over alle de mange værker, fader læste højt for os: Øhlenschlägers tragedier, Holbergs komedier, Heibergs vaudeviller, Baggesen, Shakespeares tragedier osv. osv. Det er en af den nuværende tids store fejl, at man ikke om aftenen samles til højtlesning. Hvor lærer man meget, hvor er det en rigdom, hvor giver det en samling over livet, som nutiden helt fattes!

Min fader var meget musikalsk, men havde vistnok aldrig lært at spille. Han spillede dog alle melodier og alle mulige operaer efter øret, og min søster Rigmor, den musikalske blandt os søstre, sad altid og lyttede og glædede sig.

Fader var en flink landmand og drev gården med stor iver. Han stod meget tidlig op og gik i marken, og som følge deraf sov han altid til middag. En gang var hans avlskarl, Per Caspersen, indkaldt, og fader stod så op kl. 4—5 hver morgen og opholdt sig mest i marken, hvor vi børn måtte bringe hans mad ud til ham. En sommer havde vi raps oppe i »Kokkemarken«, opkaldt efter »Kok-Anders«, som boede i et hus på Kokkemarken, og hvor morede det os børn at være med at høste det. Men så kom der pludselig bud, at vi skulde komme hjem, for H. C. Andersen vilde læse sine eventyr højt. Og hvem der ikke var særlig glade, det var os børn.

Fader fortalte, at en gang, mens han var barn, var der en henrettelse i Ugledie, og så havde hans farbror, baron Carl Stampe, taget ham med op at se henrettelsen. — — — Hvor var den tid forskellig fra nutiden! I dette tilfælde er nutiden bedre end fortiden. Manden, som blev henret-

Henrik Stampe som sergent.

tet, hed Balle Lars. Man sagde, han havde skudt en kone i Enegårde. Jeg har talt med en gammel kone, som i 1926 fyldte 90 år, og som nu er død. Hun havde i sin ungdom tjent sammen med Balle Lars, og hun sagde, at han var et flinkt, rart menneske. Hvorom alting er — henrettet blev han, og vores daværende præst, pastor Gjellebøl, tog ud og talte med ham forat søge at omvende ham, hvilket nok ikke lykkedes. Gjellebøl udgav så den tale, han havde holdt for ham, under navnet: »Spildte Guds ord på Balle

Lars«. Det blev et mundheld i vores familie, når vi uden held havde forsøgt at overtale nogen til et eller andet, at »det var spildte Guds ord på Balle Lars«.

En oplevelse, jeg havde som barn, viser også tydelig, at tiderne i visse henseender har forandret sig til det bedre. Vi kørte hyppig om sommeren efter middag en tur, og vi

Astrid Stampe som barn.

børn sad på bukken hos kusken. Så en gang kørte vi om ad Ambæk, og der var ved gadekæret et lille hus i stil med nutidens kolonilysthuse. Da vi kom der forbi, hørte jeg nogen skrigе derinde, og jeg spurgte kusken, hvem det var, som skreg. »Det er en kvinde, som er sindssyg«, sagde han; »hun er lukket inde dér og faar sin mad rakt ind gennem en luge«. Jeg fandt det rædsomt, men jeg var jo barn og kunde slet ikke tænke på at gribe ind; dog gjorde det et uudsletteligt indtryk på mig.

Min fader var meget *åndsfraværende* og kunde ofte færdes uden at ane, hvad der foregik omkring ham; han sad stundom ved måltiderne med et ejendommeligt åndsfraværende udtryk og talte halvhøjt med sig selv uden at lægge mærke til os andre. Denne egenskab har jeg i høj grad arvet efter ham. Det har været mig til stor plage i livet. Mine børn har tit sagt til mig: »Mor, så du ikke, at N. N. gjerne vilde tale med dig?« Men jeg så ikke, hvad der foregik omkring mig. Mens jeg var lille, havde jeg en tydelig følelse af, at jeg havde minder fra en tidligere tilværelse, og den følelse må vist have givet sig udtryk i mit åsyn, i al fald digtede min farbror Holger Stampe et lille digt til mig, hvori findes følgende vers:

Du svævede i Drømme milde,
Da Du kom her i Verden ind;
Du tro'de vel, det var en Leg,
Da gennem Æthrens lune Bølge
Du fløj, og maatte Flugten følge,
Til her, med ét, man vugged Dig!

Du er som Havets Perle rig!
Saa drømmefuld, og i Dit Øje
Ej har man nødig langt at søge,
Før tydelig det viser sig,
At Du har Minder fra en Vaar,
Som ingen Anden monne kjende;
Tidt Blomsterne jeg saa Dig sende
Et Blik, som Blomsten kun forstaar.

Maaske en bedre Slægt end vor
Har kysset Dine lyse Kinder!
Hvor klart Krystal i Kilden rinder,
Hvor Ungdoms Rosen dejlig groer,
Dit Fjed maaske endnu den freder;
Maaske naar Sol i Skovens Ly
Omstraaler Alflokken sky,
— Din Legesøster om Dig leder!

Da jeg blev lidt ældre, forsvandt denne følelse fuldstændig, men *åndsfraværende* er jeg bleven ved at være hele

mit liv. Jeg har tit sagt og også følt, at min hjerne var et »pulterkammer«, og det var den også på en måde. Men på den anden side kunde jeg også senere hen i livet midtsamle mig om et eller andet, f. ex. når jeg vilde skrive noget, og så var min tanke meget klar. Jeg har tit tænkt på, at hvis jeg som barn havde været spejder og var bleven opdraget til at se mig om, at iagttage, kunde måske den kedelige nedarvede egenskab have været overvundet; men det ensomme drømmeliv, som vi tit levede dernede på det »rene bondeland«, virkede snarere i modsat retning.

Jeg var tillige uhyre undselig og vedblev at være det, da jeg blev voksen. En gang, medens jeg var halv voksen, kom en dame ud for at besøge moder, og jeg sad i stuen ved siden af, mens de talte sammen. Jeg hørte da damen sige, at hun havde fundet sådan nogle udmærkede piller, som man skulde tage, når man blev »flov«, de hjalp så godt. Jeg troede, at hun mente undselig, og ønskede så inderligt, at jeg kunde få nogle af dem, men jeg syntes ikke, jeg turde bede Mor om dem.

Jeg voksede op som et naturbarn, inderlig knyttet til naturen, mere til dyrene end til planterne. Når jeg gik tur i skoven, havde jeg næsten altid en teaterkikkert med for bedre at kunne se fuglene, og når jeg kom hjem, slog jeg op i Kjærbøllings fugleatlas, hvad de hed. Jeg lyttede efter deres sang, og lærte de fleste fugles sang at kende, og undrede mig tit over, at så mange mennesker slet ikke havde øret opladt for den vidunderlig dejlige fuglesang. Jeg havde høns, som jeg elskede, og som elskede mig. Når jeg sad på trappen ved hønsehuset, fløj de op i mit skød og på min skulder og spiste af min hånd. Den ene af malkepigerne skulde holde hønsehuset rent, men jeg var ikke tilfreds med den måde, hun gjorde det på, og gjorde det ofte selv. Men så måtte mor fange en forfærdelig masse lopper på mig bagefter. Jeg vilde gerne passe hønsene godt og grundigt og læste derfor om deres pasning.

Engang, mens jeg var halv voksen, da jeg var i København hos mine morforældre, blev jeg syg og måtte ligge. Min tante Louise, mormors søster, kom ind for at se til mig, og da hun så, at jeg lå med en bog i hånden, spurgte hun, hvad jeg læste, og da hun fik at vide, at jeg læste om »Fjerkræets opdrætning«, lo hun så hjerteligt med sin søde klare latter, som jeg endnu mindes, over, at en feberpatient læste den slags bøger.

Jeg sagde altid, at når jeg blev stor, vilde jeg være »hønsepige med et uægte barn«, fordi jeg elskede høns så højt, og fordi *moderen* havde rådigheden over det uægte barn.

Vi var fire søstre — Rigmor, Astrid, Kristine og Jeanina; men af dem var den yngste, Jeanina, 9 år yngre end jeg, så hun hører ikke såmeget med til mine barndoms minder. Rigmor var 2 år ældre end jeg; men hun og jeg kunde ikke komme ud af det sammen og skændtes meget, ja, sloges af og til. Det lå vel i, at jeg var en forfærdelig heftig natur, hun rolig, drillende og overlegen. Hun var bedre venner med »de voksne« end jeg og talte meget med mor om mors venner, hvilket senere, da Rigmor skrev sine bøger, kom hende til gode, fordi hun huskede såmeget af, hvad mor havde fortalt hende. Men hun henledte de voksnes opmærksomhed på mine fejl, hvilket gjorde mig rasende, og jeg skældte hende ud og sagde, at hun »gjorde sig vigtig«.

Vi havde privat lærerinde, og da vi var i forskellig alder, kunde vi ikke følges ad, men medens den ene læste fransk, skulde den anden skrive skønskrift og den tredje regne. At *regne* var min rædsel, og det var ikke min lærerindes specialitet, så hun forstod ikke at bibringe mig særlig interesse derfor. Jeg har aldrig i mit liv kunnet og kan ikke den lille tabel, skønt jeg som voksen på mine ture gik og øvede mig på den — den store har jeg ingen anelse om — og jeg har aldrig kunnet og kan ikke dividere, kun tilnød

lægge sammen, så jeg begriber ikke, hvorledes jeg i mit lange liv har kunnet føre regnskab over mit store hus! Når jeg som barn skulde regne, brugte jeg mest tiden til at skrive vers på min regnebog. Dette så Rigmor, og hun begyndte at rømme sig: »Hm — hm, jeg ved en, der driver«. Så sagde min lærerinde til mig, at jeg værsgo' skulde være flittig med min regning. »Pas dig selv, Rigmor«, sagde jeg. »Vil du værsgo' gå udenfor døren, når du bruger den slags ord«, sagde min lærerinde. »Ja, det skal jeg nok; men det siger jeg dig, frøken Anker, at det er mit *princip*, at hver gang Rigmor blander sig i mine ting, siger jeg: »hold din mund, og pas dig selv«, og med den sætning gik jeg udenfor døren.

Når vi blev sat udenfor døren, sagde frk. Anker altid: »Når du beder om forladelse, kan du komme ind igen.« Trodsig som jeg var, blev jeg altid stående, indtil en af folkene nærmede sig, men dem undså jeg mig forfærdelig for. Så åbnede jeg stundom døren på klem og hviskede: »Maren Per Lars«. Det lød som »om forladelse«. »Nå, ja, så kan du komme ind«, sagde frk. Anker, og jeg indtog atter min plads. »Maren Per Lars« var en kone, som boede på Vesterskovsvejen og af og til hjalp os at »hæje« i haven.

Min søster Kristine og jeg elskede hinanden usigelig, og der var aldrig et ondt ord imellem os. Hun var 4 år yngre end jeg, men meget klog og udviklet. »De voksne« skyldte mig for, at jeg »kujonerede hende«, og da jeg talte meget hurtigt, sagde de, at jeg »kujonerede hende til at forstå mig«, hvilket jeg fandt ulogisk, for når man overhovedet kunde forstå mig, så måtte de andre jo også kunne. Sandheden var, at jeg havde mere initiativ end hun; men hvad hun ikke vilde, det gjorde vi ikke; f. ex. kunde hun ikke lide at lege med dukker, og skønt jeg nok havde lyst til det og holdt forfærdelig meget af en dukke, som jeg på min 9års fødselsdag havde fået af min søde morfar, blev det dog aldrig til noget.

Ordet »de voksne« indbefattede alle voksne på nær vores elskede mor, som vi ingen kritik havde overfor, skønt hun af og til holdt med »de voksne« til vores store sorg. Kristine og jeg følte os forurettede af »de voksne«, og vi fandt så et sted i skoven, hvor et meget stort træ bredte sin krone, og som var omgivet af tætte graner, så ingen kunde se os. Det kaldte vi »paladset«, og der samlede vi alle mulige fødemidler: æg, gulerødder, frugt osv., som vi vilde leve af, når vi ikke længere kunde holde livet ud hjemme. Jeg var en blød, men trodsig og heftig natur, og jeg var ikke ræd for at give næsvise svar. F. ex. sagde min lærerinde en gang til mig: »Børn skal lære at være tjenstvillige«, hvortil jeg svarede: »Det glemmer de da temmelig hurtigt, når de bliver voksne«.

I »paladset« levede Kristine og jeg en stor del af vores fritid; men flugten fra hjemmet blev dog aldrig til noget. Senere, da jeg blev ældre, gjorde det mig egentlig ondt, at vi havde ladet Rigmor gå såmeget ene, og jeg tror, hun følte sig lidt ensom; skønt hun havde meget mere forhold til de voksne end vi. Mens vi var børn, kom der aldrig et rigtig søsterligt forhold mellem Rigmor og mig; men da mine forældre senere hen lige efter min konfirmation rejste ud på en større udenlandsrejse og tog os to ældste og konfirmerede døtre med, skulde Rigmor og jeg dele sove-kammer; og så en gang i Venezia kom vi til at tale rigtig sammen om vores forhold, og vi blev enige om, at vi ikke mere vilde skændes, men skulde holde af hinanden som søstre, og det har vi holdt fra den stund, skønt vi vedblev at være højst forskellige af natur.

Vi havde 3 lærerinder: Frøken *Wulff*, som ikke passede i vort hjem og kun var der kort; frøken *Kronborg*, som jeg holdt umådelig meget af, og som passede til min natur, men som kom bort, da hun blev gift med pastor Lange på Fejøj; og *Cecilie Anker*, som var hos os i 12 år, og som passede udmærket godt i vores hjem, højt kultiveret som hun

var. Hendes fader, som havde været grosserer, var gået fallit, og hun måtte så læse til privatlærerinde hos frøken Zahle. Hun var et ualmindelig velbegavet og bunddannet menneske, som kunde tale med mine forældre om alt muligt og blev fuldstændig ven af huset. Hun var overordentlig dygtig i fransk og engelsk. Vi skulde altid *tale* fransk med hende, og det var vi ikke videre glade over. Særlig fandt vi det rædsomt, når vore forældre var ude til middag, og samtalen gik på fransk. »Voulez vous du vinaigre? Voulez vous du sel?« o. s. v. hed det ustandseligt. Men trods modvilje fra vor side, lærte vi dog ualmindelig godt fransk, og da vi sidste gang repeterede verdenshistorie, skete det på fransk efter Vulliers verdenshistorie. Vi lærte slet ikke tysk. Vi havde begyndt derpå, men da vi kom i krig med Preussen, blev vor undervisning i tysk afbrudt. — Hostrup skrev sit smukke digt i »Fædrelandet«, hvori forekommer følgende vers til mødrene:

Danske Kvinder, I som fostre
 børnene med moderømhed,
 tag forbandelsen, som hviled
 lammende paa deres fædre,
 fra de smaa — I kan det gøre,
 riv dem ud af fjendens aag!
 Kan de nøjes ej med brødet,
 vokset paa vor egen jordbund,
 nøjes ej med Nordens sprog;
 trænge de til herreretter,
 giv dem da fra Bretlands køkken
 føden — den er sund og kraftig;
 lad dem, naar de det kan taale,
 nippe til den franske drue;
 o men skaan de danske hjerter,
 dryp dem ej paa barnetungen
 giften af den tyske snog!

Moder kom ind i skolen og læste det højt for os og sagde, at hendes børn ikke måtte lære tysk.

Siden efter, da jeg blev voksen, var jeg meget ked af,

at jeg ikke kunde tysk; dels fordi jeg havde brug for det på rejser, og dels fordi jeg gjerne vilde kende, hvilke ord i det danske sprog, der stammede fra tysk, forat kunne udrydde dem. Jeg tog et 3 måneders kursus i tysk, da jeg skulde til Karlsbad; men det var jo ikke ret meget, jeg lærte; dog har jeg hutlet mig igennem på mine udenlandsrejser.

Frøken Anker lærte os ganske udmærket historie og voldte min store kærlighed til det fag; men syning og regning var hun ikke synderlig dygtig i, og dette bidrog måske noget til, at jeg heller ikke blev det. Hun og jeg passede ikke synderlig sammen; jeg var systematisk og vilde have alt sat i system, hvilket frøken Kronborg havde gjort; men frøken Anker vilde have, at alt skulde være »frit«; f. ex. vilde hun ikke, at vi måtte lære alfabetet på remse, men så lærte jeg det i min fritid, hvilket jeg senere har været meget glad over.

Både mor og frøken Anker var grundtvigianere, og alt skulde læres »med forstanden«, ikke ordret. Vi blev åndelig udviklede af den undervisningsmåde; men jeg har dog senere i livet, når jeg gjerne vilde holde foredrag, tænkt, at hvis jeg som barn havde lært at gengive ordret, kunde jeg måske have fastholdt og gengivet mine foredrag frit; men jeg var nødt til altid at læse dem op.

Jeg kunde ikke lade være med af og til at drille frøken Anker. Hun læste f. ex. ofte stykker af Grundtvigs oversættelse af »Sakse«, og så skulde vi gengive det som stil. En gang skrev jeg i en stil, »hans øjne var fortinnede med kærnemælk«, og det fik jeg en tyk streg under; slige ord måtte jeg ikke bruge i en stil. Men jeg svarede: »Den slags ord bruger Grundtvig dog så tit.«

Mor læste selv religion med os og gav os en dyb, varm kærlighed til vor kristne tro; men vi lærte *aldrig* et skriftsted udenad, og det gjorde vi heller ikke senere, da vi gik

til konfirmationsundervisning hos pastor C. J. Brandt i Rønnebæk, hvilket alligevel har været mig et savn i livet.

Mors måde at opdrage os på var meget udviklende. Mor havde et værelse, som kaldtes »mors lille stue«. Det var et yndigt værelse mod vest, møbleret med kønne gule møbler, som jeg senere, da jeg selv fik børn, allesammen samlede på hendes navnes, Jonnas, hånd. Når vi nu havde gjort noget galt, f. ex. været uartige mod frøken Anker, blev vi kaldt op på »mors lille stue«, og så talte hun alvorligt til os om, hvad vi havde gjort og fik os til at indse vores fejl og ofte bede frøken Anker om forladelse. Hun forklarede os, hvor stor synd det var, at vi, som var så lykkelige at leve i vort hjem sammen med vore forældre, med uartige svar kunde såre frøken Anker, som havde måttet tage fra sit gode hjem ud iblandt fremmede. Det rørte mig dybt, og jeg blev som oftest artig for en tid; men når artigheden ikke holdt sig, skyldtes det også tit, at såvel frøken Anker som vores jomfru fandt, at til hørn havde de lov at sige, hvad de vilde, uden at vi havde lov at svare igen. »Du lyver«, »du er chicanøs«, »du er næsvis« osv. lød det tit, og jeg, som vidste, at jeg ikke løj, for jeg var af naturen sanddru, følte mig dybt såret og tænkte ofte: »Ja, på børn er der »frit slag«, dem kan man sige til, hvad det skal være, de har aldrig lov at svare.«

Jeg var meget ræd af mig, særlig mørkræd, og når far og mor var ude til middag, og jeg vågnede i mørket, gav jeg mig til at græde, fordi jeg troede, at de ikke kom igen, og min barnepige kunde ikke få min gråd standset, førend hun lovede mig, at der skulde blive sendt ridende bud ud efter dem — hvad der naturligvis ikke blev.

Vi havde meget søde barnepiger, men de var lidt for uoplyste. De fyldte mig med skræk for *spøgelser*, og det var mig en stor pine i min barndom. Hvis jeg fløjtede om aftenen, når jeg klædte mig af, sagde de, at fanden vilde komme om natten. Ned til den stue, hvor vi skulde læse

lektier, førte en lang, mørk gang; alt hvad der var af lys på gangen kom igennem en lille firkantet rude i stuens dør; nu fortalte »pigerne« mig, at spøgelser gik altid på den højre side, og derfor skulde jeg også altid gå på den højre side, for hvis jeg gik på den venstre, vilde jeg støde sammen med spøgelserne, og så skete der en stor ulykke. Det kan nok være, at jeg pressede mig op ad den højre mur og var grænseløs angst, når jeg gik op ad den gang. De fortalte mig også altid, at de afdøde »gik igen«, og jeg var meget ræd for at se de afdøde. Jeg var født på en søndag, altså et »søndagsbarn«, og de sagde mig, at spøgelser, som ellers var usynlige, mest viste sig for søndagsbørn.

Så døde min bedstemor (baronesse Christine Stampe) ovre på Nysø, da jeg gik i mit 16ende år. De fandt hende død i sengen om morgenen; man sagde, at det var af fedt om hjertet. Mine forældre kørte derover og tog mig med; men der var en egen trist uhyggestemning over huset. Faster Elise sad og græd, alle hviskede, og der blev ikke tændt lys. Da jeg havde holdt meget af bedstemor, spurgte mine forældre mig, om jeg vilde se hende; men det turde jeg ikke. Da vi kom hjem om aftenen, gik vi i seng; men min sjæl var fuld af angst. Mine forældre lå i det dobbelte værelse over havestuen, og derfra førte en gang hen til »mors lille stue«, og til det værelse hvor jeg lå. Både mine forældres og min dør ud til gangen blev stående åbne; men jeg var vis på, at bedstemor vilde »gå igen«, og jeg kunde slet ikke falde i søvn. Så hørte jeg nogle tunge trin på trappen, og jeg tænkte straks: »Det er bedstemors genfærd«. Jeg kunde høre, at mor sagde: »Stampe, (den gang kaldte hustruerne altid sin mand ved efternavn), hørte du ikke, der gik nogen på trappen?« »Jo«. »Jeg synes, du skal se, om der er nogen«. Så stod far op og tog sin magskjole på. Far havde fra krigen 48—50 gemt sin sabel, og den lå altid un-

der hans seng. (Jeg ser den endnu så tydelig for mig). Den tog han i hånden og gik hele huset rundt med den, kom tilbage og sagde til mor, at der var ingen. Så gik han i seng, og kort efter kunde jeg høre ham sove. Men hvem, der ikke sov, det var mig! Jeg lå badet i angstens sved og rystede, så at mine ben slog sammen mod hinanden. Først da det endelig blev lyst, faldt jeg i søvn, og da jeg stod op om morgenen, var mine lagner våde af sved. Jeg havde ellers stor fortrolighed til min mor; men den rædselsfulde nat turde jeg ikke tale til hende om. Det er nu på det nærmeste 60 år siden, men jeg mindes den så tydelig, som om det var igår.

Jeg gik det år til præsten. Mor vilde have os konfirmeret hos en grundtvigsk præst, og hun fik så far overtaltil til en gang om ugen at leje en vogn, i hvilken vi kørte til pastor Brandt i Rønnebæk, som lå 3 mil borte. Onkel Carl (min grandonkel) sagde til os: »Nå, I henter nok jeres tro 3 mil borte.« Der var en stærk stræben i mig efter at blive et godt kristent menneske, og bl. a. syntes jeg ikke, et kristent menneske havde lov til at tro på spøgelser og være så ræd for dem. Jeg bestemte, at jeg skulde *undersøge* alt, hvad jeg mødte af spøgteri. Så en nat vågnede jeg og så, at der stod en hvidklædt kvinde for fodenden af min seng; jeg bad til Gud og stod op og gik lige hen til »kvinden« og tog på hende, og det viste sig, at det var månens lys, der skabte det billede. Således fik jeg lidt efter lidt, altsom jeg blev et voksent menneske, min store rædsel for spøgelser udryddet af mit sind; men jeg vedblev at være meget *mørkræd* højt op i årene.

Jeg var 11¹/₂ år, da krigen 1864 brød ud. Jeg forstod det egentlig ikke. I november 1863 stod mor og jeg en dag på trappen på fremkørslen, da far kom kørende forfærdelig hurtigt hjem i vores holstenske vogn, sprang lige af vognen og sagde: »Fredrik den 7ende er død!« Jeg så den dybe alvor på mine forældres åsyn; men jeg forstod ikke

rækkevidden af kongens død. Dog husker jeg tydelig mors usigelig dybe sorg, da Dannevirke var bleven rømmet. Det var lige ved fastelavnstider 1864; vi børn var altid vant til at rise hele huset op, og det var en umådelig stor fornøjelse for os. Men den gang forbød mor os det. Jeg mindes også tydelig, da mor sad ved morgenbordet, og tårerne trillede ned i hendes tekop! Rigmor var jo 2 år ældre og forstod bedre, hvad det var, der skete; men jeg mindes klart den dag, da jeg kom kørende hjem på malkevoغن, og Rigmor kom mig i møde og sagde med det alvorligste åsyn af verden: »Als er falden«; hvilken grænseløs ulykke de ord udtrykte, det forstod jeg alligevel ikke.

Efter krigen havde vi indkvartering, hvilket vi børn naturligvis fandt meget interessant. Hos os boede nogle menige og en lieutenant Baggesen. Mor talte meget med ham. Det var den gang skik, at alle officerer måtte sætte »von« forved sit navn, selv om de ikke var adelige, og der stod også på hans kort »Lieutenant von Baggesen«. Min mor talte meget med ham om, hvor galt det var, at en dansk mand satte det tyske »von« forved sit navn, og det endte med, at han lovede at brænde sine visitkort og lade trykke nogle nye uden »von«. Jeg kom lige ind i havestuen, da han stod og lagde alle sine kort i kakkelloven, og jeg ser det så tydelig for mig endnu. Både Rigmor og jeg var indtagne i ham; men jeg havde den skuffelse, at da han rejste, gav han Rigmor Blichers Samlede Værker, men mig gav han intet.

Min morbror, Viggo Drewsen, var med i krigen og blev såret i det ene ben, så at han senere i livet altid trak lidt på det. Han blev taget til fange og indlagt på et tysk lazaret på Als. Da han en gang vilde ryge en cigaret og bad om en svovlstik, kastede de en æske svovlstikker hen til ham og sagde: »De er lavet af de danske kanonlavetter.«

Jeg forstod som sagt ikke krigens betydning. Først i

1871, da der udbrød krig mellem Frankrig og Tyskland, var jeg bleven politisk vågen og håbede — som alle danske den gang — at Frankrig vilde sejre og skaffe Danmark Sønderjylland tilbage. *Dyb* var derfor min skuffelse, da efterretningen kom om de tyske sejre. Jeg var den gang gæst hos nogle gode venner i Jylland, hvor jeg ellers følte mig såre vel. Men hustruen var af en tysk familje fra Østersøprovinserne og glædede sig netop over det, jeg sørgede over. Jeg skrev derfor til min fader, at han *straks* måtte hente mig, (jeg måtte ikke rejse alene), og jeg kom da skyndsomt hjem til mit kære hjem, hvor vi med dyb sorg oplevede Frankrigs nederlag.

II.

BEDSTEFORÆLDRENE.

Det var bedstemor, som styrede baroniet, da bedstefar var et meget aparte, højst upraktisk menneske, der bl. a. aldrig havde penge mellem hænder.

Han boede i stuen i den vestre fløj af Nysø, og hans værelse var højst spartansk indrettet: kun kapper for vinduerne, skuregulv og midt på gulvet et meget spinkelt klaver af Marschalls. Bedstefar var meget musikalsk og *komponerede flerstemmige sange*; jeg har sunget første stemme til to af dem: »Ved kæmpehøjen i Lejre skov« og »Den lille vakre Karen Back«. De melodier kan jeg endnu, men der er mange flere, som jeg ikke husker. Og så var bedstefar »*pomolog*«, d. v. s. han dyrkede pærer oppe i planteskolen, som først blev kaldt *bomskolen* (af det tyske *baum*), men da både bedstefar og faster Elise var ivrige sprognere, blev det ændret til planteskolen. Den var 8 tdr. land stor, og det var de dejligste pærer, han dyrkede der. En af hans arbejdere i planteskolen hed Jens Christensen, og ham holdt bedstefar såmeget af, at han af og til bragte ham nogle af sine allerfineste pærer. »Synes du ikke, de smager dejlig?« spurgte han ham. »Jo«, svarede Jens Christensen, »men jeg holder mere af rigtig mad.« Bedstefar var yderlig demokratisk og vilde have, at Jens Christensen skulde sige »du« til ham; men Jens Christensen svarede: »Det kan jeg ikke, Hr. Baron«, og det var bedstefar umuligt at få ham til det.

I førstningen, da mine bedsteforældre var gifte, skal

det have været bedstefar, der havde magten, og det var vist ikke så nemt for bedstemor. De boede på Kristinelund. Den lå på den sydlige side af Præstø fjord, men Nysø (hvor oldeforældrene den gang boede) lå på den nordlige. En gang, da mine bedsteforældre var kommet slemt op at skændes, gik bedstefar ned til fjorden, svømmede over den og gik uden klæder på op på Nysø og klagede til sine forældre over sin kone. Et bevis på de tiders tarvelighed var det, at da bedstemor en gang sad og broderede ved 2 *tællelys*, gik bedstefar, da han kom igennem stuen, hen og slukkede det ene. Forholdet mellem dem udviklede sig efterhånden således, at bedstemor, der var en meget sikker og bestemt kvinde, fuldstændig fik overmagten, og den brugte hun ret hensynsløst. Jeg har kun kendt dem som ældre, da de boede på Nysø, og jeg har et bestemt indtryk af, at bedstefar var ret kujoneret, men tillige, at han var et højst ejendommeligt menneske. Han var en evighed om at spise sin middagsmad, og det blev bedstemor meget utålmodig over. Han må have været noget af en *vegetar*, skønt jeg aldrig hørte det ord nævne; men jeg havde det indtryk, at han mest spiste kartofler og brød, som han smuldrede ved siden af sin tallerken. Og så talte han meget ivrigt med sin sidemand, indtil bedstemor råbte over bordet: »Visse vass, Stampe«. Han var en ivrig fodgænger; han gik egentlig ikke, han småløb, og han havde altid hatten i hånden; men når han så nogen komme gående, tog han hatten på for at kunne hilse. Når de skulde til København, *gik eller småløb* han altid hele vejen. Bedstemor, børnene og »jomfru Høby« kørte stundom med 4 heste, og ifølge den tids skik havde de »forløber«, som løb lige forved vognen. Egnens Folk har fortalt mig, at »forløberen« kaldtes »Per Swindt« (vel af geswindt), og at milten var taget ud af ham, for at han bedre skulde kunne løbe. Selv har jeg ikke oplevet det, det var før min tid.

Jeg har mange gange mødt bedstefar i småløb med hatten i hånden, når han skulde til pastor Kallenbach i Mern, som han indøvede sine flerstemmige sange med.

Bedstemor var jo meget bestemt, og det har hændet, at bedstefar engang, da vognen holdt for døren, kom hen og

Bedstefader Hendrik Stampe.

spurgte kusken: »Peter Silius, tror du, jeg skal med i dag?« Bedstefar var ikke helt fri for at være lidt skinsyg på al den munterhed, som han var udenfor. Engang var bedstemor og alle hendes gæster kørt til Møen, og bedstefar var alene hjemme; men da han fik lyst at komme med til Møen, gik han op til godsforvalteren (Repholtz) og bad om 9 skilling, som det kostede at blive færget fra

Kallehave til Koster. »Vil baronen ikke have lidt mere med?« spurgte Repholtz, men det vilde han ikke. Han satte sig i gang, men da han havde småløbet det meste af vejen til Kallehave, blev han tørstig og gik ind til en bonde, bad om et glas mælk og fik det. Han tilbød at betale det, men bonden, som kendte ham, vilde intet have,

Bedstemoder Stampe f. Dalgas.

så han havde sine 9 skilling i behold, da han kom til Kallehave, hvor han lod sig fæрге over til Koster. Så gik han til klinten, og pludselig stod han i det muntre selskab til stor forbavselse for dem alle.

Jeg vil ikke bruge det udtryk, at jeg *holdt af* bedstefar, for der var ikke spor af personligt forhold mellem os; men han hørte med til »Nysø« og var med at danne den »stemning«, som herskede der.

Bedstemor derimod *holdt jeg af*, trods al hendes streng-

hed, og hun holdt af os børn og var god mod os, særlig imod mig, og jeg tror nok, jeg var hendes yndling. Jeg kom sommetider over til Nysø og skulde bo der, og så skulde jeg overnatte sammen med bedstemor. Det var min skræk, dels fordi der var lagt i kakkelovnen i hendes stue, og vi var vante til at sove i kulde, og dels fordi bedstemor snorkede. Hun sov i en mahognitræs seng med omhæng af grønt damask på 4 stænger, og indenfor sengeomhænget hang et rundt ur, som dikkede højt, og al den uro forstyrrede min nattesøvn. Når jeg ikke kunde holde det ud for hede, rejste jeg mig i sengen for at »lufte« mine sengklæder, men på væggen ligeoverfor hang et spejl, og der så jeg et langt, hvidt spøgelse, som jeg blev meget ræd for, indtil jeg opdagede, at det var mit eget spejlbillede.

Om dagen færdedes jeg i mark og have, hvor jeg havde det meget hyggeligt, især nede i lysthusene, klippede i »firkanter« af avnbøg, som dannede snorlige hække i hele haven (fransk stil). Dér holdt jeg af at sidde og piske æg med stødt kandis i. Men stundom, når der kom fremmede, blev der sendt bud ned til mig, at jeg skulde komme »op til baronessen og gøre honnør«. Jeg forstod i førstningen slet ikke, hvad det vilde sige, men efterhånden lærte jeg det jo. Og så skulde jeg også læse fransk højt for at vise, om jeg lærte noget, og skønt jeg egentlig var flink i fransk, snublede jeg dog over ordene, så bedstemor ofte var misfornøjet med mig. — Bedstemor gav mange gode gaver; de fleste har tidens tand fortæret, men vi fik hver et »barneschatol« med klap og tre skuffer i, hvorpå der stod et skab med glasruder, og dem har vore børn og børnebørn fået og gemmer dem med kærlighed.

Hvor jeg tydelig mindes stemningen over det gamle Nysø. Havestuen — den stue man først kom ind i — var møbleret med to runde borde med marmorplader og rundt om stod højryggede læderstole med Stampernes våben ud-

skåret i træet. Op ad væggen ind til dagligstuen stod et flygel, og i hjørnet der bagved stod Thorvaldsens gruppe med en dreng og en pige. Da jeg engang var i audiens hos daværende enkedronning Caroline Amalie, spurgte hun mig, om jeg ikke kunde fortælle nogle minder fra Thorvaldsens tid. Jeg blev meget flov og syntes, det var galt, at jeg intet kunde fortælle; men det eneste, jeg kunde »huske« fra den tid, var, at farbror Holger havde fortalt mig, at når Thorvaldsen var på Nysø, og alle de store mænd samledes om ham, gik samtaler og ordskifter så livligt, at de blev siddende ved frokostbordet til kl. 3, og det kneb forfærdeligt for tjeneren at nå at få taget ud, vasket op og dækket middagsbord til kl. 5, som var de tiders spisetid.

Det undrer mig for resten ikke, at jeg ikke kunde huske noget fra Thorvaldsens tid, eftersom han døde 1844, og jeg blev født 1852.

Fra min tid kan jeg, blandt de mennesker som levede og færdedes på Nysø, huske P. C. Skovgård og hans familie. Jeg mindes, at jeg beundrede Skovgård meget, fordi jeg syntes, at hans sjælsrenhed lyste ud af hans øjne. Hans børn, Joachim, Niels og Cathrine, legede vi af og til med; men da de boede på Nysø, vi på Kristinelund, blev det ikke til såmeget.

Høyen var også blandt dem, der opholdt sig meget på Nysø, og han morede mig ved sin ejendommelige høje latter.

Bedstemor sad, da hun blev ældre, altid i en lænestol til højre for havedøren, og jeg husker så tydelig, at hun i sine sidste år havde en trætang, hvormed hun tog alt op, som hun tabte, da hun ikke tålte at bukke sig.

Midt for huset ude i haven, stod en solskive, og på hver sin side af huset stod et stort bur med turtelduer, som bestandig kurrede så hyggeligt og var med til at give Nysø sit særpræg.

Bedstemor døde i maj 1868, og da bedstefar aldeles ikke

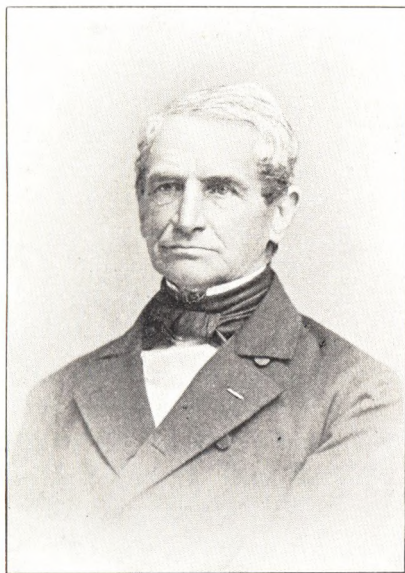
var egnet til at styre baroniet, blev det ordnet således, at baroniet blev overdraget til far, imod at de yngre børn fik alle de penge, bedstemor havde samlet, foruden en vis årpenge og ved bedstefars død alt indboet. Bedstefar blev boende på Nysø til sin død 1876.

Mormor Drewsen f. Collin.

I den mellemtid styrede en piejedatter af hans forældre, Adamine Kleist, huset, og senere Adamine Kleists niece, Reina Wrisberg, hvis mand også boede på Nysø. Adamine Kleist var umådelig god mod ham, og han holdt grumme meget af hende; men at han ikke var så let at komme ud af det med, forstår man, når man hører, at Adamine i fortrolighed sagde til min mor: »Nu forstår jeg fru »Phillip den første«.

Vore bedsteforældre på fædrene side kaldte vi bedste-
mor og bedstefar; på mødrene side kaldte vi dem mormor
og morfar. Mormor var forfærdelig sød og kærlig imod
os og næsten altid munter og glad. Hun kom altid ned til
Kristinelund, når der var noget på færde (f. ex. ved de
yngre børns fødsel). Vi børn elskede mormor; men mer
end nogen elskede vi vores søde, kære Morfar. Mit første

Morfar Drewsen.

minde om ham er, at vi børn sad om et lille bord og legede
inde i morfars arbejdsværelse i København og hørte, men
forstod ikke, at mødre kom og klagede over deres van-
artede børn til ham, som var formand for »Foreningen af
1837 til forsømte børns frelse«.

I Amaliegade nr. 7 boede i stuen min kære oldefar,
Jonas Collin, hvis lejlighed jeg mest husker fra søndagene,
hvor hele familien samledes til kaffe, og vi børn var na-
turligvis med, når vi var i byen. I vinduet var der efter

den tids skik en forhøjning, hvor der på begge sider stod en stol uden rygstød. Der elskede vi at sidde og drikke kaffe, hvis ikke onkelTheodors (teaterlægeCollins) hunde, Vaps og Fengo, allerede havde taget pladserne. På første sal boede morfar og mormor i en meget spartansk indrettet lejlighed: skuregulv, et rundt bord uden tæppe og en sofa og stole betrukken med hestehår — det var alt, hvad jeg mindes, når undtages, at der slyngede sig vedbend op ad vinduerne, plantede og passede af min blomsterelskende morfar. I dette og morforældrenes senere hjem blev alle de henrivende billedbøger til, som han lavede. Jeg ejer 3, og i den ene er der en mængde udklip af H. C. Andersen, som H. C. Andersen selv har skrevet et par ord ved, hvilket gør dem uhyre værdifulde.

Til morfar havde vi et personligt forhold; vi sad tit inde i hans stue og snakkede med ham, og han skrev hvert år til os og spurgte os, hvad vi ønskede os til vor fødselsdag, og sendte os så de sødeste gaver. F. ex. fik jeg, da jeg fyldte ni år, en dukke med virkeligt hår, og som kunde lukke øjnene og var iført en blomstret linons kjole. Hver vår og høst kom morfar ned på Kristinelund og havde altid en pose konfekt med. Så tog han os alle med ned til »mors træ«, en stor, dejlig, kuglerund bøg, som stod nede ved engen mellem Skibbinge hovedskov og Rævsvænge, men som, da vi flyttede derfra, blev ødelagt af forpagterens løsgående køer; dér gav han os konfekten, som vi delte ærligt, og så lå vi og sludrede sammen. Om høsten gik vi tillige dejlige nøddeture. Han skar nøddekæppe til os, og så gik vi afsted gennem skov og krat og samlede poser fulde. Ja, han var elskelig den morfar! Og til mor lavede han i vores have den mest henrivende stendysse, dér hvor »højenloftssvalen« havde været, og fandt ejendommelige stene med huller i, hvori han plantede de yndigste små stenplanter.

III.

MODER.

Min moder og fader var umådelig forskellige. Mor var en langt betydeligere personlighed end far. Far var praktisk, men talte aldrig med os om vort åndelige liv. Det forstod mor, og vi talte med hende om alt, hvad der foregik indeni os.

Moder var en tungsindig, reflekterende natur og ganske umådelig pligtopfyldende (en ægte Drewsen), og forholdet til min bedstemoder (farmoder), som var meget vanskeligt, voldte hende megen sorg. Da far og mor blev trolovede, var mor 16 år gammel. Far, som var født 1821, lå fra 1843 til 1848 i København og studerede jura, men fik aldrig eksamen, da han gik frivillig med i krigen 1848; med sin stærke sans for digternes værker gik far meget i teatret. I teaterdirektør Jonas Collins loge sad dennes datterdatter, Jonna Drewsen, og fader blev stærkt forelsket i hende, da hun var meget smuk. Men hvorledes skulde han få indpas i det Collinske hus? H. C. Andersen, der jo var som en plejesøn i det Collinske hus, var en meget god ven af fader, og fader bad ham indføre sig i den Collinske familie. H. C. Andersen skrev en gang et vers derom, der begyndte således: »Du kom til mig en sildig aftenstund«, men verset må være blevet borte; vi har aldrig kunnet finde det i faders gemmer. Det lykkedes godt for H. C. Andersen, og fader følte sig vel i den muntre, gemytlige Collinske familie. Moder var gode venner med Pauline

og Fanny Beutner. *Pauline* blev gift med min morbror, *Valdemar Drewsen*, *Fanny* med historikeren *Schirm*; men disse blev skilte, og hun tog sit pigenavn — jeg kender hende kun som *Fanny Beutner*. Moder lå ofte på landet hos Beutners i Springforbi, og der red fader tit ud på sin fuldblods hest, *Norna*, og holdt stævnmøder med hende. Men da de i 1844 trolovede sig, og far sagde dette til sin moder, blev bedstemoder meget vred, dels fordi fader ikke havde fået sin eksamen, dels fordi moder var *borgerlig*. Hele 6 år måtte de vente, førend bedstemoder gav sit samtykke, så at de først holdt bryllup den 2den februar 1850. Dog blev moder indbudt til Nysø i sommerferierne.

Da fader blev gift, fik han *Kristinelund* i forpagtning; den lå $\frac{1}{2}$ mil fra Nysø, og det var ikke lette kår, min moder gik ind til. Hun kom fra en såre intelligent kreds i København, hvor hun havde lyttet til mange interessante samtaler, og bl. a. været under påvirkning af det åndsliv, som udstrålede fra *Carl Ploug*.

I et af mors breve til en trofast gammel ven skriver hun, da hun 1854 skulde en tur til sine forældre i København: »Jeg glæder mig altid, når jeg igen skal færdes lidt i mine gamle forhold, thi jeg har godt af at se de vante uforandrede forhold, og de andre har godt af den afveksling, som børnenes og mit komme bringer.

I politisk henseende er der jo stor gæring herhjemme — dog derom læser de vel i bladene; jeg vilde jo ikke være mig selv, om jeg ikke tog levende del deri med sym- og antipatier, og at det i så henseende er mig meget oplivende, at en god ven ufortrødent sender mig »Fædrelandet«, behøver jeg at sige det?»

Hun skulde nu finde sin òmgang i rare, gode, men ret stillestående, reaktionære, aristokratiske kredse, som tog godt og venligt imod hende. Men når moder i samtaler kom frem med sine frisindede meninger, sagde de til hende:

»Tag De Deres mands meninger, Jonna; det klæder en kone bedst.«

Mor havde jo tilbragt sine sommerferier på Springforbi hos Beutners og lyttet til Øresunds brusen, og den stille Præstø fjord tilfredsstillede ikke hendes længsel. Når hun gik i skovene og hørte det suse i træerne, vakte det

Jonna Stampe f. Drewsen.

vemodige minder i hende om det brusende hav, og sin gamle kreds længtes hun også stærkt efter. Mor havde nok lært landhusholdning, men det var dog allsammen nyt for hende. Og den gang var landhusholdning noget helt andet end nu. Vi havde selv mejeri; i en dyb kælder stod store træbøtter, som mælken blev heldt op i og gav den dejligste tykke fløde, der blev kærnet til smør; i mælken kom der »løbe«, og hvor morede det mig, når der blev

rørt rundt i den, og ostemassen skilte sig ud. Moder lavede selv kartoffelmel; jeg mindes tydeligt, hvorledes der stod store kar med revne kartofler ude ved posten. Ja, der var mere ulejlighed ved landhusholdning den gang end senere.

Moder *elskede* blomster, og hendes have og hendes pottedplanter, som hun passede med den største omhu, voldte hende stor glæde midt i al den sorg, livet ellers beredte hende. Hun citerede så tit det vers:

»De se på mig med øjne milde,
De tale intet bittert ord,
De smile tidligt eller silde
Så sødt, imens de staa i flor.«

Mor var ikke synderlig musikalsk, men hun sang og spillede stundom i mørkningen en yndig lille sang, som rørte mit hjærte dybt:

Hvor blev I røde roser dog
Fra Ungdoms dage glade?
I min erindrings salmebog
Jeg gemmer *eders* blade.
Og skønt hvert blad er gult og gråt
Lig farven af de døde,
Den sommerdag jeg mindes godt,
Da de var *purpurøde*.
I *eders* fine væv endnu
Jeg kender hver en åre;
Som før af morgenduggen, nu
I fugtes af *min* tåre.

Bedstemoder var i og for sig en streng natur, dog især streng imod sin borgerlige viedatter; men hun kunde stundom være kærlig imod hende. F. ex. skrev moder, da hun gjorde sit testamente og testamenterede Sonnes skitse til billedet fra Helenekilde til mig: »Din bedstemoder gav mig det, og hun gav det i kærlighed.« Men faders yngste broder, Christian Stampe, gjorde forholdet mellem moder og bedstemoder meget værre. Da han var helt ung, svær-

mede han for sin smukke viesøster; men så gik han 5 år i østrigsk militærtjeneste, og der indsugede han såmeget adelshovmod, at han ikke vidste al den hån, han vilde vise mor, fordi hun var borgerlig. Da han kom hjem fra Østrig med sin fornemme hustru, comtesse Deyhm, boede han længe på Nysø hos bedstemoder, og hun forkælede ham og rettede sig efter hans luner. Når der var selskab, skulde han ordne bordtagningen, og det hændte, at han ordnede det således, at alle fik herre til bords, men mor — den ældste søns kone — måtte gå alene, og så vendte han sig om og sagde: »Det tynde øl kommer tilsidst«. For en stolt natur som mor var det uhyre svært; men hun tog det roligt, og farbror Christian sagde også: »Det ærgrer mig, at jeg aldrig kan bringe min svigerinde ud af fatning.«

Han skrev en bog om slægten Stampe, hvori han forherligede den, men den skal ikke være særlig pålidelig. Deri skriver han, at det er sørgeligt, at erectionspatentet er således indrettet, at »hvor dybt den ældste søn end nedværdiger sig, kan han dog arve baroniet.« Han sigtede dermed til mor, og at det sårede mor, derom er ikke tvivl. Hvor kan dog mennesker være onde!

Farbror Christians hustru, tante Isa, var sød og elskværdig, men farbror Christian havde en dårlig indflydelse på hende. Da hun kom ind i familien, skrev mor et kærligt brev til hende, hvori hun udtalte, at hun håbede, de skulde blive gode venner. Men hendes mand fik hende til at svare, at »Christian ønskede ikke«, at hun skulde blive gode venner med mor. Farbror Christian bad onkel Carl (bedstefars ugifte bror) om at sige »du« til tante Isa, men onkel Carl svarede: »Jeg siger ikke du til Henriks kone, så vil jeg heller ikke sige det til din.« Det glemte mor ham aldrig.

Den gang havde man ikke jærnvej til København, men sejlede fra København med »Zampa« og gik i land i Bøjlet — en skov en milsvej fra Kristinelund. Far var jo kun

forpagter på Kristinelund og havde kun en tarvelig vogn at lade moder hente i, når hun kom fra København. Og hændte det så, at tante Isa kom samme dag, blev hun ofte hentet med 4 heste med »blinkere« på, og det var heller ikke så nemt for mor. Man holdt for, at kun adelige havde lov at køre med »blinkere«, og det har hændt, at der er kommen borgerlige til Nysø med blinkere på hesten, og så har onkel Christian gået ned og taget blinkerne af.

Det, som var den store ulykke for onkel Christian, som der oprindeligt var meget godt i, var, at han elskede Nysø over al beskrivelse og kun havde det ønske at komme til at besidde det. Da så mor mistede sine to sønner, opstod den tanke i ham, at han, der var *meget* yngre end fader, i ethvert fald kunde få en søn, der kunde blive successor. Han fik derfor Holger Stampe (den næstældste søn) til at love aldrig at gifte sig. Holger var dengang opfyldt af Danmarks ulykke 1864 og mente, at han aldrig vilde gifte sig; men da han senere giftede sig med Lili Bardenfleth, kaldte farbror Christian ham en »men-eder«.

Underligt var det, at hverken farbror Holger eller Christian fik børn. Dette sidste var en uhyre skuffelse for onkel Christian, og en ven af mig har hørt ham sige til sin hustru: »Havde jeg vidst, at du ikke kunde føde mig en søn, havde jeg aldrig »giftet« dig«, — hans sprog var blevet gruelig ødelagt i de 5 år, han var i Østrig.

Man fortalte, at geheimeråd Henrik Stampe, som i 1809 fik baroniet oprettet, i sin tid havde holdt Caroline Mathildes hånd og tvunget hende til at skrive under på, at hun var skyldig i forholdet til Struense. Hun havde da, idet han gik ud af døren, løftet hånden imod ham og udslynget den forbandelse: din slægt skal uddø på sværdsiden. Såmeget er vist, at mine farforældre havde 5 sønner (Jean og Emil, som var døde på en rejse i Italien, Henrik, Holger og Christian), og nu er den gren uddød på mands-

siden, men på kvindesiden er den endnu kraftig og blomstrende.

Da geheimeråd Stampe selv ingen sønner fik, blev baroniet overdraget til hans ældste brodersøn, Holger Stampe, som blev ophøjet i adelsstanden og gjort til baron, og det skulde så gå i arv i lige linie fra fader til ældste søn, og ved hans død til den næste broder, hvis den ældste søn ingen sønner efterlod sig. Det gjorde det også, idet det gik over fra ældste brodersøn, Holger Stampe, til hans søn, Hendrik Stampe, og derefter til hans søn, min far, Henrik Stampe. Da min far ingen levende sønner efterlod sig, men kun 4 døtre, gik baroniet efter hans død over til hans broder, Holger Stampe.

I følge »erceptionspatentet« skulde baroniet, hvis hovedlinien uddøde på mandssiden, gå over til sidelinien, hvis stamfader var geheimerådens anden brodersøn, der hverken var bleven adlet eller gjort til baron. Ved min forbrors, Holger Stampes, død gik baroniet, da han heller ingen sønner havde, over i sidelinien til Henrik Stampe fra Skørringe med forbigåelse af alle os fire døtre, fordi vi var kvinder.

En dag, da jeg gik i skoven, mødte jeg to mænd, der stod og gravede en grøft. De standsede lidt med arbejdet og spurgte mig: »Hvor kan det være, at nu, da lovene giver kvinder ret til alting, kan baronesserne, som har levet henede altid, ikke få lov til at arve Stampenborg, men det skal gå over til en fremmed, som slet ikke kender baroniet eller dets beboere. Jeg søgte at forklare, at det ikke var i følge lovene, at kvinder ikke kunde arve, men i følge et »erceptionspatent«, og den forklaring måtte de lade sig nøje med.

Hvad der var mor en grænseløs sorg, og tillige i høj grad forøgede hendes pinagtigheder og kvaler var, at hun mistede sine to sønner. Det vilde jo have givet hende en bedre stilling, hvis hun havde været mor til arvingen til

baroniet. Men efter to døtre — Rigmor født 1850, jeg Astrid 1852 — fik moder 1854 og 1855 to sønner; den ene, Henrik, blev kun 3 dage gammel, og den anden var dødfødt. Hvilken dyb sorg dette var for moder, er der næppe nogen, der fatter. Dels følte hun, at hendes stilling på Nysø blev i høj grad svækket, og dels sad moder inde med betydelige evner og en glødende kærlighed til sit fædreland, og denne vilde hun gerne give i arv og vække i en søn, — døtre var jo ikke født til at udrette noget. — »Jeg vil helst have, at mine døtre skal blive ubetydelige, så kommer de bedst gennem livet«, sagde hun. Man føler mors livserfaring gennem de ord!

I 1856 ventede moder igen et barn, og hun tryglede Gud om, at det måtte blive en søn. Men det blev min søster Kristine. I et brev til en af moders venner, som jeg har læst efter hendes død, skriver hun (efter at have talt om, hvor hun har bedt til Gud): »Svaret kom en klar oktoberdag. Hvad jeg den dag talte med Gud om, får intet menneske at vide.«

Moder var en fuldblods idealist, og i den ånd måtte hun opdrage os — hun kunde ikke andet. Hun var *ikke* som den norske kvinde i Ibsens digt — Troens grund — »mere klog på livets gang end på livets bog«. »Livets gang« forstod hun sig ikke på at rette sig efter; hun fremkaldte idealet i os, og det gjorde det sværere for os end for vore »veninder«, da vi kom ud i livet og stillede ideelle krav til livet, menneskene og os selv. »Idealets riddere er kun få, og verden forstår dem ikke«, sagde mor en gang til mig, og disse ord har jeg måttet sande.

Det var mor en uendelig stor sorg, at Rigmor og jeg i halvfjerdserne, påvirkede af radikale kredse i København, måtte slippe kristendommen.

Jeg var, som sagt, opdraget til en varm, dyb kristendom af min elskede mor, men tvivlen begyndte allerede at vågne i mit sind, da jeg gik til præsten. Særlig vakte det

min harme, at der i bibelen stod: »Herren hjemsøger fædrenes misgerninger på børn og på børnebørn, på dem i tredje og på dem i fjerde led«. Det fandt jeg umådelig uretfærdigt, men det rokkede aMigevel ikke min tro på kristendommens sandhed. Da jeg senere kom ind i selskabslivet i København, syntes jeg, at hvis der var rigtig alvor i min kristendom, måtte den følge mig overalt i livet, og da jeg begyndte at deltage i baller og fester, følte jeg, at jeg ikke måtte lade mig rive med af verdenslivet, og på ballerne stod jeg ofte og bekendte troen indvendig for at fri mig selv for at blive forfængelig, og jeg gentog tit den verselinie for mig selv: »Føle dybt, at uden dig, tomt er alt på jorderig«.

Men det var jo en stærkt reflekterende tid; alle problemer blev sat under drøftelse, og jeg var en grublende natur, som grundede over alle livets spørgsmål. Lidt efter lidt måtte jeg slippe kristendommen til min elskede mors store sorg. Det, som greb mig særligt i den tids nye tanker, var *udviklingsteorien*. Jeg vedblev at tro på en Gud, som vilde lede verden henimod fuldkommenhed; jeg blev ikke ateist som min søster Rigmor, men der var meget i kristendommens lære, som jeg umuligt kunde bøje mig for, og jeg *måtte* slippe den. Jeg var den gang 20—21 år. Ung og fuld af ildhu, som jeg var, troede jeg, at menneskelivet skulde udvikle sig til fuldkommenhed. Men efterhånden så jeg, at der var så meget ondt i verden og så uendelig megen sorg, at menneskeslægten trængte til en vejleder og en frelser, og jeg begyndte at kæmpe for at finde et fast stade og en tro og fandt til sidst nogenlunde fred i en overbevisning, som — skønt ikke helt kristendommens — dog fik mig til atter at bøje knæ for min Gud og for Kristus.

Men da var min elskede mor forlængst død.

Da far ved bedstemors død fik baroniet overdraget og ved denne ordning blev mere velhavende, besluttede han

og mor at gøre en udenlandsrejse, som så længe havde været deres ønskers mål, og at tage os to ældste døtre, der var konfirmerede, med, mens Kristine og Jeanina sammen med vores lærerinde, frk. Anker, boede hos mine morforældre. Vi rejste i november 1868. Jeg var meget ked af at skulle udenlands, dels fordi jeg skulde skilles fra min kæreste ven og søster, Kristine, og dels fordi jeg elskede Danmark så højt, at jeg slet ingen interesse havde af at se andre lande. Fra Hamburg, hvor vi opholdt os lidt på udrejsen, skrev jeg til mormor, at vi i zoologisk have havde truffet en nordmand, og jeg var meget glad ved »igen at høre mit modersmål«; som motto over mit brev skrev jeg: »Å, Petersen, å, Petersen, bare jeg var hjemme igen«. Jeg var ikke rask på hele udenlandsrejsen, og jeg var vist egentlig også for ung til at foretage en så stor rejse. Det meste af vinteren tilbragte vi i Rom, og der fyldte jeg 16 år. Jeg var aldeles uden interesse for museerne og tog som oftest en bog med, som jeg sad og læste i, mens de andre gik rundt og så på statuerne o. s. v., hvis jeg ikke fik lov til at blive hjemme og skrive til Kristine, som jeg altid længtes efter, eller spille »Danmarks melodier«.

Det eneste, som morede mig i Rom, var mit samliv med skandinaverne. Af dem var jeg særlig gode venner med Ville Heise og Margrethe Rode, og blandt herrerne var billedhugger Børjeson min særlig gode ven, men også Rosenstand var jeg gode venner med. Min yngste morbror, Harald Drewsen, som vi havde det meget muntert med, når han besøgte os på Kristinelund, og Peter Müller (senere overførster) var også dernede; men når de besøgte os, blev de som oftest taget til at spille whist med far, og det morede jo ikke os så meget. Der var karneval, mens jeg var dernede, og vi havde sammen med nogle englændere lejet en balkon i corsoen. Da Børjeson, som gik nede på gaden, kastede en buket op til mig, var der nogle italienere, som overdængede ham med confetti, så han fik

skrammer i sit åsyn. Jeg spurgte ham så, hvorfor han ikke, som de fleste andre, tog maske på, men han svarede mig: »Jag kämpar med öppet visir.« — Jeg traf også billedhugger Runeberg og hans hustru dernede, og da jeg udtalte min store kærlighed og beundring for hans fars digt-

Astrid Stampe som 16-årig.
(Fotograferet i Rom.)

ning, særlig for »Fänrik Ståls sägner«, forærede de mig et fotografi af Runeberg, som jeg har endnu.

På de udflugter, vi gjorde med skandinaverne til Tivoli, Frascati o. s. v., morede jeg mig også udmærket, men selve Rom og dets kunstskatte gik jeg aldeles ligegyldig forbi. — Det italienske folk kom jeg ikke til at holde af, særlig fordi de pinte dyr så meget. Således blev der ved karnevallet kastet buketter op til os, som der var syet *levende*

fugle på med en tråd igennem brystet. Det gjorde os forfærdelig ondt, og en af de unge engelske piger drog forsigtigt tråden ud og gav sig til at pleje fuglene. Om det lykkedes at få fuglene raske, ved jeg ikke; men da de *opkøbte* buketter med fugle for at pleje og befri dem, rådede jeg dem inderlig fra det, eftersom det kun vilde føre til, at italienerne fangede flere fugle og syede dem på buketter.

Henad våren tog vi til Napoli, Sorrento og videre, og i Sorrento havde far på hotellet taget en stor stue med balkon ud til Middelhavet. Det var vidunderligt vejr den dag, vi kom der, og idet far slog dørene op til Middelhavet, og vi gik ud på balkonen, fik mor tårer i øjnene, så grebet blev hun. Men jeg sagde kun: »Jeg synes for resten, der er smukkere ved Præstø bugt«. Jeg har mange gange angret, at jeg var så tankeløs, og ikke kunde forstå mors glæde, mor, som nu i sit 43tyvende år nåede sine ønskers mål; men når man er 16 år, er man desværre meget tankeløs. — Vi rejste hjem over Firenze og Venezia, og Venezia greb mig ved sin vidunderlige stemning. Så rejste vi til Paris, og der var jeg så uheldig at få skarlagensfeber, som jeg lå af i 6 uger. Baron Holger Rosenkrantz og hustru Magda Raben var så elskværdige at indbyde Rigmor hen til sig, og på den måde undgik hun smitten.

I slutningen af April 1869 kom vi hjem til Danmark og sejlede med »Zampa« fra København til Bøjset, hvor vi gik i land, og nu var det *mig*, der græd af grebethed. Skoven var næsten grøn, og det var dejligt vejr den dag, vi kom hjem, så min glæde over at se Danmark var stor.

Mor var født 22. august 1827 og døde den 30. maj 1878 af en ondartet kræftsvulst — hun gik da i sit 51. år. Bedstefar var død i 1876, og da vi i Juni 1877 flyttede fra Kristinelund til Nysø, sagde mor, idet vi kørte gennem porten: »Jeg har følelsen af, at Christians forbandelse følger mig over denne tærskel«. Det var en uendelig trist

følelse at flytte ind i det nye hjem med. Mon hun følte spiren til sin sygdom allerede den gang? For mig og Kristine var det en usigelig sorg at flytte fra vort elskede Kristinelund, som var så rigt på minder, og vi gik og sang: »Hvor kan man roser plukke, hvor ingen roser gror.« I sommerens løb blev mor mer og mer træt, og da hun havde været inde hos Howitz, og han intet kunde gøre, indså vi, at det var kræft. Fra September lå mor det meste af dagen. Da julen kom, kunde mor for sidste gang køres ind i dagligstuen i en rullestol, og dér læste vi evangeliet og sang salmer, bl. a. Brorsons dejlige salme »I denne søde juletid«, men da vi kom til de ord »og knuste hjerter føler bedst, hvad denne store frydefest for glæde har at bringe« — da kunde ingen af os holde tårerne tilbage. Moders kræftsvulst voksede så forfærdeligt, at hun snart måtte blive i sengen bestandig. Hun lå i bogstuen, men blev hver aften flyttet ind i sit lille sovekammer ved siden af, båret i en bærestol af sygeplejersken og vores kære trofaste kusk, Peter Silius, hvis tårer stille trillede ned ad hans kinder, mens han bar hende. Mor havde haft et udmærket forhold til befolkningen på baroniet, dog mest til sin havekone — Mette Kristine —, hvem hun ofte talte alvorligt med, og hvem hun bl. a. gav en bibel, som hun skrev et par kønne ord i. Mette Kristine var desværre gift med en fortrukken mand og gik forfærdelig meget igennem med ham*). Da han til sidst døde, og Mette Kristine boede sammen med en af sine sønner, hændte den forfærdelige ulykke, at 2 af hendes sønner druknede. Mette Kristine var den dag på arbejde på Kristinelund, og der kom bud op til mor, om hun vilde meddele hende ulykken. Mor syntes, at det var så *forfærdeligt* at bringe Mette Kristine

*) Min Søster Rigmor Stampe har i »Kvindernes Blad«, som hun en tid redigerede, og som fulgte med de Ferslewske Blade, skrevet en lille ypperlig fortælling om hende under navnet »Anne Marie«. Skiltringen er sand, men alle personerne har andre navne end de virkelige.

dette budskab, at hun hellere vilde dø; men det *skulde* jo siges, og mor sagde så tit senere, at det var noget af det sværeste, der var blevet krævet af hende i hele hendes liv. Den 30. maj døde mor — en sjælden mor, en betydelig kvinde, selvopofrende, pligttopfyldende og kærlig, og præsten i Snesere, pastor Paludan Müller, skrev følgende digt om hende i »Fædrelandet«:

JONNA STAMPE,
født Drewsen.

Fulde Kranse lagdes paa din Kiste,
Mange Taarer var der i det sidste
Dybt i Hjertet hviskede Farvel;
Taus og stille Tak, svøbt ind i Klage,
Paa din Hjemfærd vilde med dig drage
Langt ud over Jordens Grændseskjel.

Rige Sjæl, saa fyldt af Lysets Tanker,
Altid der, hvor Livet fyldigst banker,
Knyttede Du dine Hjertebaand!
Altid, hvor der var de fleste Stjerner,
Hvor sig længst fra Jorden Synet fjerner,
Vendte Du Dig med din stærke Aand!

Stærk i Troen paa det stille Rige,
Der staar fast, hvis Piller aldrig vige,
Hvor Du fæstede Dig Bo og Hjem;
Lyttende til alle Aandens Røster,
Gribende hver Hilsen fra dets Kyster,
Ilede din Længsel mod det frem.

Altid dog en Kvinde, fuldt tilstede
Her paa Jorden med dens Sorg og Glæde,
Altid elskende dens Blomstervang,
Altid i din Gjerning dog forpligtet,
Aldrig dog det Mindre troløst svigtet,
Intet nedtraadt paa din stille Gang!

Altid fuld af Tanken om at bygge
Hjemmet med sit Lys og svale Skygge,
Lægge Veddet ind til Arnens Ild;
Kjær og kjendt i alle lave Hytter,
Kjær og kjendt hvor Aandens Øre lytter,
Fast i Villien og i Hjertet mild.

Saadan gik Du til dit sidste Leje
Med dit hele rige store Eje
Ind i Lidelsernes lange Nat;
For i Taalmods Aandedræt at øves,
For i Hjertets Løndom dybt at prøves,
For at finde der dets bedste Skat.

Saadan gik Du bort, som Du har levet,
Saadan ræktes ned Dig Frihedsbrevet,
Og Du greb det med en villig Haand;
Stil Dig, Klage, der, hvor hun har vundet,
Tør Dig, Taare, der, hvor hun har fundet
Vejen ud af alle Smerters Baand!

Slut dig, Nysø Skov, om hendes Minde!
Lyt ej længer, lille Fugl, derinde
Efter hendes Morgenvandring der!
Intet Fodtrin mer af Jonna Stampe!
Slukt er her det store Øjes Lampe,
Straaler nu i Lysets Morgenskær.

Snesere den 7de Juni.

Paludan Müller.

IV.

UNGDOM.

Vi omgikkes ungdommen på herregårdene og embedsmændenes døtre, og jeg havde mange gode »veninder«, søde og rare mennesker, som jeg tilbragte mange fornøjelige timer med. Men der var en væsensforskel på vor opdragelse: min moder gav os lov til, da vi var bleven konfirmerede, at udvikle vores ånd; om morgenen havde vi nok nogle små pligter: skulde støve af i vore stuer, efterse vort »fine tøj« (kraver o. s. v.) og skænke te og kaffe. Men efter frokost havde vi lov til at læse, og den tilladelse nyttede vi med glæde. Jeg læste Allens »De tre nordiske rigers historie«, »Det danske sprog i Slesvig«, N. M. Petersens oversættelse af »Islændernes færd ude og hjemme« og samme forfatters afhandlinger, Buckles »History of civilization in England« o. s. v. Ved at læse »Islændernes færd ude og hjemme« fik jeg den største lyst til at lære oldnordisk, og jeg fik også vores kundskabsrige lærerinde, frøken Anker, til at lære mig det.

Vore veninder måtte ikke læse før efter middag, kl. 5, men skulde sy, og de læste ikke så tunge ting som vi. Vi kunde derfor ikke tale med dem om de ting, vi læste, og de fandt os nærmest lidt »grinagtige«. F. ex. havde jeg en gang været gæst på en herregård hos en af mine veninder, og da jeg skulde rejse derfra, sagde jeg til hende: »Jeg glæder mig til igen at tage fat på oldnordisk«, hvortil hun svarede mig: »Så reduceret håber jeg aldrig jeg skal blive, at jeg skal glæde mig til at læse oldnordisk«.

Det var den gang skik, at landadelen efter jul rejste et par måneder til København, lejede en lejlighed, mest i Amaliegade, tog vogn og heste med og deltog i selskabslivet og førte selv hus. Således gjorde også mine forældre.

Vi måtte i førstningen ikke gå alene på gaden — det gjorde den gang ingen af aristokratiets unge damer — men tjeneren måtte følge med os i nogle skridts afstand. Vi gjorde for resten stærkt oprør derimod, og da det engang rygtedes mellem os, at en af aristokratiets unge piger var gået alene ned at købe noget på Østergade midt i »spadseretiden«, erklærede vi, at nu *vilde* vi ikke længere gå med »tjener på«, og fra den tid færdedes vi alene på gaderne. Der var dog dem iblandt vore veninder, som ikke fik lov at gå alene, og én af dem har fortalt mig, at den første gang, hun gik alene over Kongens Nytorv, var, da hun var bleven gift, og hun følte sig meget ængstelig.

Min indtræden i den store verden gjorde jeg (og min søster Rigmor) til daværende kronprins Frederiks (d. 8de) og kronprinsesse Louises formæling ved et stort bal på Kristiansborg slot. Vore balkjoler var bestilte hos daværende Levysohns, men de kom meget for sent, så vognen måtte holde og vente. Da de endelig kom, viste det sig, at min var lidt for nedringet, og jeg erklærede, at jeg vilde ikke gå på bal med den. Fader holdt på, at hestene ikke kunde vente, jeg skulde tage den på; men jeg gav mig til at græde, så min mor måtte rie en »chemisette« i balkjolen, og jeg kom med forgrædte øjne på ballet.

Hvor var jeg dog naiv, hvor kendte jeg lidt til livet! En af mine veninder kom hen og viste mig sit balkort med stærkt rystende hænder og spurgte mig: »Har du dit balkort besat?« Nej, jeg havde ikke en eneste på mit balkort; men det tænkte jeg ikke noget videre over, og jeg kom også til at danse hele tiden; herrerne lod sig forestille for mig.

Jeg tilbragte i disse år en uhyre interessant tid og kom

meget ud på baller. Jeg finder nu, at vore baller var meget bedre og morsommere end nutidens. Vi havde balkort, og aftenen bestod af: Første vals, første française, anden vals, anden française (stundom lanciers), borddans og cotillon. På vore baller blev der lejlighed til at *tale med herrerne*, og jeg nyttede lejligheden i rigt mål. Med disse herrer kunde jeg jo tale om alle de spørgsmål, der interesserede mig, og jeg tog alle emner op: Kvindesag, skandinavisme, sprogrensning, det sociale spørgsmål o. s. v., og med herrerne kunde jeg tale om alt det, som mine veninder fandt »grinagtigt«. Jeg kom ofte på ballerne med en seddel i min hanske, hvorpå jeg havde skrevet noget ud af Danmarks eller verdenshistorien, som skulde klare et eller andet spørgsmål for en af herrerne og mig. Vi spøjte ofte over mine meninger, som da en herre en gang sagde til mig: »De holder jo på mandens og kvindens ligestilling, og da der kun er én stol, må vi begge to stå«. Jeg kaldtes sædvanligvis »den oldnordiske Stridur«, fordi jeg havde læst oldnordisk. En herre lånte mig Goos' artikel om »ægtefællers formueretlige ligestilling« i »Det nitende århundrede«; en anden lånte mig Charles Owens bog om det sociale spørgsmål o. s. v.

Jeg følte, at jeg passede bedre til mændene end til kvinderne, men jeg følte tillige, at det lå i opdragelsen. Hvis kvinderne havde været opdragne til andet end til at sy, være nette og velopdragne, og til at søge sig en mand, havde de sikkert ligesåvel kunnet få åndelige interesser som mændene. Kvinderne vidste, at de skulde behage mændene, deres moder må vel have sagt det til dem; men det talte min mor aldrig om til os. En af mine veninder sagde en gang til mig: »Det må jeg ikke gøre, det synes herrerne ikke om«. »Hvad mener du med det«, svarede jeg, »man kan da ikke rette sit liv efter, hvad herrerne mener«.

Jeg havde på en måde megen glæde og åndelig rigdom af de år, jeg deltog i selskabslivet i København. Vi var

en del, som dannede en klike og havde det umådelig fornøjeligt sammen. Klikeen dansede altid borddans med hverandre, og vi morede os glimrende. Vi kaldte os »familien« og bar alle et lille trekantet mærke, som havde ordet »familien« i runer på den ene side og Hejmdal, der gjalder i luren, på den anden, og vi udgav en gang

Adeline Bernstorff. Rigmor Stampe.
Astrid Stampe. Jonna Bernstorff.

en »avis«, som var meget morsom. Men det var desværre ikke fælles åndelige interesser, som knyttede os sammen, kun fornøjelig munterhed, og derfor splittedes »familien« ad og gik hver sine veje.

Jeg kom også hos Plougs og Heises, især hos Heises, og havde megen glæde af det. Jeg havde jo truffet fru Heise i Rom og »sværmede« for hende. — En gang var jeg på bal dér, og man havde sagt mig, at Emil Poulsen skulde

komme. Jeg var naturligvis indtaget i Emil Poulsen og havde bedt min mors fætter, Christian Lund, om at forestille ham for mig. »Det får du såmænd ingen glæde af, han siger aldrig et ord«, sagde Christian Lund. Men han forestillede ham dog for mig, og Emil Poulsen bad mig om anden vals. Og det kan nok være, at samtalen gik levende imellem os, vi talte ustandselig sammen. Så kom Christian Lund hen og inklinerede for mig, og mens vi dansede sammen, sagde han: »Må jeg gøre dig min kompliment, jeg har aldrig set Emil Poulsen tale så livligt med en dame.«

Men der hvilede — trods al munterhed — over min ungdom en tung skygge, som mit af naturen melankolske sind ikke gjorde lettere at bære. Jeg havde jo tilbragt min barndom og min første ungdom ude på landet, opdraget af en idealistisk, uskyldig, ren moder. Jeg mente, at mand og kvinde skulde slutte sig sammen, og dele livet med hinanden, når de sjælelig forstod hinanden og havde samme livsanskuelse. Jeg kendte ikke »verden« og dens slethed; ja, jeg kendte intet til det kønslige forhold mellem mand og kvinde. Vore »jomfruer« havde fortalt mig et og andet, men jeg forstod det ikke. Jeg havde en gang spurgt min moder, men den tids kvinder var så uendelig blufærdige, at hun kun gav mig et undvigende, ikke fyldestgørende svar. Dog, da jeg kom til København, kunde det ikke undgås, at jeg fik at vide, hvorledes verden er.

Jeg havde et umådelig godt forhold til mange af de unge mænd og betragtede dem som mine venner, og det var mig derfor en uhyre sorg at opdage, at mændene levede en »*dobbeltilværelse*«, som førte dem ind i forhold, der gjorde dem ulykkelige og *usande* og ofte pådrog dem den rædselsfulde sygdom, der undertiden endte med sindsyge, og som de stundom overførte på den kvinde, de giftede sig med. Jeg hadede *synden*, men ikke *synderen*, og jeg følte ofte moderlig overfor disse ulykkelige mænd, og or-

dene i Heines sang: »Betend, dass Gott dich erhöle so rein und schön und hold«, sang jeg med en inderlig følelse af, at det var om mine venner blandt mændene, disse ord var sagt. Jeg vilde gerne hjælpe dem og være noget for dem, men jeg blev nødt til at holde mig tilbage, da jeg opfattede, at de misforstod mig, og der kom noget ind i vort forhold, som jeg ikke havde ment at bringe ind i det. Og så stødte jeg på en så stærk og grundfæstet *samfundsmening*, som ikke alene nærredes af *mænd*, men tillige af kvinder — såvel af mødrene som af deres døtre, hvem mødrene havde oplært i den anskuelse, — en samfundsmening, der gik ud på, at mænd fra den tidlige ungdom ikke alene havde lov til, men helst skulde stå i løse forhold til kvinder. En ung mand af mine nære venner fortalte mig, at da han kom ren og uplettet ind fra en af vore kostskoler, sagde hans ældre fætter til ham: »Har du ikke haft med kvinder at gøre, så er du jo ikke et rigtigt mandfolk«.

Og hvor tit stødte jeg dog ikke på denne anskuelse hos mine veninder! Jeg havde en gang hørt om en ung mand fra min fødeegn, der var faldet i daarlige hænder og nu levede et letsindigt liv, og jeg talte med en veninde om, hvor sørgeligt det var. »Sådan er jo alle unge mænd«, svarede hun mig. I det samme kom hendes trolovede gående os imøde, og jeg udbrød: »Om ham kan du da ikke mene det?« »Jo, ellers var han jo ikke noget rigtigt mandfolk«, svarede hun. Hvor skulde så mændene blive bedre, når kvinderne ikke krævede mere af dem!

Der var den gang hver torsdag noget, der kaldtes Casino-maskerader, hvor der — efter hvad man fortalte mig — ikke kom ordentlige kvinder. Så en dag var vi på bal hos en familie i Amaliegade, men kl. 2 blev der danset af, og ballet sluttede. Jeg kunde ikke begribe, hvorfor alle herrene styrtede som vilde ned og slet ikke undte sig tid til — som de ellers plejede — at slå en sludder af med os da-

mer, mens de hjalp os tøjet på, og jeg spurgte ovennævnte veninde om grunden. »De skal på Casinomaskerade«, svarede hun mig. Hvor skar det mig dybt i hjertet! Jeg kunde ikke lade være med bagefter at tale med nogle af herrerne derom, og de kom naturligvis med udflugter, som at de skulde »hen at have noget at spise« — en underlig undskyldning, da de havde fået en fin souper på ballet. Der var to brødre, som havde ord for aldrig at gå til den slags fornøjelser, og jeg spurgte den ene, hvori dette lå; han svarede da så smukt: »Når jeg får lov til at danse med kvinder, som jeg agter og ærer, så kan jeg ikke færdes med den slags kvinder«. De ord voldte mig stor glæde.

En gang var vi alle til et fint kunstnerkarneval, hvor hver dame havde en herre, som hun fulgtes med. Jeg morrede mig nok, fordi jeg havde en herre, som jeg var rigtig gode venner med; men der var i forvejen gydt malurt i bægeret. Et par dage inden karnevallet kom nemlig en af mødrene op til min moder og bad, om vi vilde gå kl. 2, for »herrerne vil gærne have sin frihed«. Jeg kunde ikke lade være med at tale bitre ord til min balherre derom, men han sagde naturligvis, at når vi gik, så gik han med. Jeg troede ham ikke på hans ord og hørte da også, at han var bleven der til kl. 6¹/₂ og havde danset med en uanstændig dame.

I en familje, som vi var umådelig gode venner med, var der to døtre og en søn, og vi besøgte tit hinanden og havde det hyggeligt sammen. Men jeg lagde mærke til, at sønnen havde sin egen indgang udenfor familjens egentlige lejlighed. En dag sad vi og snakkede sammen, og midt i samtalen rejste sønnen sig og gik. Jeg spurgte ham, da han sagde far vel, hvor han gik hen, men fik et undvigende svar; og da han var gået, sagde hans søstre: »Hvor kan det falde dig ind at spørge en herre, hvor han går hen; hans veje må damerne ikke kende.« Atter et vidnesbyrd

om, at kvinderne var opdragne til at se igennem fingre med mændenes letsindige liv.

En af mine gode venner iblandt herrerne gjorde en gang en udenlandsrejse med en meget berygtet dame, og da han kom hjem, syntes jeg ikke, han burde modtages i det gode selskab. Der skulde netop være et stort bal i en af de mest ansete familjer, og i rigtig erkendelse af sin egen store fejl gik han på visit hos moderen og spurgte hende, om han måtte have lov at komme på ballet. Moderen, som havde to henrivende døtre, gav ham lov til at komme. Jeg, som kendte ham ret godt og vidste, at der var såmeget godt hos ham — ja, at han ofte led af anger over sit letsindige liv, vilde have, at han skulde føle, at vi kvinder misbilligede hans færd; jeg gik derfor omkring hos de unge piger og opfordrede dem til ikke at danse med ham; men der var ingen, der vilde love det, og da ballet kom, var der ingen af herrerne, der var såmeget på gulvet som han og så oversået med sløjfer, skønt han tydelig bar præget af at have færdedes i slet selskab. Jeg ved, at den mand dybest inde længtes efter idealet, at hvis han havde mødt en kvinde, som elskede ham og krævede noget af ham, så vilde det i hans sjæl have lydt, som Bjørnson lader Alf sige i *En hanske*: »Jo højere kransen hænger, des mere er livet værdt for mig«. Men han mødte næsten kun kvinder, som anså det for en selvfølge, at mændene »løb hornene af sig«, og anså ham, der ejede et stort gods, for et godt parti. En herre sagde da også en gang til mig: »En mand skal læse alle de dårlige bøger, der bliver skrevet«. — Sådan var den opdragelse, de unge mænd fik.

Det var *min ungdoms dybe, store sorg*, at mændene førte denne »dobbeltilværelse«, og at kvinderne fandt det i sin orden. Og jeg kunde egentlig ikke begribe det. Vi levede dog i et kristent samfund, og Kristus holder jo det højeste ideal op for mænd og kvinder. Hvor kunde vi forlige det: om søndagen at gå i kirke og dog om hverdagen handle

lige imod, hvad Kristus kræver af os? Der blev sagt så ofte, at det var umuligt, at mændene kunde beherske sine drifter; men jeg påstod og påstår, at det er ikke sandt. Den måde, samfundet i århundreder og århundreder har lagt alt til rette, forat mændene skulde have ubegrænset frihed til at følge sine drifter, har gjort mandens følelse for kvinden til noget langt lavere end kvindens for manden. Hvad er det, der gør mennesket til et *menneske*, hæver det over dyrene, der kun følger sine instinkter? Det er netop det, at erkendelsen og følelsen giver det herredømme over de dyriske drifter. Kvinden er på det punkt mere *menneske* end manden. Men når hans driftsliv er af en lavere art, er det, fordi manden bestandig har levet under en rent gal samfundsmening. Nu siger mennesker, at *det kan ikke nytte* at kæmpe imod denne gale samfundsmening. Men jeg siger: det *kan* nytte. Der er ingen anden vej at gå end at kæmpe for at skabe *en anden samfundsmoral*.

Disse mine ungdoms oplevelser efterlod dybe spor i mit sjæleliv og i min hele udvikling, og jeg tog dem med over i mit arbejde for *kvindesagen*, som jeg begyndte i en modnere alder sammen med min ridderlige mand, der hjalp mig udmærket i mit arbejde.

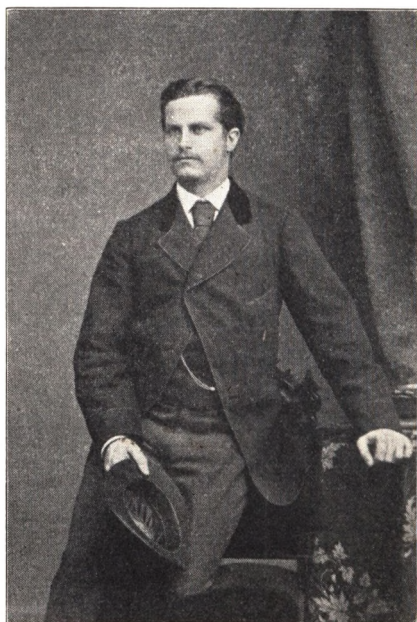
V.

FOREDRAG OG HØJSKOLER.

Alle vi tre søstre havde en stærk trang til at virke for udbredelse af oplysning, og vi begyndte derfor på at holde foredrag for befolkningen i vor fødeegn. Vi var den gang omkring tyverne. Vi bad skolelæreren i Enegårde skole om at sende bud ud med børnene, at vi gerne vilde holde foredrag 2 gange om ugen, men kun hvis der meldte sig 10, som vilde komme og høre os. Nogen tid efter fik vi bud, at der havde meldt sig 9, men de bad så meget om, at vi vilde begynde, skønt der altså fattedes 1, og det gjorde vi. Vi fik lov af vore forældre at samles i strygestuen; jeg begyndte at fortælle Nordens historie, Rigmor at læse værker af den danske litteratur og fortælle lidt om forfatterne. Jeg forberedte mig grundigt og skrev de enkelte begivenheder op på et lille stykke papir, men udarbejdede ikke noget foredrag. Hvor jeg tydeligt husker min angst den første aften! Jeg havde sagt til min søster Kristine, at hvis jeg gik fra det, skulde hun give mig tråden. Ligeoverfor sad en ung gårdmandssøn Peder Hansen fra Enegårde, og ham fæstede jeg mine øjne på og turde slet ikke flytte dem. Pludselig gik jeg helt fra det og kunde ikke huske, hvad jeg talte om. Men min kloge søster Kristine gav mig straks tråden, og jeg gik videre. Det gik godt den vinter, og tilsidst kom der 43 tilhørere, mænd og kvinder, ældre og yngre*). Da vi i

*) I julenummeret af Sydsjællands venstreblad for 1923, har jeg gengivet et brevskifte, jeg havde med en af tilhørerne.

1873 afsluttede vore foredrag for den vinter, fik vi lov af vor kære forstående mor til at slutte med en lille festlighed, og den havde vi stor glæde af. En af de flinke unge bondesønner, Poul Andersen fra Ambæk, holdt en køn tale for os. Han talte om, at i gamle dage kom bønderne op på herregården for at ride træhesten, nu kom

Gustav H. V. Feddersen.

de derop for at hente oplysning. Han takkede os meget, og de råbte hurra for os. Dette hørte far, og han fo'r så ned til mor og skændte på hende, fordi hun havde givet os lov til at holde afskedsgilde med dem. Far vilde gå over og hindre dette, men mor fik ham overtalt til at lade være. De næste år holdt vi dog ingen fest til afslutning.

Mor bad mig engang, om hun måtte høre på mit foredrag, og da hun havde hørt det, sagde hun: »Det var rig-

tig godt, lille A., men lidt peremptorisk, som du altid er.«

Vi besøgte mange af disse gårdmands- og husmandsfolk og indsiddere, og de besøgte os, og vi kom til at holde uhyre meget af dem.

Vi holdt foredrag i 7 vintre fra 73—80 indbefattet, men

Kristine Bardenfleth f. Stampe.

i 1877 måtte jeg holde op et par år, eftersom mine lunger blev angrebne, og min søster Kristine tog så fat, hvor jeg slap. 1877 flyttede vi til Nysø, og min kære far var da så god at bygge en foredragssal til os i den ene sidelænge. Vi kom så nær ved Præstø, at der også kom folk derfra, og hyppigt var der 100 tilhørere.

Min søster Kristine og jeg oprettede en *lånebogsamling*, som vi havde megen glæde af; to gange om ugen

kunde folk komme og låne bøger; Kristine og jeg skiftedes til at stå for udlånet. Da der mange år efter blev oprettet en folkebogsamling, blev vor lagt til grund og vore bøger indlemmede.

Det vilde jo egentlig have været naturligt, om vi var kommet i kast med højskolen, men det gjorde vi først senere. Det var min farbrors kone, Lili Stampe, født Bardenfleth, hvem jeg hvert år besøgte på hendes og farbror Holgers gård, Dollerupgård, som, da jeg var ganske ung, tog mig med til Holsted, hvor vi hørte C. Berg tale, og ned til Askov, hvor vi besøgte Schrøders. Jeg kan huske, hvor det forbavsede mig, at vi ved middagsbordet alle spiste af samme fad, og Schrøder må vist have kunnet se på os, at det faldt os lidt uvant, for han rettede to tallerkener an til os. Senere tog Lili Stampe mig også *i 1876 med til Testrup højskole*, hvor jeg var med at gøre lidt nar ad Pauline Worm, hvilket jeg, da jeg senere forstod, at hun var en forkæmper for kvindesagen, der jo blev min livssag, angrede alvorligt.

Men rigtig tilknytning til højskolen fik jeg først, da jeg blev gift. Min mand var nemlig halvbroder til Jens Nørregårds kone og helbroder til Christoffer Baagøs, og jeg kom altså meget ofte over at besøge dem paa Testrup; jeg glædede mig inderlig ved at høre deres ypperlige foredrag og kom til at elske den danske højskole. Nørregårds foredrag var udmærkede og opildnende, og jeg holdt grumme meget af ham. Men dels lærte jeg Baagø bedre at kende, da jeg var gæst i hans og hans kones hjem, dels var han en mere reflekteret natur, som jeg passede bedre til. Med ham talte jeg noget om *religion*, hvilket jeg ellers var meget for undselig til at gøre, og jeg kan huske en sætning, han engang sagde til mig, da jeg kom frem med min tvivl: »Astrid, du må ikke lade tvivlen komme ind mellem barken og veddet.« Han var et sjældent og dybt menneske.

Da mine døtre — Jonna og Ingrid — blev voksne, vilde jeg gerne, at de skulde have den samme »folkelige« udvikling, som jeg havde fået, og jeg lod dem derfor i sekstenårs alderen tage 3 måneder på Testrup højskole. De boede hos Baagøs, som gæstfrit åbnede deres hjem for dem, og var umådelig gode mod dem. Jonna var derovre 1900 fra Ringkjøbing, Ingrid 1904 fra Nykjøbing F. De var begge glade ved at være der, og hørte med *glæde* på foredragene.

Mens Ingrid var der, holdt Nørregård en dag foredrag om, at »kvinden skulde være manden underdanig«; hun, som var vant til at høre sin mor tale om lige ret for mand og kvinde, blev meget opbragt og skrev til mig, at jeg endelig måtte komme derover og få lov til at holde foredrag om mands og hustrus ligestilling. Jeg skrev og spurgte Nørregård, om jeg måtte komme og holde et foredrag om »ægtefællers ligestilling«. Jeg fik lov, og da jeg havde talt, takkede Nørregård mig og sagde, at han var enig med mig; men Ingrid sagde rigtignok, at det havde han ikke været, da han selv havde talt om samme emne, hvilket han forøvrigt gjorde hvert år. — Da vi kom hjem til Baagøs, sagde Baagø til mig: »Du havde ret i, hvad du sagde, og det var godt sagt.«

Mange kære minder har jeg fra Testrup højskole og det yndige hjem, Fuglsang, hvor Baagøs boede. Men 1909 lukkede Nørregård højskolen og drog til København, og Baagøs blev alene tilbage.

Min kærlighed til højskolen kastede jeg så på Askov højskole, hvor jeg hyppigt kom til udmærkede efterårs-møder. Jeg har også meget at takke Askov for.

I de år mor levede og styrede huset, havde jeg tid til at arbejde på min egen udvikling, og min søster Kristine og jeg læste altid de samme bøger; men det var min store sorg, at jeg læste meget langsommere end hun; mens hun kom igennem 100 sider, kunde jeg kun nå 70, så der var

flere bøger, som Kristine læste, men jeg aldrig nåede. Jeg har hele mit liv følt min langsomhed og grundighed som et tungt tryk over mig, og f. ex. aviser og tidsskrifter læste jeg så grundigt, at de slugte altfor megen af min tid. Ofte nåede jeg ikke til nyhederne, men blev hængende ved »lederne«, så min mand sagde til mig: »A., du forstår ikke at læse aviser.« Havde jeg haft »overfladiskhedens nådegave«, havde jeg nået meget mere i livet. Det blev til en utilfredsstillet længsel i min sjæl efter at »følge med«, men jeg følte mig altid »udenfor livet«.

Da mor var død, følte jeg trang til at tage mig af min elskede søster Kristine, som jo var 4 år yngre end jeg, en selvopofrende, stille natur, men *meget* klog og *betydelig*. Hun trængte til at komme ind i noget åndeligt liv; dog på Nysø var der mest »harejagter« og den slags, som kedede hende gyseligt. Jeg tog hende så engang med over til Testrup højskole, og det var vidunderligt at se det liv og den livsglæde, der vågnede i hende. — Nørregård var en ypperlig vært! Han lod Kristine sidde ved siden af sig, (jeg ved siden af Anna Nørregård), og det kan nok være, at han fik Kristine til at tale! Hun var som forvandlet, og da vi kom hjem derfra, sagde hun, at det åndsliv, der levedes derovre, gjorde livet værd at leve.

Efter mors død, bad far mig styre huset, og jeg styrede det så, til jeg i 1881 blev gift med min ungdomsven Gustav Feddersen. Dermed var det slut med mine »studier«, og livet blev nu et helt andet, både mens jeg styrede huset for far, og da min mand og jeg byggede vort eget hjem.

I 1884 havde jeg den *grænseløse* sorg, at Kristine — min kæreste søster — døde ved sit eneste barns, Knuds, fødsel. Hun og jeg havde delt *alt* med hinanden, fra vi var ganske små, fra vore lege i højenloftssvalen og i paladset til vor fælles læsning af de samme bøger, vort fælles studium af oldnordisk, dansk sproghistorie, plattysk o. s. v., vort besøg på Testrup, ja, vi var, syntes jeg,

uløseligt knyttede til hinanden. Vi havde bestemt aldrig at gifte os, men leve for at udbrede oplysning på vor elskede fødeegn, og far havde tilskødet os en lod på 12 tdr. land ude på den yderste del af baroniet ved en yndig, hyggelig lille landsby, som hedder Bønsvig. Der vilde vi bygge et hus med mødesal og samle befolkningen. Men skæbnen vilde, at vi begge blev gifte, jeg i oktober 1881, Kristine i maj 1882. Den dag, jeg blev gift, gav jeg Kristine et armbånd, hvori jeg havde ladet ridse følgende to vers:

»Nu tak for alt, ifra vi var smaa«

og på den anden side

Vei stú ef þú vin átt þasn þú vel truir
Farðu at finna oft
þvíat hrisí vex ok hávu grasí
Vegr er vætki treðr.

Oversættelse af mig.

Ved du, om du ejer en ven, som du tror vel,
Gaa du ofte at gæste ham.
Ti med kratskov og højt græs vokser
Den vej, som ingen træder.

Og der fik i sandhed ikke lov at gro ugræs på vejen imellem os to; der var næppe en dag i de to år, hun levede efter sit giftermål, hvor vi ikke så hinanden og talte om alt, hvad der hændte os. Da hun var død, gav hendes mand mig armbåndet, som jeg daglig bærer.

I de følgende år boede vi på Frederiksberg, og nu kom jeg ind i arbejdet for kvindesagen; men herom senere.

I 1895 blev min mand amtmand i Ringkjøbing amt, og derved forandredes vort liv i høj grad. Rindumgård ligger 15 minutters gang udenfor Ringkjøbing, så at vi kom til at bo på landet. Det var vidunderligt for mig, der var opfødt på landet, og Rindumgård blev os et usigelig kært hjem. Vi holdt køretøj, et par dejlige sorte heste, en landauer og en åben vogn, som jeg selv kunde køre. Jeg, der jo var sælandsfar, kunde aldeles ikke forstå, at

der slet ingen skov var, og kørte ture for at finde skoven; men da jeg ved en amtsrådsmiddag spurgte amtsrådsmedlemmerne, hvor jeg kunde finde skoven, svarede de, at der var ingen skov før ved Silkeborg. Det undrede mig meget.

Stor betydning har det haft i mit liv, at min mand og jeg kom ud som amtmandsfolk og ikke blev siddende inde i København. Særlig at vi kom til Vestkysten. Jeg lærte meget dér og kom til at se større på livet end hidtil. Og det var så hyggeligt, at amtsgården lå lidt udenfor byen, så fruene i Ringkjøbing altid, når de kom ud til mig, fik en kop te og slog sig til ro.

Det var et stort arbejde at styre huset i et amtmandshjem, hvor jeg jo, såvel som min mand, havde store repræsentative pligter. Jeg har mange gange, når jeg hævdede min »enkeefterløn«, tænkt, at den fik jeg med rette, for jeg havde gjort et stort arbejde for den. Jeg er så glad over, at den nye ægteskabslov agter hustruens arbejde så meget, at det økonomisk regnes for hustruens andel i forsørgelsen, og at hustruen ikke alene bliver »forsørget« som i gamle dage, da det regnedes for en selvfølge, at hun lagde sit store arbejde i hjemmet, uden at hun betragtedes som medforsørger.

Vi indbød min kære søster Jeanina med mand og børn over til Rindumgård, og i min indbydelse skrev jeg, at hun måtte tage »vestjyske glarøjne« på, men hun opfattede det som nogle særlige slags glarøjne, mens min mening var, at hun måtte se med andre øjne på naturen dér end ovre på Sælland, hvor skov og strand jo gav en art skønhed, som ikke fandtes på Vestkysten. Både min mand og jeg, vore børn og vore gæster kom snart til at elske Vestkystens ejendommelige natur. Og så var der i vores store have og lunden, som amtmændene havde plantet i flugt med haven, en dejlig legeplads for børnene, som morede sig glimrende.

Det gjorde også embedsmændenes børn fra Ringkjøbing,

som akkurat passede i alder til vore, og vi indbød tit om lørdagen et par stykker, som blev søndagen over, og det var en stor fornøjelse for alle børnene, både vore og Ringkjøbingboernes.

Min søster Jeanina var en ualmindelig kærlig, trofast søster, og da vi i 1902 fik den store sorg, at vores datter Gudrun døde, rejste hun om natten over til mig og var hos mig i de strenge tider.

VI.

KVINDESAGEN.

Grundlaget for mit arbejde for kvindesagen blev lagt i min barndom. Det var et medfødt instinkt, som rørte sig i mig allerede i 11—12 års alderen. Min far kunde f. eks. i heftighed sige et tyende op, som mor nødig vilde af med, og i det hele gik både han og moder ud fra, at det var *ham*, der rådede, fordi han var *manden*. Far var en god og kærlig natur, men meget heftig, og havde han ikke været opdraget i den forestilling, at *manden* var den, der rådede over alle ting i hjemmet, havde han sikkert vænnet sig til at beherske sin heftighed mere. Det hændte ofte, når han havde været heftig og såret mor, at han kom og bad mor om forladelse og kyssede hende; men det hindrede ikke, at han næste dag kunde blive ligeså heftig igen.

Jeg, som elskede og beundrede min moder over alt, kunde aldeles ikke begribe, hvorfor hun skulde adlyde min far, og jeg så tydelig, at den myndighed virkede uheldigt på ham. Der var særlig én ting, som ærgrede mig. Min mor var grundtvigianer og vilde meget gerne deltage i nogle grundtvigske møder, som holdtes hos Jens Olsen i Sjolte. Men det hændte ikke så sjældent, når hun bad fader om vogn derhen, at hun fik nej. Det oprørte mig. Havde man nu sagt til mig, at fader drev gården, (vi havde ikke køreheste, kun avlsheste), og han måtte afgøre, om der kunde undværes et par heste, og moder styrede huset, og dér havde hun rådigheden, så havde den forklaring nok

stillet mig tilfreds; men jeg fik altid det svar, at det var *manden*, der rådede.

Så en dag, da jeg gik tur med mor i Fruertykket, sagde jeg til hende, at jeg kunde ikke begribe, hvorfor hun ikke uden videre sendte bud ned i stalden og lod spænde for; det hed sig jo, at ægtefællerne havde *fælleseje*, så hun

Astrid Stampe Feddersen.

måtte da have samme rådighed over hestene som far. Men mor svarede mig: »Du må huske, at der står i skriften, at hustruen skal være sin mand underdanig, så det må vi alle bøje os for.« Jeg besluttede da at læse alle evangelierne igennem forat se, om *Kristus* virkelig krævede, at kvinden skulde være manden underdanig, og i det hele stillede kvinden lavere end manden. Jeg læste med største spænding alle fire evangelier *grundigt* igennem og satte streg ved alt, hvad *Kristus* havde sagt. Men til

min store glæde så jeg, at Kristus *intet* havde sagt, som stiller kvinden under manden; det var apostlene, der sagde, at »kvinden skulde være manden underdanig«, og at »kvinden skulde tie i menigheden«. Men apostlene var jo *menne-sker*, opdragne i de da herskende jødiske fordomme; deres ord kunde da aldrig blive en lov for os nutidsmennesker. Og jeg følte en *dyb glæde* ved, at Jesus Kristus i dette som i alle store livsens spørgsmål var fuldkommen frisindet.

Jeg så også, hvilken uhyre forskel der var på, hvorledes drenge og piger blev opdragne. Flere af mine venner måtte ikke gå udenfor haven uden med sin lærerinde, medens drengene færdedes frit i skov og mark og blandt tyendet. *Min* og mine søstres opdragelse var som drengenes; vi kørte med mælkevognen ud på malkepladsen, snakkede med alt tyendet, og det må jeg sige, vore tjenestefolk har aldrig fortalt mig noget galt eller grimt; først efter at jeg var bleven konfirmeret og fik en »jomfru«, som skulde være så pæn, indviede hun mig i mysterier, som jeg slet ikke forstod.

Da så den tid kom, da drengene blev sendt i kostskole for at lære noget, blev pigerne i hjemmene; de skulde sidde og sy og brodere, og anså *det* for at bestille noget, medens mine søstre og jeg, der fik en meget friere opdragelse, fik lov at læse alvorlige bøger, som udviklede os, og *det* anså vi for at bestille noget. Men noget bestemt mål med vores opdragelse syntes jeg dog ikke, der var. Det gik efterhånden op for mig, at forældres mål, selv om det af mine forældre ikke nogensinde udtaltes, var at få døtrene gifte, og det krænkede min stolthed. Særlig oprørte det mig, at kvinden skulde *opgive sit eget navn* og tage mandens, og jeg bekendte vidt og bredt for alle, der vilde høre det, at hvis jeg giftede mig, vilde jeg holde mit eget navn. »Men hvis nu Deres mand ikke giver Dem lov?«

indvendte vores godsforvalters frue. — »Sådan en idiot af en mand vil jeg ikke have«, svarede jeg.

Og jeg fik heller ikke en så borneret mand. Min mand og jeg mødtes netop på vores forståelse af kvindens menneskeret; han lånte mig »Det nittende århundrede« med Goos's afhandling om ægtefællers formueretlige ligestilling, og jeg husker endnu, hvorledes han på vores bryllupsdag ridderligt og smukt udbragte en skål for »*min hustru Astrid Stampe*«, og hver gang han har givet mig en bog, har han altid skrevet mit eget navn i den, skønt jeg, til tak for hans ridderlighed, gik ind på overfor verden at føje hans navn bagved mit, hvilket han bad mig om.

Det er tit bleven sagt til mig, at det var under Georg Brandes' påvirkning, at jeg var bleven kvindesagskvinde. Dette er en fuldkommen misforståelse. Kvindesagen voksede op i mig derude på det rene »bondeland«, fremkaldt af begivenhederne og næret ved min stærkt reflekterende natur. Som en vild blomst var den vokset op uden dyrkning; men den var *rodægte*, og derfor har den holdt hele mit liv.

Jeg kom af og til ind til København og boede hos mine inderlig kære morforældre, A. L. Drewsen og Ingeborg (Collin). Da jeg en gang, 17—18 år gammel, var inde hos dem, kom jeg ved middagsbordet til at udtale mig noget krast om kvindens stilling, og min mormor, der jo nærrede de vante anskuelser, skønt hun nærmest førte det store ord i sit ægteskab, gav mig en over næbet. Lidt efter gik jeg op på mit værelse, og idet jeg gik forbi morbrors, Viggo Drewsens, dør, åbnede han døren på klem og kaldte på mig. »Mente du noget alvorligt med det, du sagde ved bordet?« spurgte han, og jeg svarede, at det gjorde jeg. Han spurgte mig så, om jeg vilde gå en tur med ham på Langelinje. Vi gik derefter, så længe jeg var derinde, hver aften en tur og talte alvorligt sammen, og skønt livet til en vis grad senere skilte os, har jeg altid

følt en dyb taknemlighed — ja, føler den i denne stund — mod min kære morbror, som vilde ofre sin tid på at tale med sin unge søsterdatter, i hvem det brusede og gærede så stærkt.

Vi talte først og fremmest om *kvindesagen*; og da han forstod, at jeg stod helt alene med mine anskuelser og troede, at intet menneske nogensinde vilde forstå mig, lånte han mig Stuart Mills bog om »Kvindernes underkuelse«. Den var oversat af Georg Brandes, og til første udgave havde Brandes skrevet en udmærket fortale, som glædede mig og gav mig bedre tanker om ham, end jeg fik senere hen i livet. Han kom meget til morbror Viggos og kom også til min morfar, hvor jeg af og til traf ham, ja, en gang havde ham til bords. Jeg fik der det indtryk, som senere i fuldt mål bekræftede sig, at Brandes mente, at kvinden hovedsagelig var til forat tilfredsstille mandens attrå, og når han havde oversat Mills bog, var det mest forat ægge til modsigelse og trodse de reaktionære meninger om kvinden, som den gang var rådende. En ren, ædel natur som Mill var han ikke. — Nej, det var ikke Brandes, der påvirkede mig; Mill *bekræftede* den sandhed, der var opstået i mit eget indre. Og det var »vidunderet«, der mødte mig: En *mand* i det fjærne England kunde forstå mig unge pige, der gik så ene med mine tanker!

Der kom mere ro og sikkerhed over mig, og nogle af mine mest yderliggående krav til livet — som at manden ligeså vel skulde lave maden og passe børnene som kvinden — indså jeg, var overdrevne, og jeg forfægtede dem ikke længere. Det, som var og er sandhed i min tidligste ungdoms overdrevne teorier, har jeg senere, da jeg kom ind i det praktiske arbejde for kvindesagen, givet udtryk i en artikel i »Kvinden og samfundet«, som hedder: »Skal vore sønner lære at sy?« Selv om jeg erkender, at det, at kvinden er slægtens moder, volder, at meget af det huslige

arbejde naturligt lægges på hendes skuldre, kan jeg ikke erkende, at naturen har taget *alt* det kedelige, trættende praktiske småarbejde fra det ene køn og lagt det over på det andet. Hvad der derved læsses af mandkønnets skuldre, gør mange sig slet intet begreb om. Et lille eksempel: En ung mand rejste til udlandet for at uddanne sig, men det kunde aldrig falde ham ind at stoppe sine strømper; hver gang der gik hul på et par, købte han et par nye, og da han kom hjem på besøg, bragte han sin moder 51 par hullede strømper, som hun måtte stoppe. Tror man, at en datter kunde bære sig således ad, om hun aldrig så meget skulde uddanne sig?

Der skulde gå mange år, inden jeg kom ind i det praktiske kvindesagsarbejde. Den 29de oktober 1881 blev jeg gift, og efter en udenlandsrejse bosatte min mand og jeg os, i 1882, på Frederiksberg. Der boede også min farbror, Holger Stampe, og hans hustru Lili, født Bardenfleth. Hun og jeg talte meget sammen om vore interesser, og hun mærkede, at jeg interesserede mig levende for kvindesagen. Hun sagde så til mig: »Du skal sammen med nogle af de radikale kvinder herinde, Kirstine Frederiksen og Ida Falbe-Hansen«, og hun bad os sammen. Således kom jeg ind i Dansk kvindesamfund, og man opfordrede mig til at gå ind i styrelsen, hvor der trængtes til nye kræfter.

Dansk kvindesamfund havde i de første 10 år af sin levetid udrettet et stort arbejde: oprettet handelsskolen for kvinder, tegneskolen for kvinder m. m. og sidst, men ikke mindst, støttet Frederik Bajers forslag om hustruens rådighed over, hvad hun selv erhvervede, med en adresse, så at Bajers forslag den 7de maj 1880 vedtoges på rigsdagen. Men nu var den gamle styrelse kørt lidt træet; der var kun 124 medlemmer i samfundet, og til generalforsamlingen var der kun mødt 3 styrelsesmedlemmer og 5 menige. Så valgtes den nye styrelse den 10de april 1883, og i den fik jeg sæde og virkede der i 4 år til den 15de april 1887.

Jeg lærte mange udmærkede mennesker at kende, som jeg havde megen glæde af at arbejde sammen med: fru Rovsing, f. Schack, Niels Neergaard, Emil Elberling, Ida Falbe-Hansen, Elisabeth Grundtvig, Svend Høgsbro, L. Zeuthen o. fl. Vi satte først og fremmest kræfterne ind på at få flere medlemmer, og der blev trykt et *opråb*, som fyldte flere postkasser. Vi besluttede tillige, at *landet* skulde vindes igennem »*det levende ord*«; kvindesagen skulde bringes ud til folket, og Ida Falbe-Hansen, Anne Bruun, Svend Høgsbro, L. Zeuthen og Emil Elberling rejste ud og talte; de holdt masser af foredrag som indledning til ordskifter, der ofte var meget livlige, og hvor der sporede stor sympati for de sandheder, som foredragsholderne havde fremsat. I det første år firdobledes medlemstallet. Også i København fik Dansk kvindesamfund ordnet udmærkede *møder med ordskifte*, hvor ofte betydelige mænd deltog. Særlig kæmpede de to unge mænd, L. Zeuthen og Sv. Høgsbro for at gøre folk kendt med de forældede *ægteskabslove*, vi levede under, og som siden Danske lov af 1683 ingen ændring havde undergået ud over Frederik Bajers lov af 7de maj 1880 om hustruens rådighed over, hvad hun selv erhvervede. *Straks* mærkede man ingen virkning af disse livlige og interessante møder udover, at det blev samtaleæmne i de levende kredse; men i 1899 bar de frugter i lov om formueforholdet mellem ægtefæller af 7de april 1899.

Noget af det vigtigste af det, denne styrelse udrettede, var, at Dansk kvindesamfund i 1885 begyndte at udgive *vort månedsblad*: »*Kvinden og samfundet*« med Elisabeth Grundtvig som redaktør. Når man ved, hvor vanskeligt det er at holde den slags blade i live, må man undre sig over, at »*Kvinden og samfundet*« trods modgang, økonomiske vanskeligheder, kævl og strid, som der jo altid er ved sligt, dog eksisterer endnu, nu ganske vist som medlemsblad.

Det viser Dansk kvindesamfunds store kærlighed til sin sag og — trods alt — vort sammenhold.

De første numre af bladet udkom som »små gule hefter«, og jeg er ikke ene om at synes, at »de små gule hefter« bar prisen fremfor alt, hvad der siden er kommet. Der var en trang og længsel i kvinderne efter at »tale frit ud fra leveren«, og det kaldte mange penne frem, som ikke havde vovet sig frem i dagspressen, og heller ikke vilde være blevet optagne i den, såsom Anna Brosbøll, Ida Falbe-Hansen, Kirstine Frederiksen, Kristiane Iversen, Louise Nørlund o. a. Jeg, som aldrig turde tage ordet ved møder, skrev nu mine første artikler: »Sameje og særeje«, »Skal vore sønner lære at sy« o. s. v.

Vi vilde gerne støtte vore flinke foredragsholderes »levende ord« med grundigere og mere saglige indlæg, end et foredrag kunde indeholde, og begyndte derfor at udgive en række *småskrifter*, som blev solgte for en billig penge ved møderne. Jeg udgav *mit første småskrift*: »Kvindesagen«, hvoraf fru Ree, udgiver af Ålborg stiftstidende, skænkede Dansk kvindesamfund 10,000 eksemplarer. Emil Elberling havde med en mageløs tjenstvillighed stået mig bi ved udarbejdelsen af de statistiske oplysninger, så det blev heldigvis aldeles korrekt.

Frederik Bajer, Dansk kvindesamfunds trofaste ven, udarbejdede i november 1886 et lovforslag om kvindelige skatteyderes valgret til borgerrepræsentationen, og han opfordrede Dansk kvindesamfund til at samle underskrifter på en adresse, som skulde indgives til regering og rigsdag. Jeg var blandt de kvinder, som samlede underskrifter på adressen, og jeg kom på min vej også til frøken Nathalie Zahle. Hun afslog at underskrive med den motivering: »Når jeg tænker på, at min gårdskarl, som ikke har spor af forstand på skolevæsen, har kommunal valgret, men jeg ikke, så kunde jeg nok have lyst til at underskrive. Men når jeg så tænker på, at det kunde føre til, at de gifte

kvinder så måske også en gang kunde få valget, så vil jeg ikke være med, for de skal blive ved hjemmet«. — Så kortsynet var det højtbevagede menneske! Da hun senere fyldte 80 år, skrev jeg og takkede hende for hendes livsgerning, hvorved hun havde sørget for, at de kvinder, der nu stod rede til at tage de politiske rettigheder, var kundskabsrige, duelige mennesker; hun takkede mig med følgende ord:

København d. 3dje Sept. 07.

»Kære Fru Amtmandinde!

Naar jeg skriver saa sent som i Dag, skulde De ikke faa Indtryk af, at Deres Brev i Anledning af mine 80 Aar havde glædet mig saa meget, som det i Virkeligheden gjorde. Det var mig i Virkeligheden et af de kæreste og betydningsfuldste, jeg fik.

At De personlig værdsætter min Stræben for Kvindens Udvikling, som jeg ser, at De gør, er mig en stor Glæde. End mere glæder det mig, at De som Medarbejder i den Bevægelse, som De anser for en af Tidens største og betydningsfuldste, har kunnet yde mig Anerkendelse og sige mig Tak.

Det er rigtigt, at jeg har været noget sen til at forstaa, at Kvindesagens Gerning faldt sammen med min. Den gik mig saa overvældende hurtigt, og der var Udslag, især en Række af Aar, som frastødte mig. Men den Tid er nu heldigvis ovre. Jeg ej alene anerkender, men ærer og beundrer det Arbejde, der gøres af Kvindesagens Forkæmpere, og jeg kan sige, at jeg i længere Tid har været be-
drøvet over at mærke, at man i den Lejr saa paa mig med Mistillid, ja, næsten med nogen Uvilje. Jeg følte, jeg blev betragtet som utilladelig ensidig og bornert. Det kunde derfor ikke andet end være mig en overordentlig Glæde, at De skrev mig til, og skrev, som De gjorde. Min inderligste Tak derfor! Deres oprigtigt hengivne

N. Zahle«.

Bajers lovforslag blev vedtaget i folketinget, men faldt i landstinget, hvor Kirstine Frederiksen, Elisabeth Grundtvig og jeg sad iblandt tilhørerne og hørte det blive ned-sablet. I efterhøst 1887 indbragte Frederik Bajer atter et lovforslag om enkers og ugifte kvinders kommunale valgret over hele landet, og Dansk kvindesamfund forfattede en adresse, som fik 20,000 underskrifter og overraktes indenrigsministeren.

Da jeg kom ind i styrelsen, blev jeg valgt til kasserer; men da jeg kom med friske kræfter, havde jeg en del ideer, som jeg gerne vilde have gennemført, og valgtes derfor tillige til næstformand. Vores formand var Marie Rovsing født Schack, et udmærket menneske, som jeg arbejdede godt sammen med.

Min mand og jeg samlede en tid i vores hjem på Rath-sacksvej 30 den første mandag i hver måned alle de mennesker, vi kendte, *som interesserede sig for kvindesagen*, til nogle fornøjelige aftener i al beskedenhed. Når mine andre venner spurgte, om de ikke måtte komme med, svarede jeg altid: »Kun hvis du interesserer dig for kvindesagen«. Derfor kaldte mine mere konservative venner det altid for »rød mandag«. — Hvad der bidrog til at give disse mandage værd var, at Hostrup og frue altid var med og tog uhyre livlig del i vore drøftelser, og klokken blev gerne 1, før vi skiltes.

Der var den gang et røre i den skandinaviske litteratur, særlig rejst af Strindberg, Arne Garborg, Gejerstam, Hans Jæger o. a., bragt til Danmark og i høj grad støttet af Georg Brandes, der anmeldte disse forfatteres bøger og roste dem i høje toner. Disse mænd mente, at den kønslige afholdenhed, som de ugifte kvinder øvede, var en ulykke for kvinden og for hele samfundet, og de hævdede, at ægteskabet burde afløses af frie forbindelser. Det var umuligt, at kvinderne kunde være døve for dette »nye evangelium«, og alle åndelig udviklede kvinder interesserede sig levende

for spørgsmålet, deriblandt naturligvis særlig de kvinder, som sluttede sig til Dansk kvindesamfund. Jeg fandt, at når de moderne mænd frit i litteraturen og i pressen kunde hævde sit standpunkt, måtte og burde kvinderne have lov til at sige, at *den* frihed trængte de ikke til, og at den kønslige afholdenhed, som de var opdragne til, var kvindens *bedste klenodie*, som de ikke vilde bytte med en frihed, som de ikke attråede. Jeg foreslog derfor i styrelsen, at vi skulde holde et *kvindemøde*, som pressen ikke havde adgang til, hvor vi hævdede vort standpunkt, og jeg foreslog, at vi skulde bede Elisabeth Grundtvig holde indledningsforedraget. Hun gik ind derpå, og den 14de marts 1887 holdt hun sit udmærkede foredrag, hvortil alle kvinder, hvad retning de end tilhørte, var indbudte. (Se »Kvinden og samfundet« for 1887). Men de, som nærmest hørte til det »radikale« parti, mødte ikke; kun nogle af dem stod i krogene og hånlo og bragte beretning til meningsfæller om, hvad der var sagt på mødet. Så begyndte den voldsomme avisfejde, som kaldes »sædelighedsfejden«. Georg Brandes havde i fortalen til »Kvindernes underkuelse« sammenlignet de europæiske kvinders forkuede ånd med de kinesiske kvinders sammensnørede fødder. Man måtte så gå ud fra, at kvinderne skulde have lov til frit at sige sin mening; men da en kvinde havde en anden mening end han, skulde hun bringes til taushed. Han skrev 3 artikler i et af vore dagblade: »Engle«, »Det ottende bud« og »En sidste udluftning«, hvori han på ikke saglig vis mod-sagde kvindernes standpunkt; men med sin skarpe pen og ved at bruge latterens våben søgte han at slå den kvinde ned, som havde holdt det omtalte foredrag, (og dem, der stod bagved hende). Han havde til støtte et blad, som altid har brugt den metode, når en modstander skulde overvindes, da at angribe vedkommende *personlig*, og det gjorde Brandes på den mest hensynsløse måde. Det gør kun sagen værre, at Georg Brandes senere har sagt, at hvis han havde

vidst, at Elisabeth Grundtvig var fritænker, vilde han aldrig have behandlet hende således; det var navnet, der vildledte ham. Men Elisabeth Grundtvig savnede ikke ædle og ypperlige mænd, som Bjørnstjerne Bjørnson og Hostrup, til forsvarere, og den, som uden forudfattet mening læser »sædelighedsfejden« igennem, (jeg har samlet den, og efter min død vil den blive givet til Dansk kvindesamfund), kan ikke være i tvivl om, at Brandes' handle-måde var uværdig og satte en plet på hans karakter, som intet kan afvaske. Bjørnstjerne Bjørnson skrev i Morgenbladet, at det var »det råeste angreb, han længe havde set«, og han havde ret. Det dagblad, der havde indeholdt angrebene, vedblev at forfølge kvinderne i små notitser med rå udtalelser; f. eks. da de en gang fortalte, at der havde været et møde om sædelighedssagen, tilføjede de, at »der var mest ældre damer tilstede — de er sure, sagde ræven om rønnebærrene«.

Oppositionen, som for største delen bestod af Brandes' tilhængere, anmodede om at få et ekstraordinært fællesmøde sammenkaldt med følgende dagsorden: 1) »Vi ønsker at forhandle om, hvorvidt styrelsen har handlet betimeligt i at sætte det sædelige lighedskrav under debat i Dansk kvindesamfund. — 2) Forslag om forandring i anvendelsen af Dansk kvindesamfunds midler.«

Inden denne strid opstod, havde Dansk kvindesamfund 732 medlemmer; nu meldte folk sig ind, både fra oppositionens og de andres side, så medlemstallet steg til 1040. På fællesmødet, som afholdtes den 14de november 1887, var der dog kun 55 medlemmer, som stemte for oppositionens dagsorden; alle de andre holdt med styrelsen.

På mødet gjorde jeg rede for, at det var *mig*, der i styrelsen havde foreslået, at vi skulde bede Elisabeth Grundtvig holde det foredrag, og jeg tog derved hovedansvaret på mig, og jeg finder til stadighed, at det var af stor betydning, at Dansk kvindesamfund tog standpunkt i den

sag. Mange vil sige, at her har en kvindes mening ingen betydning, men der er dog også mænd, som hylder den anskuelse, at unge mænd kan og bør leve et kønsligt afholdende liv, og som ikke har været bange for at udtale den offentlig.

Seved Ribbing hævder den med stor styrke i sin bog »Den sexuelle hygiejne«, og undervisningsinspektør, Dr. phil. H. L. Møller holdt i 1908 ved Dansk kvindesamfunds fællesmøde et foredrag, hvori han stærkt drog til felts imod den slappe moralopfattelse blandt mænd og erklærede, at »efter hans Erfaring er der mange mænd, der lever et afholdende liv, til gavn for såvel deres legemlige som for deres åndelige sundhed«.

Blandt nutidens forældre er denne livsanskuelse måske heller ikke så sjælden; jeg har set eksempler på, at forældres opdragelse af deres sønner har båret de skønneste frugter. Derom vidner et vers, en ung mand, der læser til student, fornylig skrev til sin moder på hendes fødselsdag:

Kære Mor!

Skønt du nu atter fylder år,
Du dog med dette nøjes får:

At elske sin mor og at elskes af hende,
Det er en lykke.
At kende sin mor og at kendes af hende,
Er livets smykke.
At kunne betro hende sorrig og glæde
Som en barnepligt,
Når selv man sidder på ungdomssæde,
Da er livet rigt.
Du er min mor, der med bliden stemme
I søvn mig sang.
Du lærte mig toner, jeg aldrig kan glemme
I livets gang.
Du førte sikkert på vejen min fod
På allen led,
At fast på klippen jeg står og stod,
Hvor andre gled.

Oh, kunde en gang jeg gengælde dig,
 Hvad du har gjort,
 At nå det mål, der står fast for mig,
 Skønt det er stort.
 Men tag denne tak som et forskud sagt
 Så fattig på ord,
 Du, som mig dertil forlener magt,
 Min egen mor!

Det ser desværre ud, som om tilhængerne af den løse moral sejrede; tusinder af kvinder greb den kønslige frihed med begge hænder, så at Henrik Pontoppidan med sandhed kunde skrive i et vers til Georg Brandes: »Og Adam den nye blev dum som den gamle, og Eva forgreb sig på kærlighedsgaven, og åd med hver lysten gorilla i haven«.

Hvor var det svært at se for mig, der havde kæmpet for at skaffe kvinderne frihed til at udvikle sin ånd og indtage den plads i samfundet, som de havde evner til og følte trang til.

Mange mennesker begår den store fejl at mene, at det er *kvindesagen* og den åndelige frihed, den har skaffet kvinderne, som bærer disse mere end uheldige frugter. De overser al den skade, bohêmes virken gennem nutidens litteratur og presse gør.

Nej, det er i sandhed *ikke kvindesagen*, som er skyld i de løse sæder; det er for en stor del bohêmes bøger og dens letfærdige presse, der er skyld i, at »Eva åd med hver lysten gorilla i haven«.

Mig har det været en usigelig stor sorg, at såmange af kvinderne, for hvis frigørelse jeg har arbejdet hele mit liv, har skuffet mig så dybt. Men al Dansk kvindesamfunds virken har gået lige i modsat retning, og Dansk kvindesamfunds program, som er vedtaget på et årsmøde, viser, at vor anskuelse er den samme, som vi i 1887 lagde for dagen, og det skal nok vise sig engang, at Dansk

kvindesamfunds arbejde i den retning ikke har været helt forgæves.

Under de mange ordskifter, der har været ført om »det seksuelle spørgsmål«, er det ofte blevet sagt, at manden *kunde* ikke leve afholdende, og jeg har bebrejdet mennesker, der ellers var meningsfæller, at de ikke sagde åbent, at den eneste vej ud af usædelighedens ulykke var at opdrage de unge mænd til afholdenhed, indtil de fandt den kvinde, de vilde dele livet med. Men der er bleven svaret mig: »Det kan man ikke sige; det vil folk kun le af; det kan ikke nytte.« Akkurat ligeså siger man til folk, som kæmper og arbejder for freden, for krigens afskaffelse. Men om end krigen og usædeligheden aldrig bliver helt afskaffet, så er vort arbejde derfor dog ikke forgæves.

Jeg var ellers den gang, da hint møde om sædelighedssagen i 1887 holdtes i Dansk kvindesamfund, ikke mere medlem af styrelsen; jeg var gået ud den 15. april, fordi mit hjem lagde for meget beslag på mine kræfter. Til det sidste styrelsesmøde, jeg deltog i, inden jeg 1887 gik ud af styrelsen, skrev jeg en skrivelse, som jeg herved gengiver, hvori jeg åbent og ærligt kritiserede Dansk kvindesamfunds styrelse og mig selv, uden i mindste måde at pynte hverken på mig eller på Dansk kvindesamfund.

Skrivelse til Dansk kvindesamfunds styrelse i styrelsesmødet d. 10. marts 1887.

Da kvindesagens fremgang ligger mig så stærkt på sinde, at det er mig en samvittighedssag at gøre, hvad jeg kan, forat den skal trives, vil jeg udtale mig fuldstændig åbent og ærligt om, hvad jeg tror er grunden til, at »Dansk kvindesamfund« i de fire år, jeg har været medlem af dens styrelse, har udrettet så lidt, at det med rette fik den omtale i »Politiken« for d. 3dje marts, at »kvindebevægelsen her i Danmark kan såmænd ikke gøre nogen kat fortræd, endsiige nogen mand.«

Grundene er 2: 1) At styrelsens medlemmer savner flere af de fornødne betingelser — såsom *talegaver* (de kvindelige) og *tid til at arbejde* for sagen (de mandlige).

2) At arbejdet ikke er ordentlig *fordelt*, men det hele er *uden organisation*.

Det, det gælder om, er ikke særlig at have udmærkede, elskværdige mennesker i styrelsen, men at have *energiske* mennesker med varm interesse for sagen, og som har *evner, tid og vilje* til at *påtage sig et hverv* og bringe det til en god udførelse.

Styrelsen skal jo bestå af 7 medlemmer: 4 kvinder, som særlig skal føre kvindernes sag frem, og 3 mænd, som skal stå dem bi.

Af de 3 kvinder, som i øjeblikket findes (den 4de er i Amerika), vil *formanden* ikke tale offentlig og ikke have sit navn i aviserne; *kassereren* er ganske vist ikke bange for at få sit navn i aviserne, men tør heller ikke tale offentlig. Med megen overvindelse tvang hun sig de to sidste gange til med bankende hjerte at bestige talerstolen og *oplæse* regnskabet; men hun har aldrig turdet eller kunnet besvare forespørgsler rettede til kassereren.

Om *sekretæren* gælder det samme som om kassereren.

.....

.....

En af de første betingelser for, at styrelsen skal kunne kaldes vel sammensat, er, at der i dens midte findes *en kvinde*, som overalt kan optræde offentlig på dens vegne, som ved besked med alle dens anliggender, kan have trådene i sin hånd, gøre rede for alt og svare på alle anker.

Dernæst må der være en *sekretær*, som kan hjælpe formanden, skrive skrivelser for hende og i det hele gøre alt det, hun ikke kan overkomme. Sekretæren *behøver* ikke at kunne tale offentlig. Endelig en *kasserer*, som *kan* tale offentlig.

Endvidere må hver af de 4 andre styrelsesmedlemmer

påtage sig med virkelig energi at oparbejde et af de foretagender, Dansk kvindesamfund har sat i gang.

Det må ikke være således som nu, at enhver stoler på, at »de andre gør det nok«, men hver sag må lægges i hånden på én bestemt, som ganske vist kan skaffe sig hjælp, f. ex. blandt samfundets menige medlemmer, men som påtager sig *det fulde ansvar* for denne sags gang.

I erkendelse af den mangelfulde måde, hvorpå jeg har røgtet mit hverv som forretningsudvalgets formand, (kassererforretningerne er det jo i virkeligheden min mand, der har udført, med *lidt* hjælp fra min side), og under følelsen af, at jeg i fremtiden endnu mindre vil kunne udfylde denne plads, agter jeg — som tidligere meddelt — at udtræde af styrelsen og har sikret mig, at en kvinde, der ikke som jeg er bange for at tale offentlig, må tage min plads som kasserer; men min plads som forretningsudvalgets formand bliver ledig, og jeg vil bestemt fraråde, at disse to hverv pålægges det samme menneske, da det er mere, end ét menneske kan overkomme.

Min interesse for Dansk kvindesamfund vil ikke svækkes, fordi jeg den 15. april går ud af styrelsen, og såvidt min tid og mine evner tillader det, vil jeg gerne stå det bi med råd og dåd og håber inderlig, at jeg som udenforstående skal være vidne til en hidtil ukendt blomstrings-tid for Dansk kvindesamfund!

10. marts 1887, *Astrid Stampe Feddersen.*

Når jeg nu såmange år efter gennemlæser denne skrivelse, forekommer det mig alligevel, at jeg har været for stræng. Vi havde dog udrettet noget: udstedt et *opråb*, som skaffede os mange medlemmer (fra 124 til 732); holdt *foredrag* rundt om i landet; holdt *forhandlingsmøder* i København om ægteskabsloven; skabt et udmærket *tids-skrift*; udgivet 8—10 *småskrifter*; åbnet et *oplysningskontor* og et *fæstekontor*, og *samlet 20,000 underskrifter på*

en adresse om kvinders kommunale valgret. I førstningen gik det alt med liv og lyst og iver, men nu begyndte styrelsesmedlemmerne at sløje af, og det trykkede og pinte mig. Men jeg så klart, hvori fejlen lå; det var brist på *organisation* og *agitation*. Den gang tvang mit hjemliv mig helt bort fra arbejdet; men der skulde komme en tid, da jeg tog initiativet til at skabe netop det, jeg den gang savnede: *organisation*.

Jeg havde nu i 4 år ofret alle de kræfter, jeg kunde undvære fra mit hjem, for Dansk kvindesamfund, og jeg havde fået Dansk kvindesamfund inderlig kært. Jeg havde haft den store sorg at miste min førstefødte — min elskede lille Hakon — havde derefter fået en lille pige, og nu ventede jeg mit tredje barn. Jeg måtte så drage mig ud af arbejdet og ofre mit hjem mine kræfter, og at dette var rigtigt, kom jeg i sandhed til at føle, da influenzaen i 1889 og 90 kastede sig over vort hjem med stor voldsomhed. Men som menigt medlem af samfundet fulgte jeg al dets færd og gik af og til til dets møder. Jeg så med sorg, at den organisering, som jeg følte ene og alene kunde frelse Dansk kvindesamfund, udeblev. En organisation blev der ganske vist dannet, idet der nu var såmange kredse ude i landet, at det blev nødvendigt at danne et landssamfund, og 1893 vedtoges de nye fælleslove, som gjorde det årlige fællesmøde til vor øverste myndighed, og intet måtte foretages, uden det var vedtaget på fællesmødet. Men da den ventede kraft og iver desværre udeblev, og Dansk kvindesamfund unægtelig sløjede af, blev der af de mest ivrige af kvindesagens tilhængere dannet foreninger uden for Dansk kvindesamfund: »Kvindelig fremskridtsforening« og »Danske kvinders valgretsforening«. Denne sidste gik efter 10 års arbejde op i Dansk kvindesamfunds Københavnskreds; men der var dem, der ikke var tilfreds med Københavnskredsens arbejde, og 1898 samledes en kreds af de mest valgretsinteresserede kvin-

der hos fru Nørlund og dannede »Danske kvinders valgretsudvalg«, bestående af repræsentanter for: Cirklen, Københavns kommunelærerindeforening, Dansk kvindesamfunds Københavnskreds, Fremskridtsforeningen, Jordemoderforeningen, De kvindelige herreskræddere, Sølvpolererskernes forening, Hegnet og Kvindelig læseforening. Jutta Bojsen Møller, som den gang var formand for Dansk kvindesamfund, var også til stede ved møderne; men hun repræsenterede ikke Dansk kvindesamfunds fællesorganisation, da hun aldrig ved noget fællesmøde var valgt til at repræsentere den. Dette »valgretsudvalg«, som var aldeles uparlamentarisk sammensat, indgav andragende om kvinders kommunale valgret til regering og rigsdag. Dansk kvindesamfund havde således givet det direkte arbejde for valgretten fra sig. Det gik så vidt, at fællestyrelsen på fællesmødet 1902 i Ringkjøbingkredsen ved fru Bojsen Møller foreslog, at alle Dansk kvindesamfunds kredse skulde indtræde i valgretsudvalget, og i Rønne 1903, at hvert medlem skulde betale 10 øre til valgretsudvalget! Denne *disorganisation*, som jeg fandt aldeles dræbende for Dansk kvindesamfund, var mig en stor sorg.

I mellemtiden var det sket, at min mand 1895 var bleven amtmand over Ringkjøbing amt, og såsnart jeg havde fået lidt fast grund under fødderne derovre, skrev jeg til Ida Falbe-Hansen og bad hende komme over og holde foredrag og danne en kreds af Dansk kvindesamfund i Ringkjøbing. Jeg havde megen glæde af den kreds. Vi optog både mænd og kvinder i den; min mand gik i spidsen og meldte sig ind, derefter stiftsfysikus Holst*), borgmester Ekeroth og frue, overbanemester Trap og frue, førstefuldmægtig Frost og frue, for at nævne nogle

*) Stiftsfysikus Holst havde længe været medlem, og jeg havde som kasserer hvert år opkrævet medlemsbidrag hos ham, såvelsom hos den ypperlige frøken Constance Smith. De to var også de første, jeg henvendte mig til, da jeg dannede kredsen.

enkelte. Også fra landet kom de ind, vore nærmeste naboer, og Bruhns fra Rydbjerg o. s. v. Det blev en levende kreds. Vi fik afholdt offentlige foredrag, fik ordnet praktiske sykursus og holdt udstilling af det, vi havde lavet. Men hvad vi havde mest glæde af, var vore månedlige *medlemsmøder*. De holdtes i højskolehjemmet, som de to elskværdige frøkner Holm styrede, og under påvirkning af Constance Smith var salen altid så nydelig indrettet med borde spredt over hele salen og en talerstol for midten. Vi begyndte med at synge, og da det kneb med sangbøgerne, samlede jeg nogle forskellige sange, hvoriblandt en del om kvindesagen, og lod lave en sangbog, vi altid brugte ved møderne. En eller anden stedlig kraft holdt (gratis) et indledningsforedrag, og så fulgte der et *livligt* ordskifte, som altid morede medlemmerne meget. Folk måtte gerne medtage håndarbejde, og man samlede sig i grupper, som passede sammen. Jeg sørgede for, at ungdommen ikke udeblev, idet mine døtre med deres veninder og de unge amtsfuldmægtige samlede sig ved et bord, hvor de altid morede sig udmærket. Stiftsfysikus Holst viste sit store frisind ved efter min opfordring at indlede et ordskifte om kvindens kommunale og politiske valgret, — vi tonede altid rent flag —, og da en af tilhørerne ved ordskiftet indvendte, at »kvinderne vilde sãmænd ikke møde op og stemme«, mindede han om den uhyre ringe deltagelse, mændene havde vist, de første år efter at de fik friheden; der var kun mødt nogle få bønder, og de havde stemt på borgmesteren.

Jeg havde aldrig turdet tage ordet i København, og det turde jeg heller ikke her. Men jeg udarbejdede et foredrag om det, som stod for mig som noget af det vigtigste: ægtefællers formueretlige ligestilling, og så læste jeg det op, siddende på en stol — andet turde jeg ikke. Der udspandt sig et levende ordskifte, og den, som ivrigst tog ordet forat modsige mig, var min gode ven, borgmester

Ekeroth, som kaldte sig »fruens loyale opponent«. Han påstod blandt andet, at ægteskabet var et altfor inderligt og zart forhold til, at der burde lovgives om det, hvortil jeg svarede, at så burde mændene først begynde med at ophæve de mange uretfærdige love, der allerede var om ægteskabet.

Når ordskiftet var forbi, kom kaffen ind, og så kan det nok være, at samtalen gik livligt. Vore medlemsmøder var meget yndede! At borgmester Ekeroth og jeg ikke blev uvenner af at optræde som modstandere ved vore medlemsmøder, viser følgende lille vers, som han sendte mig med en buket til min fødselsdag 1898.

Den 19. December 1898.

Til

Fru Stampe Feddersen.

Med Blomster Kvinden hylder man, det er ej uden Grund,
 Hun Livets Blomster skærmet har fra Livets første Stund,
 Og Sjælens fine Blomster hun frelser fra Død
 I Landevejens Søle, hvor der kæmpes for Brød.
 Ja Frue, deres allermost »loyale Opponent«
 Må nok ha'e Lov at sætte frem sin Mening her på Prent:
 At når den sidste Kvinde bli'r Professor i Logik,
 Så afgår flux ved Døden den sidste Stump Lyrik,
 Og hver en Blomstergartner kan lukke sin Butik. — —
 Forresten skulde Blomsterne i Dag bære frem
 De mange gode Ønsker, som vi nære for dem.

Deres ærbødigst hengivne

Rich. Ekeroth.

Pastor Jørgen Falk Rønne, som den gang var præst i Hee, kom også til vore møder med sin hustru, og fra ham fik jeg i 1898 et brev, som glædede mig meget. Han skriver: »Jeg føler trang til at takke Dem for den interessante og hyggelige aften i mandags En selskabelig sammenkomst, hvor man samles om noget andet end mad, skåltaler og kort, hvor man fanges af store interesser og dog har det hyggeligt og frit og rart — det kommer idealt nær, og må det være mig tilladt at sige det rent ud,

Amtmandinden har her slået et slag og gjort en god gerning, ikke alene for kvindesagen Det hele var kort sagt meget vellykket, og jeg siger atter en gang tak.«

Det lykkedes mig også ved påvirkning at få en kreds af Dansk kvindesamfund dannet i *Holstebro*, hvor Ida Falbe-Hansen havde en slægtning, og de to kredse stod af og til i forbindelse med hinanden. Et lille pudsigt tilfælde, som ganske vist ikke havde noget med Dansk kvindesamfunds kreds at gøre, men dog strejfer kvindesagen, må jeg fortælle. Vi var en gang til middag hos borgmester Hänschells i *Holstebro*, og jeg havde borgmesteren tilbords. Så peger han pludselig på en stor palme, der stod i spisestuen, og siger: »Denne palme er *min*«. Jeg: »Så, hvordan det?« »Jo, for nogen tid siden kom min kone og bad mig om nogle penge, men jeg nægtede hende dem. — »Så sælger jeg denne palme«, sagde hun. — Han: »Nej, det vil jeg ikke have; så vil jeg købe den; hvad skal den koste?« — Hun: »20 kroner«. — Han: »Ih, det var *meget*«. — Hun: »Gør du vrøvl, så koster den 30«. — Jeg slog til, og hun fik sine 30 kroner.« — Jeg bemærkede, at hans kone vel ikke havde vidst, at manden havde rådighed over *alt*, hvad hustruen havde, selv gaver. Det var inden 1899.

Også i *Lemvig* blev der under min påvirkning dannet en kreds, og disse to udmærkede kredse lever endnu og lever med i Dansk kvindesamfunds arbejde.

I efterhøst 1898 forelagdes der i landstinget et forslag til lov om en nyordning af formueforholdet mellem ægtefæller, udarbejdet af dr. jur. Nellemann og professor Deuntzer. Det var sikkert den lidt sene frugt af Dansk kvindesamfunds forhandlingsmøder, småskrifter og artikler i 85, 86 og 87. Det indeholdt store fremskridt, bl. a. indskrænkede det mandens rådighed over fællesboet, således at han ikke uden hustruens samtykke kunde afhænde eller pantsætte fast ejendom, som var indført i fællesboet

af hustruen. Men jeg fandt, at manden heller ikke skulde have lov at afhænde eller pantsætte ejendom, som var indført i fællesboet af ham selv, fordi det var *grundlaget for familjens eksistens*, som han ikke burde kunne afhænde uden hustruens samtykke; tillige fandt jeg, at hustruen skulde have medrådighed over børnene. Jeg besluttede at gøre en rejse til København for at få Dansk kvindesamfund til at indgive et andragende derom, og jeg skrev en artikel i »Kvindernes blad«, som jeg for egen regning tog særtryk af for at bruge den i agitationen. Jeg skrev i tide til Dansk kvindesamfunds fællestyreelse og Københavnskredsen; vi holdt møde, og de gik ind på min plan og fik Høgsbro til at udarbejde en adresse til regering og rigsdag. Men vi havde gjort regning uden *valgretsudvalget*, som var tiltrådt af Københavnskredsen; i dette fandtes nogle medlemmer, som ikke vilde gå ind på at udtale en »varm tak« til regeringen for lovforslaget. Der blev forhandlet frem og tilbage, tiden blev draget i langdrag, jeg blev nødt til at rejse hjem, og så blev lovforslaget vedtaget den 7de april 1899 *uden* den tilføjelse, som adressen havde foreslået. Jeg stod altså ene uden noget samfund bag mig, og kunde ikke gå til regering og rigsdag. Jeg tog mig det meget nær; men mit særtryk anvendte jeg til at lade omdele i rigsdagen og udsende til vore kredse.

I 1902 holdt Dansk kvindesamfund sit årsmøde i Ringkjøbing, og Ringkjøbingkredsen foreslog, at Dansk kvindesamfund skulde indgive et andragende om, at i loven om valg til skolekommissionen skulde sætningen om, at bl. a. *enker* skulde kunne vælges til skolekommissionen, ændres til, at *mødre* skulde kunne vælges. Men valgretsudvalget nedlagde indsigelse og sagde, at det var *dem*, der skulde indgive det andragende, og ikke Dansk kvindesamfund. Jeg blev meget harmfuld derover, men stod jo magtesløs.

Så i 1903 kom der bud til min mand, om han vilde for-

flyttes til Nykøbing Falster. Efter megen overvejelse blev vi enige om at sige ja af forskellige grunde, som jeg ikke her vil gøre rede for. — Til afsked lavede Dansk kvindesamfund en fest for mig, som jeg aldrig glemmer, og hver gang, jeg læser de kære sange fra festen om igen, kommer tårerne i mine øjne. I en af sangene til mig stod følgende kønne lille vers:

Fik vi blomster lagt for fod
lige ret er nok så god;
den, som barnet kalder Mo'r,
har vel borgerret på jord?

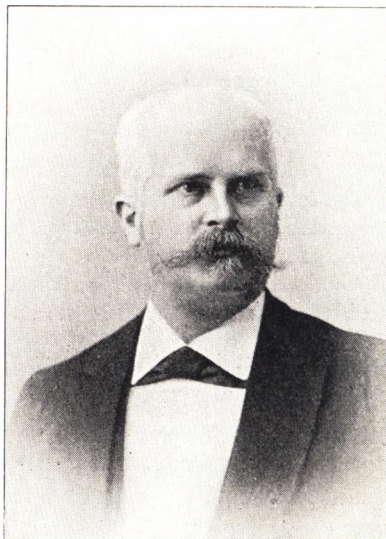
Og en sang til min mand endte således:

Nu tak for det gode eksempel, De gav,
det gavnede sagen hos mange,
blot mændene ikke fra nu takker af,
se derfor vi er jo lidt bange.
At ikke de svigter, det klæder dem bedst,
selv om vi ej amtmanden har som vor gæst.

Jeg holdt ved festen en tale, som faldt i god jord. Jeg udbragte min mands skål og takkede ham for hans store hjælp og hans frisind. »Ganske vist«, sagde jeg, »kunde han ikke forbyde mig at gøre, hvad jeg vilde; men hvad hans hjælp og hans medhu med sagen og det, at jeg ikke skulde kæmpe mod modstand, betød, det kunde jeg slet ikke værdsætte for højt.«

Så forlod vi da i oktober 1903 den elskede Rindumgård og min kære Dansk kvindesamfunds kreds i Ringkjøbing og slog os nedovre på Falster. Jeg havde i de år, jeg som formand havde levet i Ringkjøbing, set, hvorledes Dansk kvindesamfund langt fra ved organisation at blive det levende landssamfund, som skulde gå i spidsen for kvindesagen, tværtimod sank ned til at miste sin betydning. Jeg så fejlene, men det var mig umuligt at få dem rettet. Styrelsen bestod af: Fru Jutta Møller, som hun den gang kaldtes, (senere tog hun på min opfordring sit

eget navn med og kaldte sig Bojsen Møller); fru Bondegaard, Svendborg; fru Laursen, Aarhus; frøken Hasselbalch, Ålborg; Frida Schmidt, Odense; pastor Conradsen, Hvirring; og Eline Hansen, som var den eneste, der boede i København. Et samarbejde mellem mennesker, der boede så fjærnt fra hverandre, var jo næsten en umulighed, især da der tilsidst holdtes kun et — ét — fællesstyrelses-

Amtmand Feddersen.

møde om året, hvor man bortgav Andræs mindelegat, og da der ved et styrelsesmøde 1901 fremkom forslag om, for at spare rejsepenge til dette møde, at vælge 3 medlemmer af fællesstyrelsen til at bortgive legatet, står der i protokollen: »Fra anden side hævdedes, at man ikke godt kan undvære et møde i årets løb!«

Jeg skrev gang på gang til fru Bojsen Møller, at hun måtte se at få det ordnet således, at fællesstyrelsen mødtes flere gange om året, og at Dansk kvindesamfund kom til

at virke for valgretten; men hun kunde ikke magte det og fandt, at *valgretsudvalget* passede valgretten godt nok.

Flere gange i de 8 år, jeg var i Ringkjøbing, havde jeg fået breve fra venner i København, om jeg ikke vilde lade mig vælge ind i fællesstyrelsen; men jeg havde altid svaret, at den lange afstand — en hel dags rejse — gjorde mig det umuligt. Nu da jeg rykkede København nærmere, gentog man opfordringen, og jeg svarede så, at jeg vilde

Jutta Bojsen Møller og Astrid Stampe Feddersen
udenfor Fyens forsamlingshus.

indtræde i fællesstyrelsen på ét vilkår: at fællesstyrelsen ved næste fællesmøde opfordrede kredsene til at drage sine repræsentanter ud af valgretsudvalget og danne sit eget valgretsudvalg; skæbnen vilde, at jeg blev syg, og ikke kunde komme til mødet, men Dansk kvindesamfunds trofaste ven, Svend Høgsbro, forelagde forslaget, som i visse dele af forsamlingen vakte stor harme. Da Høgsbro telegrafisk havde fået mit samtykke til at lade forslaget lyde således: »Idet fællesmødet opfordrer kredsene til at drage deres repræsentanter i valgretsudvalget tilbage, an-

moder det fællesstyrelsen om efter sit bedste skøn at fortsætte samarbejdet med dette videre« — vedtoges dette.

Jeg fik mange uvenner på dette møde, fordi nogle troede, at det var af personlig forfængelighed, fordi jeg selv vilde til, at jeg havde foreslået dette. De kendte mig kun dårligt. Der blev et heftigt ordskifte på mødet; men der var også en del, der forstod, at min tanke var rigtig, bl. a. Høgsbro, Anne Bruun, Helene Berg og L. C. Schou, og ved afstemningen blev mit af Høgsbro ændrede forslag vedtaget, med 36 stemmer for og 12 imod. Men det blev en drøj kamp, der blev ført, inden Dansk kvindesamfund helt og fuldt fik valgretten som sin *hovedsag*. Tre af kredsene vilde ikke drage sig ud af valgretsudvalget (Århus, Middelfart og Svendborg), og først et par år efter lykkedes det fællesstyrelsen at få dem ud.

Ved fællesmødet i 1903, hvor jeg var bleven valgt ind i fællesstyrelsen, var der kommet flere ypperlige mennesker ind, som blev Dansk kvindesamfund til umådelig støtte; bl. a. Botilde Scheuer og Helene Berg. Botilde Scheuer blev sekretær, og hun var en ypperlig, samvittighedsfuld sekretær. Det var mest hende og mig, der kom til at arbejde sammen, og jeg har lært meget af hende; hun dæmpede på min iver, når den var for stor, uden nogen sinde at slippe målet af syne. Og Helene Berg var en kraft, som dårlig kan overvurderes. Hun rejste omkring og dannede mange kredse og altid på valgretten, og hun var i det hele levende med i arbejdet.

Fællesstyrelsen valgte mig til næstformand, og hvor gik dog samarbejdet med formanden, fru Bojsen Møller, udmærket. Vi udfyldte hinanden. De evner, jeg manglede, dem havde hun. Hun var et vennesælt og elskeligt menneske, der vandt hjærterne, hvor hun kom hen. Hun havde ordet i sin magt og fandt ved mange lejligheder netop de ord, der skulde siges, og der var altid festlighed over hendes måde at åbne Dansk kvindesamfunds møder

på. Men hun fattedes overblik og organisationsevne, og de to evner tror jeg nok, jeg tør sige, jeg havde noget af; og da vi begge var fredsommelige mennesker, kom vi udmærket ud af det med hinanden.

Noget af det første, jeg foreslog, var, at der i lovene skulde indsættes en paragraf om, at der af fællesstyrelsen skulde vælges et *forretningsudvalg* på 7 medlemmer, som skulde passe de løbende forretninger og tage initiativet til, hvad Dansk kvindesamfund skulde udrette. De skulde bo i København eller dens omegn for at kunne mødes og virke. Det lykkedes at sætte dette forslag igennem på Odensemødet 1905, skønt mod en del modstand. Arbejdet voksede og voksede, og jeg så, at det var nødvendigt at skaffe plads til vort arkiv, og et sted, hvor vi kunde samles til styrelses- og udvalgs møder, og at det også vilde være godt at have et sted, hvor folk, der vilde have noget at vide om Dansk kvindesamfund, kunde henvende sig. Jeg syntes derfor, at Dansk kvindesamfund skulde have et *kontor*; på fællesmødet 1906 foreslog jeg dette, og det lykkedes mig at føre det igennem. Der var dem, der mente, at det var nok at have et skab, nemlig til arkivet, men der var andre, der spurgte, hvor skabet da skulde stå? Der blev samlet ind til kontoret, og der indkom en ganske pæn sum.

Det stod klart for mig, at forat få den rette kraft ind i arbejdet for valgretten, måtte det udtrykkes klart og tydeligt i vores paragraf 1. Der stod jo ganske vist, at det var Dansk kvindesamfunds formål at »forbedre kvindernes stilling i familje, samfund og stat«, og i dette ord »og stat« mentes det, at kravet om valgretten lå udtrykt. Men jeg så, at det vilde gavne Dansk kvindesamfund, om vi udtrykte det med rene ord, og jeg foreslog derfor fællesstyrelsen, at vi skulde begynde paragraf 1 med de ord: »Dansk kvindesamfunds formål er at arbejde for kvindernes kommunale og politiske valgret«, og dette gik fælles-

styrelsen ind på. Ved fællesmødet i Horsens 1906 foreslog jeg denne affattelse af paragraf 1, og til min store glæde blev den modtaget med ildhu og vedtaget enstemmig!

Lige siden den nye styrelse var bleven valgt i 1903, var der *sat stor kraft* ind på at danne kredse, og der blev dannet mange og altid på valgretten. Jeg foreslog så, at vi skulde have én bestemt dag, som skulde hedde *valgretsdagen*, og hvor der i alle kredsene skulde tales om valgretten. Vi blev enige derom, men måtte siden af praktiske hensyn ændre det til *valgretsugen*. Forat give rigtig kraft til vort arbejde, foreslog jeg, at vi skulde lade trykke *et flyveblad*, hvorpå der stod: »Der er ikke almindelig valgret i Danmark, når kvinderne ikke har valgret«, og dette flyveblad blev dels brugt ved vore møder i valgretsugen, dels blev det sendt om til vore kredse med opfordring til at sætte det op ved alle politiske møder, hvilket gjorde stor virkning.

Men der blev efterhånden formeget at bestille, og vi nødtes til at udvide styrelsen. Jeg foreslog fru Ester Carstensen, der blev en udmærket kraft, og som fra 1908 til 1912 redigerede »Kvinden og samfundet« sammen med Thora Daugård som redaktionssekretær, samt bl. a. overretssagfører Munch-Petersen, der trofast hjalp Dansk kvindesamfund, til vi i 1915 havde fået valgretten, og han syntes, at nu havde kvinderne fået det bedste våben i hænde og måtte kunne klare sig uden mændenes hjælp. Om dette egentlig er rigtigt, er for mig et stort spørgsmål. Jeg har altid holdt på, at kredsene, såvel styrelse som medlemmer, skulde bestå både af mænd og kvinder, og ud fra dette synspunkt har jeg dannet alle de kredse, jeg har stiftet. Ved at mødes med os kvinder ved møderne og høre på, hvad vi havde at sige, lærte mændene at forstå os; de kunde se, at vi ikke samledes for at lægge råd op *mod* dem, men for at arbejde for rettens sejr *med* dem, og jeg

synes, at datidens mænd langt bedre forstod kvinderne end nutidens, der for manges vedkommende betragter sig som kvindernes modstandere.

Blandt de mænd, som var Dansk kvindesamfunds trofaste støtter, var landstingsmand *Jørgen Berthelsen* og folketingsmand *Jensen-Sønderup*. De sad i styrelsen gennem flere år, og de var altid rede til at hjælpe Dansk kvindesamfund med råd og dåd.

»Kvinden og samfundet« havde kæmpet en hård kamp for livet, og det havde ikke altid under tidligere perioder været lige vel redigeret. Fru Ragna Schou og hendes mand havde i 2 år redigeret det med megen dygtighed; men da fru Schou skulde læse til eksamen, så manden vilde blive ene om arbejdet, fandt fællesstyrelsen, at det var galt, at det blev *en mand*, der redigerede det helt og holdent. L. C. Schou havde foreslået, at bladet skulde være *medlemsblad* og opstillet beregning over det. Jeg bragte da hans forslag frem og foreslog tillige, at vi skulde bede Helene Berg om at overtage redaktionen sammen med Anna Brosbøll. De redigerede det nu i 3 år med stor dygtighed, fra 1905 til 1908, da de rejste til London. Ved at »Kvinden og samfundet« var blevet medlemsblad, vandtes der det, 1) at det blev et fast bindeled mellem alle medlemmerne, og 2) at det ikke kan dø af brist på holdere.

Dansk kvindesamfund tog nu mange vigtige sager op. Fællesmødet 1904 vedtog, at der skulde gøres noget for *børn født udenfor ægteskab*, og Helene Berg påtog sig det store forberedende arbejde med usædvanlig energi. Der blev nedsat et udvalg bestående af folketingsmand Jensen-Sønderup, nuværende rigsadvokat Goll, amtsfuldmægtig Sv. Bentzon og Helene Berg. Udvalget, for hvilket Helene Berg blev formand, blev nedsat på fællesmødet 1904, og i 1905 forelagde hun og fik vedtaget på fællesmødet et »forslag til lov om børn født udenfor ægteskab«,

som i maj 1906 blev indsendt til regering og rigsdag, og som var så udmærket, at folketinget lagde det til grund for den lov, der blev vedtaget samme år.

Ved at arbejde forat forbedre den *ugifte* moders retsstilling, var det blevet klart for Helene Berg, at Dansk kvindesamfund også burde gøre et fremstød forat få den *gifte* kvindes retsstilling forbedret, og hun foreslog da ved fællesmødet 1907, at Dansk kvindesamfund skulde nedsætte et udvalg med dette formål, og i dette udvalg blev Helene Berg og jeg indvalgte. Jeg indbød så Helene Berg ned til mig i Nykøbing Falster, og hun og jeg blev enige om, at vi vilde udarbejde udkast til et lovforslag, som *vi* syntes, det skulde lyde. Da vi havde udarbejdet vort udkast, mødtes vi i København med de øvrige udvalgsmedlemmer: Professor Munch-Petersen, arbejdsmand Henriksens hustru og fru Astrid Hostrup.

Efter at have gjort sig bekendt med vore tanker, udarbejdede professor Munch-Petersen et udmærket lovforslag; det var ganske vist forskelligt fra Helene Bergs og mit deri, at han ikke holdt på fælleseje; men det var et betydeligt og udmærket arbejde, han udførte, og meget af det blev optaget i det lovforslag, som den senere af regeringen nedsatte skandinaviske kommission udarbejdede, og som blev grundlaget for ægteskabsloven af 1926.

Vort lovforslag blev vedtaget på Dansk kvindesamfunds fællesmøde 1908 og derefter indgivet til regering og rigsdag.

Hovedæren for disse to lovforslag tilfalder Helene Berg, og hun har derved indlagt sig en fortjeneste af kvindesagen i Danmark, som ikke kan vurderes for højt.

1908 foreslog jeg fællesmødet, at vi skulde nedsætte et udvalg, som skulde udarbejde forslag til *et nyt vielsesritual*, hvori den sætning var udeladt, at »hustruen skulde være sin mand underdanig«. Udvalget blev nedsat, og jeg blev formand. Jeg formåede mænd, der betød noget i vort

kirkelige liv, til at gå ind i udvalget. Det kom til at bestå af: pastor Møllerup, provst Ostenfeldt, borgmester Rosenørn, professor Torm, pastor Welding, og desuden af følgende kvinder: fru Johanne Blauenfeldt, fru Astrid Hostrup, fru Louise Høgsbro, fru Jutta Bojsen Møller, fru B. Scheuer, fru Stampe Feddersen.

Thora Daugård var vores sekretær, og jeg begyndte med at lade hende skrive til de protestantiske lande: Sverige, Norge, England og Tyskland — og udbede os afskrift af deres vielsesritual. Norges var ubetinget det mest frisindede, men Englands — det konservative Englands — var særlig slemt. Bruden skulde for alteret *love* »to serve and obey your husband«, (at tjene og adlyde din husbond), så jeg forstår godt, at suffragetterne ikke vilde lade sig vie efter det ritual.

Udvalget udarbejdede et vielsesritual, som blev rigtig godt. Sætningen om, at hustruen skulde være sin mand underdanig, blev udeladt, og i formaningen til ægtefællene toges Paulus' ord op: »Siger Gud og faderen tak for alle ting og underordner eder hverandre i Kristi frygt.« Det blev lagt til grund for det ritual, der blev indført valgfrit; ægtefællerne blev stillet frit, så de kunde vælge, om de vilde vies efter det nye eller efter det gamle ritual. Det var et stort fremskridt.

Dansk kvindesamfund havde jo nu sit kontor, som gjorde umådelig nytte. Den første kontordame, som blev ansat, kunde ikke magte sagerne, og Helene Berg foreslog da Thora Daugård, som *netop var det menneske, Dansk kvindesamfund trængte til på den plads*. Hun bragte en glimrende orden i kontoret, havde et sjældent overblik, tog altid et par dage inden fællesmøderne over til de steder, hvor de skulde holdes, og lagde alting fuldstændig til rette, så fællesmøderne gik som efter en snor, og hun var en overordentlig hjælp for redaktøren af »Kvinden og samfundet«.

Da der var kommet mere liv i arbejdet, trængte kredsene til at tage mere del i det og følge bedre med, og jeg foreslog derfor, at alle kredsformændene en gang om året, i januar, skulde samles i København til et møde, hvor der blev gjort rede for det arbejde, Dansk kvindesamfunds fællesstyrelse havde udført, og hvor vi drøftede de spørgsmål, som skulde forelægges til næste fællesmøde. Der kunde intet *vedtages* på formandsmødet, da fællesmødet jo var vor øverste myndighed; men disse møder bragte alligevel liv og samarbejde mellem fællesstyrelsen og kredsene og gjorde stor nytte.

Der var, som tidligere nævnt, andre kvinder — dygtige, varme og ivrige for kvindesagen, som havde dannet foreninger udenfor Dansk kvindesamfund: Politisk kvindeforening, senere kaldet Kvindevalgretsforeningen og til sidst Landsforbundet for kvinders valgret, som udelukkende havde valgretten på sit program. I lang tid kom de forskellige foreninger ikke hverandre synderligt i vejen, men da Landsforbundet for kvinders valgret begyndte at danne kredse ud over landet, øjnede Dansk kvindesamfund en fare, en kamp om kredsene, som kunde virke uheldigt. Helene Berg, som den gang var redaktør af »Kvinden og samfundet«, foreslog da i bladet, at de to landsorganisationer skulde slutte sig sammen med fuldkommen lige ret under navnet: De samvirkende danske kvindesamfund og kvindevalgretsforeninger. — Jeg havde allerede tidligere forsøgt en sammenslutning under samme navn, først med Politisk kvindeforening, senere med Landsforbundet for kvinders valgret, havde været samlet i private hjem med de ledende og talt på den venskabeligste måde med dem — men forgæves, jeg løb panden mod en mur. Helene Berg, som nu i »Kvinden og samfundet« forsøgte det samme, gjorde ligeså. Og da Københavns kvindevalgretsforening på en generalforsamling den 28de oktober 1907 forelagde Helene Bergs forslag, som slet

ikke skulde været frem på den generalforsamling, men som var foreslået indbragt på delegeretmødet den 24de november, blev dette modtaget med en skylle af hån over Dansk kvindesamfund, som gjorde al videre forhandling umulig.

Jeg må nu gå lidt tilbage i tiden for at fortælle noget om mit arbejde udenfor København.

I oktober 1903 kom vi som amtmandsfolk til Nykøbing Falster, og den 17de november 1905 samledes vi i amtsgården og stiftede en kreds af Dansk kvindesamfund. Jeg var tro mod mit gamle princip og fik både mænd og kvinder med, såvel i styrelsen som blandt medlemmerne. De mennesker, der sluttede sig om sagen, var interesserede og dygtige og hjalp mig udmærket. Vi åbnede med et møde den 26de januar 1906, hvor Helene Berg og Anna Brosbøll holdt udmærkede foredrag, som greb medlemmerne; bagefter holdt vi generalforsamling og vedtog lovene. — Så virkede vi på vor vante vis, samledes så vidt muligt hver måned til medlemsmøder, hvor forskellige stedlige talere indledede ordskifter, som ofte blev meget livlige; men medlemsmøderne blev alligevel ikke så hyggelige som i Ringkjøbing. Rammen var heller ikke den samme. Vi havde ikke spredte borde, hvor vi samledes gruppevis; vi sad på rader af bænke som ellers til møder, men endte dog med fælles kaffebord. — Vi gjorde vor pligt: adspurgte tingmandsemnerne ved valg møderne, om de vilde arbejde for kvindens kommunale og politiske valgret, og da Dansk kvindesamfund på fællesmødet i Horsens havde sat kvindernes kommunale og politiske valgret i spidsen af vores paragraf 1, deltog vi i de politiske møder, der blev holdt i valgretsugen, og spredte Dansk kvindesamfunds flyveblad — »Der er ikke almindelig valgret i Danmark, så længe kvinderne ikke har valgret« — ikke alene på vore egne, men også på mændenes politiske møder.

I januar 1907 havde vi et vel besøgt offentligt møde om »kvindens kommunale valgret« (vi fik den jo først 1908), hvor Jensen-Sønderup holdt et udmærket foredrag, og der udspandt sig et levende ordskifte. En af herrerne sagde, at kvinderne »fortjente ikke at få valgret, før de lærte at få lommer i sine kjoler«. Jeg gav ham fuldstændig ret, men erklærede, at »kvinderne fik ikke lommer, før de fik valgret«. Jeg stolede formeget på, at fornuften skulde få magten over *moderne* — det fik den desværre ikke! Han udtalte, at »mændene skulde overveje nøje, om de turde give kvinden valgret«, og jeg bad ham da, hvis det var muligt, i tankerne at bytte ordene mænd og kvinder om og så sige mig, hvad han følte. En skoleinspektør, som var højremand, erklærede, at han begreb ikke, hvad kvinderne vilde med valgretten. Den var der såmænd ikke noget ved. Han havde i 35 år stemt på sit parti, men der var aldrig bleven nogen valgt, så der var såmænd ikke nogen fornøjelse ved at have valgret. Jeg sagde da, at en kending af mig i Ringkjøbing havde fortalt mig, at hans far altid, mens han var barn, havde sagt til ham: »Giv *mig* hovederne af aspargeserne, de smager så bæ; dem er der ikke noget ved.« Nu siger mændene det samme om valgretten. Den historie gjorde megen lykke.

Vi havde altid mindst ét offentligt møde om året. Nørregård om Finland; Baagø om Island; Vibeke Salicath, Eline Begtrup, Johanne Blauenfeldt o. s. v. Der blev ordnet foredrag om »familjeret« og undervisning i samfundslære (ved den senere indenrigsminister Kragh). Vi ordnede skræddersyningskursus, som også var besøgt af medlemmer fra Nørre Ørslev, hvor jeg søgte at samle medlemmer til en kreds. Jeg havde nemlig sat mig for, at vi skulde have kredse i såmange byer og landsbyer som muligt, og det lykkedes mig at danne kredse i: Sakskøbing, Stubbekøbing, Gedser, Søllested, Vignæs og på Fejø. Jeg formåede den trofaste Anne Bruun til at danne kredse i: Maribo,

Rødby og Nysted; fru Bojsen Møller dannede kreds i Nørre Ørslev. — Nakskov var det eneste sted, hvor der var en kreds af Dansk kvindesamfund, inden jeg kom.

Jeg samlede derefter alle kredsenes formænd i Nykøbing Falster, og vi enedes om at danne en *foredragsring*; formanden i Nakskov, frøken Hoffmejer, skulde lægge planen for foredragsrækkerne. Jeg formåede Emil og Anna Poulsen til at læse »En hanske« højt i de fleste af kredsene. De var selvfølgelig også i Nykøbing og boede på amtsgården. Men skæbnen vilde, at jeg kort før deres ankomst fik en af mine vante forkølelser.

Jeg har nemlig altid haft et stærkt vaklende helbred som følge af en ret alvorlig lungelidelse i mine unge dage. Jeg mindes fra min barndom, at de andre søstre løb på skøjter på »hesteparken«, og jeg stod i vinduet med et grønt plaster på brystet, som det den gang var skik, og så længselsfuldt på dem. Hvad dette vaklende helbred har været for en hindring i mit liv, kan ingen gøre sig begreb om. Min mands søster skrev en gang til mig: »Jeg har ligget 14 dage i sengen af influenza; jeg har ellers i 27 år ikke ligget én dag i min seng.« Jeg svarede: »Der har i 27 år ikke været ét år, hvor jeg ikke har ligget 3—4 gange syg i min seng; så forskellige er menneskenes kår.«

Vi havde uhyre megen glæde af Emil og Anna Poulsens ypperlige oplæsning, og det var af stor betydning for vore kredse at få denne første classes kunstnydelse og tillige at få såmange af tidens dybe tanker vakt.

Kort tid efter måtte jeg desværre igen lægge mig. Min yngste datter var i Paris, men skulde komme hjem til julen, og jeg havde glædet mig usigelig til at få begge mine døtre hjem, den ene fra Paris, den anden fra København, til en velsignet julefest, højdepunktet af glæde for et moderhjerte. Men jeg måtte blive i sengen hele julen, stod kun op med feber selve juleaften, og måtte gå i seng igen lige efter.

I januar 1909 skulde der være formandsmøde i København, og min nærværelse var nødvendig. Denne forkølelse havde jeg ligget helt ud, og jeg følte mig nu rask og rejste ind midt i januar. Men netop inden formandsmødet blev jeg meget syg om natten, og min temperatur var over 39. Opad dagen stod jeg dog op, klædte mig varmt på og tog til formandsmødet, og ingen mærkede noget på mig. Feberen forlod mig lidt efter lidt, og jeg drog hjem. Men kort tid efter fik jeg *tilløb til gigtfeber*, som var meget *ondartet i sine følger*. Den 19de januar 1909 var jeg sidste gang til møde i Nykøbingkredsens styrelse, og den elskværdige fru Okkels måtte overtage min plads som formand. Jeg måtte hele den vinter holde mig udenfor alt, gik altid med lidt feber og måtte i maj rejse ind til en klinik i København, hvor jeg lå en måned; mine nerver og mit hjerte havde taget en slig skade, at selv om jeg efter halvandet års forløb igen kunde tage lidt fat på livet, forvandt jeg dog aldrig den gigtfeber.

En dag blev det meldt mig, at »Landsforbundet for kvinders valgret« havde dannet en kreds i Nykøbing Falster. De havde holdt et møde og indbudt byrådsmedlem Laura Boiesen. Taleren — en kvinde, som nylig var kommen fra Jylland, hvor hun havde ledet en kreds af landsforbundet — havde begyndt med at fortælle om alt, hvad kvinderne havde udrettet: de havde lavet handelsskolen for kvinder og tegneskolen for kvinder osv. osv., men nu fattedes der kun valgretten, og derfor vilde hun foreslå, at de dannede en valgretsforening. Så bad Laura Boiesen om ordet og sagde, at det undrede hende, at alt det, taleren havde fortalt, at kvinderne havde gjort, var Dansk kvindesamfunds værk, men dog havde hun ikke med et ord nævnt Dansk kvindesamfund, og der var en kreds af Dansk kvindesamfund her, som arbejdede ivrigt for valgretten, så hun syntes ikke, der var spor af grund til at

danne en kreds af landsforbundet. Kredsen blev alligevel dannet, men Laura Boiesen meldte sig ikke ind. — Nu er Landsforbundets kreds gået ind, da vi fik valgretten, men Dansk kvindesamfunds kreds lever og virker endnu.

Jeg havde arbejdet for at få dannet en kreds i Nørre Ørslev omkring højskolen, hvis forstanderpar jeg var meget gode venner med. Jeg havde flere gange holdt foredrag på højskolen, dels om kvindesagen, dels om andet. Der var nu 17 medlemmer, og jeg havde lovet, at fru Bojsen Møller skulde komme og danne kredsen. Så en dag ringer forstanderen, herr Schmidt, mig op og siger, at nu måtte fru Bojsen Møller snart komme, for Landsforbundet var ude om at få kredsen. En af de radikale redaktører havde ringet ham op og sagt, at de vilde bede om at måtte låne højskolen til at danne en kreds af Landsforbundet. Det kunde de ikke, for Dansk kvindesamfund var lige ved at skulle danne kreds, svarede han. Den radikale redaktør spurgte da, om de nu vilde slutte sig til »de reaktionære«; men højskoleforstanderen svarede, at Dansk kvindesamfund var alt andet end reaktionært og arbejdede ivrigt for valgretten. »Hvis vi ikke kan få højskolen, så skriver vi om det i bladene«. Så blev højskoleforstanderen vred og lagde hørerøret hårdt ned med de ord: »Værsgod«. Der blev dog ikke skrevet i bladene. Selvfølgelig satte jeg kræfter i at få fru Bojsen Møller ned, og i juli 1909 blev Nørre Ørslev kredsen dannet, og den består endnu.

1911 var jeg bleven så nogenlunde rask, at Dansk kvindesamfund kunde holde sit årlige fællesmøde i Nykøbing Falster; men min kære søster, fru Jonquières, som lå syg, døde netop den morgen, mødet skulde være, så jeg kom slet ikke med, men rejste ind til København. — Jeg havde forberedt en kamp for at få vedtaget, at alle kvinder skulde kaldes »fru«, ligesom alle mænd kaldes »hr.«. Min tale blev læst op, og den kom senere i »Kvinden og samfundet«;

men forslaget om, at Dansk kvindesamfund indenfor sin virksomhed skulde gennemføre ændringen, faldt ved afstemningen.

Den 11te september 1912 døde min inderlig kære, ridderlige mand, og i december forlod jeg amtsgården i Nykøbing F.

Nykøbingkredsen har haft vanskelige tider at kæmpe med siden, og der har endogså været tale om at ophæve den; men der har dog altid været mennesker, der var så trofaste mod Dansk kvindesamfund, at de vilde tage arbejdet op; den lever endnu som en livskraftig kreds, og jeg gemmer mange kære minder fra den.

Jeg havde på mine besøg nede på min fødeegn — Præstøegnen — villet danne en kreds af Dansk kvindesamfund i Præstø; men der var allerede en kreds af Landsforbundet. Jeg dannede så en kreds nede i Jungshoved, som ligger i nærheden af Præstø. Da min mand var død 1912, fik jeg 1913 en lille lod på min fødeegn, hvor vi opførte et sommerhus. Da Landsforbundet opløstes, dannede jeg 1916 en kreds af Dansk kvindesamfund i Præstø, og Jungshovedkredsen gik op i den. Dette er den sidste kreds, jeg har dannet.

Jeg forsøgte også at rejse en bevægelse for kvindesagen i mit kære Sønderjylland; men det lykkedes ikke for mig dengang. De havde jo i den udmærkede »Nordslesvigsk kvindeforening« allerede en kvindeforening og syntes ikke, de havde råd til at betale til flere. Jeg forklarede, at der var stor forskel på en filantropisk forening, som søgte at afbøde øjeblikkets savn, og derved gjorde stor nytte, og et samfund med et længere udsyn, som f. ex. ved at påvirke lovgivningsmagten søgte at skabe bedre kår for kvinder at leve under. Jeg spurgte dem f. ex., om de ikke syntes, at hvor udmærket end en forening virkede, der skaffede den hustru, hvis mand drak både sin egen og hustruens fortjeneste op, klæder til børnene, mad

til dem o. s. v., så havde dog også det samfund *sin store berettigelse*, som f. ex. 7de maj 1880 fik gennemført en lov, der gav hustruen rådighed over, hvad hun selv erhvervede, og derved hindrede sådanne skrækkelige forhold. Mange af den slags skærmende love havde Dansk kvindesamfund fået indført, og det var til *det* arbejde, vi gærne i fremtiden vilde have de sønderjydske kvinder med. Det lykkedes mig ikke den gang at få dannet kredse dernede; men med den varmhjærtede Hanne Jensens hjælp fik Gyrithe Lemche og jeg dannet en kreds i Haderslev med en så udmærket formand som fru Tørsleff, og der er nu 5 kredse i Sønderjylland: Haderslev, Sønderborg, Tønder, Åbenrå og Gråsten, og i 1928 lykkedes det endelig at få dem sluttet sammen i et distrikt.

1910 kom Gyrithe Lemche ind i fællesstyrelsen, og dette har været en stor lykke for Dansk kvindesamfund. Hun besad en arbejdskraft, som kun få mennesker, udmærkede talegaver, og en poetisk åre, som tit og ofte kom Dansk kvindesamfund til nytte, og sidst, men ikke mindst, en uegennyttig kærlighed til sagen.

Jeg følte nu stadig savnet af en kort »beretning« om Dansk kvindesamfunds virken i årenes løb, som vi kunde bruge i agitationen; derfor foreslog jeg i fællesstyrelsen, at vi skulde se at få nogen til at udarbejde en slig beretning. Fællesstyrelsen blev enig om at bede Gyrithe Lemche om at udarbejde den, og hun sagde ja. Jeg indbød hende ned til mig i Nykøbing, og vi levede nogle indholdsrige dage sammen, hvor jeg fortalte hende alt, hvad jeg vidste om Dansk kvindesamfund. Men da hun i sit hjem begyndte at nedskrive beretningen efter gennemlæsningen af Dansk kvindesamfunds protokoller, greb det hende såmeget at se Dansk kvindesamfunds store trofaste arbejde gennem årene, at det ikke blev en »beretning«, hun skrev, men den *ypperlige bog*, som fortalte om »Dansk kvindesamfunds arbejde gennem 40 år«. Det er virkelig

et storværk, Gyrithe Lemche her har udført, og bogen vil, som der siges i anmeldelsen i »Kvinden og samfundet«, sikkert med tiden få en plads i Danmarks kulturhistorie.

Efter min lange sygdomsperiode vendte jeg atter tilbage til Dansk kvindesamfunds fællesstyrelse i 1913; men jeg følte, at min ungdomskraft var brudt, selv om min iver var ligeså glødende som altid. Dog stod det mig klart, at Dansk kvindesamfund havde fået sin rette leder i Gyrithe Lemche med Thora Daugård som medhjælp. Stolende på disse to kvinders udmærkede evner foreslog jeg, at Dansk kvindesamfund skulde sammenkalde til et *nordisk kvindesagsmøde*, og fællesstyrelsen gik ind på min tanke. Gyrithe Lemche spurgte mig, om jeg ikke vilde lade mig vælge til formand for hele Dansk kvindesamfund; ingen havde så stor en kærlighed til den nordiske tanke som jeg, mente hun, så hun syntes, jeg burde være formand. Jeg svarede, at hvorvel min kærlighed til sagen var stor, turde jeg slet ikke, da jeg aldeles ikke kunde påtage mig en formands uhyre arbejde. Men det lovede hun, at hun og Thora Daugård fuldt ud skulde påtage sig, og så indvilligede jeg.

Dansk kvindesamfunds fællesmøde blev 1914 afholdt i København og lige forud for det nordiske møde, der indgik som en afsluttende del af fællesmødet. På dette overræktes der Dansk kvindesamfund et meget smukt formandsmærke, hvortil der var blevet samlet ind blandt kredsene og Dansk kvindesamfunds venner. Astrid Paludan Müller overrakte mærket til Dansk kvindesamfund med følgende smukke tale:

»Nu Dansk kvindesamfund er samlet, vil jeg gerne som talsmand for kredsene og en del gode venner have lov til at bringe fællesstyrelsen en tak og en gave.

En dansk kvinde, som har døjet lidt af hvert, af ondt mere end de fleste, og som så sit livs solskin blive til

fygende uvejr, syede, da aftensolen skinnede på hende og stumperne af hendes lykke, et alterklæde, hvorpå der, som et udslag af hendes rige livserfaring, bl. a. kom til at stå: »Trofasthed er den dyd, man ej bør blues ved«. Disse Leonora Christinas skønne ord synes jeg kan sættes over Dansk kvindesamfunds Gærning, lige fra den begyndte til dagen i dag, thi aldrig har Dansk kvindesamfund blue-

Kvindesagskvinder på Amalienborg plads.

des ved med trofasthed at antage sig danske kvinders sag, enten så solen skinnede eller uvejret føg, enten det gjaldt om at bryde gamle mure ned eller om at finde nye veje og bane nye stier, og nu, hvor mange synes — for at bruge et gammelt billede — »at Dansen går fro og glad ad Ribe gade, og slottet det er vundet«, — ja nu har Dansk kvindesamfund »draget sværd under skarlagenskind« og er rede til at tage nye kampe op.

For alt dette trofaste arbejde er danske kvinder i uudregnelig gæld til Dansk kvindesamfund; for alt dette trofaste arbejde vil vi gerne igen i dag prøve på at sige tak.

Desværre kan vor tak ikke nå alle dem, vi er tak skyldige, thi døden har gæstet også Dansk kvindesamfund; men for dem vi har mistet, kan vi udtale et: »Vi ærer jeres minde iblandt os!« og vi, som står udenfor arbejdet, som ikke er med til at trække læsset, vi kan tilføje: »Jeres arbejde er ikke gjort forgæves, thi hvor I måtte slippe, tog andre fat og førte jeres gerning videre, uden at blues ved at holde den gamle dyd i ære.« Derfor kan vi også i dag henvende os til den nuværende fællesstyrelse og bede den modtage vor bedste, oprigtigste, mest hengivne tak for alt — *alt* — hvad Dansk kvindesamfund har været og er for danske kvinder og gennem dem for det danske folk.

Men da vi synes, Dansk kvindesamfunds gerning er så velgjort, synes vi også, det bør Dansk kvindesamfund at være kendt overalt, hvor det færdes og træder, og at det er os, dets gode venner, der må hjælpe det dertil. Vi er derfor glade over i dag at kunne give denne følelse et synligt udslag i et formandsmærke, som vi beder fællesstyrelsens formand eller dennes stedfortræder bære, ikke alene ved Årsmøderne, men også ved alle repræsentative, selskabelige og festlige sammenkomster, kort sagt overalt, hvor der måtte være anledning dertil, at det på denne måde må kendes, at Dansk kvindesamfund er til stede og hvem, der er dets repræsentant.«

Her rejste forsamlingen sig, og frk. Paludan Müller fæstede det skønne formandsmærke på formandens bryst, idet hun udtalte:

»Idet jeg på givernes vegne har den store ære at overgive formandsmærket til Dem som fællesstyrelsens formand, tror jeg trøstigt at kunne tilføje, at det er os alle en stor glæde, at skæbnen har maget det så, at De, kære fru Stampe Feddersen, er den første, der kommer til at bære det; vi ved jo, med hvilken trofasthed og nidkærhed De — om jeg så må sige — har tjent os allesammen, lige fra de berømte »røde mandage« på Rathsacksvej nr. 30 til

i dag, og vi ved, hvor stor andel De har i, at Leonora Christinas ord kan sættes over Dansk kvindesamfunds gerning.

Dansk kvindesamfund har endnu mangt og meget at virke, ikke mindst når danske kvinder engang går over grænsen til »landet hinsides den politiske valgret«; thi vi véd, det vil koste hårdt arbejde at gøre os dette land underdanigt; men vi ved også, at dér hvor arbejdet er hårdest, dér vil vi finde Dansk kvindesamfund med sin fællesstyrelse foran og sin fællesstyrelses formand forrest. Når mærket da bæres på arbejdets dag, håber vi, det må fortælle bæreren om, at mange tusind gode venners gode tanker og ønsker følger hende; men bæres det på sejrens eller festens dag, håber vi, det må minde om, at det er givet i taknemlig erkendtlighed af Dansk kvindesamfunds trofaste arbejde.«

Derefter afsang forsamlingen stående følgende hilsen, skrevet af C. M.

Fortids Guld frem af muld
løfted stolt den unge kvinde.
Du, vor Fører, ligner hende,
hæver højt som hun dit Guld.
Dig vi Høvdingsmykket række,
Du, som rank foran os går,
fra dit kække
Bryst det lyse mange år.

Hermed var den smukke, lille højtidelighed til ende, og formandsmærket, der forestiller Dansk kvindesamfunds Bannermærke: Pigen med guldhornet, udført i emalje på guld, var i Dansk kvindesamfunds eje.

Jeg var dybt rørt og inderlig glad over, at den hæder blev vist mit kære Dansk kvindesamfund.

Da fællesstyrelsen var samlet for at udstede indbydelserne til det nordiske møde, og jeg sagde, at der skulde sendes indbydelse til Sverige, Norge, Finland og Island, var der et af fællesstyrelsesmedlemmerne, som indvendte, at »Island hører jo med til Danmark, så det skal da ikke

have en særskilt indbydelse«. (Det var 1914, og Island blev jo først helt frit 1918). Men jeg svarede, at »det islandske folk er et folk for sig selv, og det har sit eget sprog, og Island *skal* have en særlig indbydelse«, — og det fik Island. I sandhed fortrød jeg det ikke! Islands repræsentant, Bjørg Bløndal, blev behandlet på den smukkeste måde af alle de andre folks repræsentanter.

Vort nordiske møde var glimrende; åbningshøjtideligheden i Oddfellowpalæet, valgretsmødet i Grundtvigs hus, borgernes fest på rådhuset, en vidunderlig køretur i 14 biler ad Strandvejen til Marienlyst, (Thora Daugård havde fået automobilklubben til at køre gratis for os), hvor vi lagde grunden til den sammenslutning, som i Stockholm 1916 blev fast stiftet under navn af »Nordiske kvindesagsforeningers samorganisation«. Dansk kvindesamfund var virkelig blevet det, jeg havde ønsket så inderlig, da jeg i 1887 skrev i min afskedsskrivelse: »En af de første betingelser for, at styrelsen skal kunne kaldes vel sammensat, er, at der i dens midte findes en kvinde, som overalt kan optræde offentlig på dens vegne, som ved besked med alle dens anliggender, kan have alle tråde i sin hånd, gøre rede for alt og svare på alle anker«. Denne kvinde havde vi fundet i Gyrithe Lemche (med Thora Daugård til medhjælper).

I 1915 skete endelig det store, at grundloven blev således ændret, at kvinder fik valgret på samme vilkår som mænd. Dansk kvindesamfund ønskede at takke rigsdagen, som havde vedtaget den ændring, og kongen, som havde underskrevet grundloven. Men *alle* kvindeforeninger og samfund skulde jo være med i takken; Danske kvinders nationalråd stillede sig derfor i spidsen for den takkende kæde, og Henny Forchhammer gik i spidsen for alle os andre kvindesagskvinder til konge og rigsdag.

Alle kvindeforeninger, som repræsenteredes af Danske kvinders nationalråd, samledes foran Amalienborg for at

takke kongen. Det skønneste syn var at se alle diakonisserne i en lang rad gå ind på Amalienborg plads. Dansk kvindesamfund ejer en film, som blev taget den dag, og den er et meget interessant minde. Den er skænket Dansk kvindesamfund af Julie Laurberg, som altid har vist Dansk kvindesamfund stor interesse og hjulpet os ved mange lejligheder. Danske kvinders nationalråd kunde samle alle kvinderne, fordi det er *en organisation af næsten alle kvindeforeninger*; men det ejede intet kontor og ingen kontormedhjælp. Det blev derfor på Dansk kvindesamfunds kontor, at alt det store forberedende arbejde blev udført, og Thora Daugård blev den, der ledede det med enestående dygtighed. Her nåede hendes evner sin fulde udfoldelse, og hovedæren for det smukke resultat tilkommer hende.

Efter at kvinderne havde fået valgret, måtte Dansk kvindesamfunds paragraf 1 jo ændres, da vi ikke længere kunde »arbejde for kvindens kommunale og politiske valgret«, når vi havde fået dem begge.

Da vi forberedte denne ændring i fællesstyrelsen, foreslog jeg, at paragrafen skulde begynde med det, som jeg syntes nu var det vigtigste: »At udvikle og dygtiggøre kvinden til den fuldmyndige borgers ansvar og arbejde«. Fællesstyrelsen var enig med mig heri; Gyrithe Lemche forelagde den nye paragraf 1 på Dansk kvindesamfunds fællesmøde 1915 i Odense, og den vedtoges — til min store glæde — enstemmig.

1917 var det første folketingsvalg, som satte 4 kvinder ind i rigsdagen, og 1918 var der valg til landstinget, hvor 5 kvinder blev valgt. For at lære kvinderne, hvad det var at gå til valg, holdt Dansk kvindesamfund et fingeret valgsmøde den 17. februar 1918. Mødet afholdtes i Fredericia i købestævnets gård. Det endte med, at fællesstyrelsen samlede lister for hvert parti på kvinder, som — foruden at høre til partierne — tillige var medlemmer

af Dansk kvindesamfund, og sendte en slig liste til hvert parti. Partierne tog ikke hensyn til Dansk kvindesamfunds pegepind, og i politiske kredse følte man sig noget stødt. Dertil kom, at Gyrithe Lemche i »Kvinden og samfundet« skrev ret skarpe artikler om, at der var ganske vist valgt 9 kvinder ind i de to ting, men Dansk kvindesamfund »kendte dem ikke«, på enkelte undtagelser nær. Dette vakte en del vrede iblandt dem af Dansk kvindesamfunds medlemmer, som var ivrige partigængere, og til vort årlige fællesmøde i Ålborg 1918 var der sat et punkt på dagsordenen: »Hvorledes skal Dansk kvindesamfund i fremtiden gøre kvindevalgretten frugtbringende for kvindesagen?« — Det indleddes af Elisa Petersen. Ordskiftet var ret stormende, og det bebrejdedes stærkt Gyrithe Lemche, at hendes artikler var for kradske; men det havde vel nok kunnet lade sig udjævne, hvis der ikke var kommet et sårende angreb på hende som redaktør af »Kvinden og samfundet«. Et af københavnskredsens medlemmer angreb bladets tone og sagde, at hun vilde pege på det vigtige i, at *»fællesstyrelsen står i rapport til redaktionen og derfor benytter den ret, som den ifølge lovenes paragraf 4 har til at gribe ind.«* — Efter dette erklærede Gyrithe Lemche, at hun ikke længere kunde være bladets redaktør. Ved det ordskifte, som fulgte på dagen efter, sagde jeg:

»De har vist ikke alle i går hørt, at fru Lemche efter ordskiftet sagde, at hun ikke længere kunde være bladets redaktør. Gyrithe Lemche er en kraft og en personlighed, som Dansk kvindesamfund ikke let får erstattet. Hun arbejder ud af de reneste motiver, med dygtighed, intelligens og kærlighed for Dansk kvindesamfunds sag..... Hendes arbejde er så meget værd, at vi ikke kan undvære hende. — For at De skal forstå situationen, må jeg fortælle Dem, at samtidig trækker Thora Daugård sig tilbage som forretningsfører. I sin tid var det mit bræn-

dende ønske, at vi kunde finde en personlighed, der kunde lede kontoret; så var vi så heldige at finde Thora Daugård, der med enestående dygtighed har været med at organisere Dansk kvindesamfund. Hun husker og tænker på alt og har et stort administrativt talent. Jeg er selv syg; i 1917 skrev jeg, at jeg af helbredshensyn ikke kunde vedblive at være formand, og hvis fru Lemche og fru Daugård går af, så går jeg også af til september 1918. Jeg har bedt om ordet, for at fællesmødet skulde vide alt dette. Jeg indrømmer, at Thora Daugård undertiden kan være lidt heftig, (Thora Daugård: »Det indrømmer jeg selv«), og at fru Lemche kan skrive lidt skarpt; men det er intet imod det store arbejde, de har udført.«

Jeg har ofte grundet over, hvad der lå bagved det sårende angreb på Gyrithe Lemche, og jeg tror, at jeg nu forstår det. »Landsforbundet for kvinders valgret« havde jo kun valgretten på sit program, og da kvinderne havde fået valgret, opløstes det. Der havde været arbejdet med stor dygtighed i »Landsforbundet«, og nogle af de dygtigste af de ledende personer, trængte til at fortsætte arbejdet, og de søgte derfor at tage det op i Dansk kvindesamfund. Dette kunde dog have været nået uden at fortrænge et så udmærket menneske som Gyrithe Lemche, der — som et medlem skrev i »Kvinden og samfundet« — havde »kvindesagens idé skrevet med ildskrift i sit hjærte«, og som havde udført et så udmærket arbejde i Dansk kvindesamfund. Det opbragte mig meget, men jeg tænkte: »De kender Dansk kvindesamfund så lidt og ved ikke, hvad de gør«. Men jeg måtte give min harme luft og skrev et brev til ordføreren for den klike, som vilde vælte dem, der den gang havde ledelsen i Dansk kvindesamfund og ledede det så ypperligt, og bebrejdede hende, at hun på en så sårende måde angreb et så udmærket menneske, hvis store indsats i Dansk kvindesamfunds arbejde hun slet

ikke kendte, og jeg citerede nogle ord af Fänrik Stål og bad hende anvende dem på Gyrithe Lemche:

»att han gått flere steg än jag
och pröfvat mer på färden,
var jag för höglärd at forstå,
det kom ej för min tanke då,
ej att han stått med svärd i hand
och glad sit hjärtblod gifvit
för detta samma fosterland,
som nu så kärt mig blifvit.«

Ved det påfølgende efterårs fællesstyrelsesmøde stillede Thora Daugård sin plads som kontorstyrer til fællesstyrelsens rådighed, og fællesstyrelsen modtog hendes opsigelse. At omtale i enkeltheder, hvad der gik for sig, er dels uoverkommeligt, og dels har min hjærne aldrig kunnet forstå og følge alle disse udtalelser og erklæringer. Gyrithe Lemche har givet en karakteristik af, hvad hun synes, kontoret burde være, som jeg fuldt ud kan tiltræde:

»For mig er Dansk kvindesamfunds kontor — og bør altid være — *midtpunktet*, hvori den vidt forgrenede virksomhed samles, det fælles hjem, hvor *formand og medlemmer naturligt søger hen*, når de kommer til hovedstaden, altid sikre på her at træffe den, som er så inderlig sammenvokset med Dansk kvindesamfund, at hun kan hjælpe dem med råd og oplysning i deres tit så vanskelige og utaknemlige kredsarbejde. Og ikke blot bør kontoret være et samlingssted for medlemmerne, men det bør også være et *tillflugtssted for kvinder, som lider uret og trænger til råd og støtte*, og det bør være et *oplysningskontor for offentligheden i kvindesaglige spørgsmål*. Men alt dette kræver, at der på kontoret til bestemt angiven tid findes et menneske, som befinder sig midt i Dansk kvindesamfunds arbejde og har hjerte og forstand til at udfylde denne stilling. Et sådant kontor var Dansk kvindesamfund ved at skabe sig under den daværende kon-

torstyrers ledelse, og intet medlem af fællesstyrelsen har frakendt hende æren af, hvad kontoret gennem 10 år har udviklet sig til at betyde for Dansk kvindesamfunds fremvækst. — Af grunde, som i mine øjne altid vil være uvæsentlige og kvindesagen uvedkommende, har fællesstyrelsen nu altså besluttet at lægge kontorets ledelse i nye og uprøvede hænder og tilmed på et tidspunkt, hvor der kræves den største samkraft for at hindre en opløsning i kredsene.«

— — — Facit for hint sørgelige år 1918 var: Gyrithe Lemche gik af som redaktør og gik ud af fællesstyrelsen; Thora Daugård gik af som kontorstyrer; og jeg gik af som formand. — Det var en usigelig stor sorg både for Gyrithe Lemche og for Thora Daugård og også for mig. For Gyrithe Lemche var kvindesagen *hendes livssag*, og jeg forstod godt, at hendes mand sagde: »Hun drømmer Dansk kvindesamfund hver nat«. Thora Daugård fik med sin enorme dygtighed snart oparbejdet »Fredskæden« til et næsten ligeså stort samfund som Dansk kvindesamfund, og hendes ypperlige evner, som hun havde udviklet i Dansk kvindesamfund, kom der til sin fulde ret; men for Dansk kvindesamfund var hun tabt.

Gyrithe Lemche vedblev at være formand for sin kreds i Lyngby; hendes selvforglemmende kærlighed til sagen har atter for en tid ført hende tilbage til fællesstyrelsen, og hun har ydet kvindesagen umådelig store tjenester, bl. a. ved at rejse landet rundt og holde foredrag.

Jeg blev som menigt medlem af fællesstyrelsen, indtil min mandattid udløb ved fællesmødet 1919, og med dyb sorg i hjertet udtalte jeg ved mødet følgende ord:

»Når jeg i år har måttet sige nej til at modtage genvalg til fællesstyrelsen, hvor jeg har siddet siden 1903, på nogle få år nær, de sidste 5 år som formand, er det hovedsagelig på grund af mit helbred, som lægger mig store hindringer i vejen. Men der er også andre grunde.

Ved Dansk kvindesamfunds fællesmøde ifjor i Ålborg sagde jeg, at hvis Gyrithe Lemche og Thora Daugård blev fjærnede fra Dansk kvindesamfunds arbejde, så vilde jeg også gå min vej. Dette er nu sket, og jeg ser mig derfor ikke i stand til at modtage genvalg.

Det er ikke personerne — skønt jeg også personlig sætter stor pris på dem — som jeg ikke kan undvære; men det er deres enestående arbejdskraft og energi og deres klare, faste kvindesagsprincipper, som efter min mening er af den allerstørste betydning i Dansk kvindesamfunds fællesstyrelse. Når jeg i 5 år har været formand og repræsenteret Dansk kvindesamfund udadtil, skønt det var mig umuligt at følge arbejdet i alle enkeltheder, var det, fordi Gyrithe Lemche var forretningsudvalgets formand, og jeg vidste, at jeg kunde stole på hendes fintmærkende kvindesagsinstinkt.

Jeg behøver vel næppe i denne forsamling at fortælle, hvad Gyrithe Lemche har været for Dansk kvindesamfund, hvad hun har udrettet for Dansk kvindesamfund, og hvorledes hun ligefrem har sat sit liv ind på at virke for Dansk kvindesamfund. Hun har sine fejl, som vi alle har, men de overskygges langt af hendes ypperlige egen-skaber og glødende iver for sagen.

Og at Dansk kvindesamfund har sluppet Thora Daugårds enestående dygtighed og arbejdskraft, beror på en kortsynethed, som jeg slet ikke forstår. Jeg trænger til i denne forsamling at bringe hende en varm og oprigtig tak for 10 års trofast, uegennyttigt arbejde, som er skyld i, at Dansk kvindesamfund har et udmærket, velordnet kontor og — for en stor del — i, at det i det hele er så vel organiseret.

Jeg spørger mig selv: Har Dansk kvindesamfund i det hele råd til at skille sig af med to mennesker, der sidder inde med så ypperlige evner og så stor en arbejdskraft? Jeg synes altid, at man må lede med en lygte efter den

slags personligheder. Og støder Dansk kvindesamfund dem fra sig, så bruger de sine kræfter i andre foreningers tjeneste, som så vil tage den førerstilling fra Dansk kvindesamfund, som det med møje har tilkæmpet sig.

Det var i 1883, at jeg første gang blev valgt ind i Dansk kvindesamfunds styrelse, og i de forløbne 36 år har jeg på forskellig måde ofret al den tid, jeg kunde spare fra mit hjem, på Dansk kvindesamfund, og jeg er kommen til at *elske* Dansk kvindesamfund og har følt mig *stolt* af at være knyttet til det. Nu nærmer mit livs aften sig, og jeg må slippe min plads i Dansk kvindesamfund. Men en stor sorg vilde det være mig, hvis jeg skulde se Dansk kvindesamfund i fremtiden styre en kurs, som jeg ikke kunde billige, og det er mig en sorg at se det slippe de to mennesker, der efter min mening i en årrække har været de bærende i Dansk kvindesamfund, og som endnu er i sin bedste alder og kan udrette et stort arbejde.«

Hvad har denne revolution betydet for Dansk kvindesamfund?

Dansk kvindesamfund var for udmærket organiseret og for fast tømret, til at det kunde falde sammen, selv om de bedste støtter nødedes til at forlade det. Vi fik også en formand, der fra arbejdet i Landsforbundet var opøvet i foreningsarbejde, og virkelig var kvindesagskvinde, så det gik ganske godt. Men kontoret havde mistet sin kraft og betydning. Der blev ansat den ene efter den anden som kontorstyrer, men de var lige uegnede, indtil de tog sin tilflugt til Thora Daugårds kontorelev, Rosa Nielsen, som var udmærket oplært i alt det tekniske, interesserede sig for kvindesagen, og som i den tid, hun var der, gjorde god fyldest på kontoret.

Til »Kvinden og samfundet« fandt de en redaktør, som har redigeret bladet forstandigt og godt og efterhånden har vundet forståelse af kvindesagen; men vi venter ikke længer med spænding på den *vejledende kvindesaglige*

artikel, som med glød og varme hævder kvindernes standpunkt i øjeblikkets strid, og som politisk interesserede mænd altid var spændte på at se.

Min gamle kærlighed til Dansk kvindesamfund er urokkelig, og jeg er og bliver — så længe Dansk kvindesamfund holder den gamle prøvede retningslinje — Dansk kvindesamfunds usvigelig trofaste ven.

Ved fællesmødet på Nyborg strand 1927 gjorde Dansk kvindesamfund mig den glæde at vælge mig til æresformand. Fra mødet modtog jeg følgende telegram:

»Dansk kvindesamfunds fællesmøde hilser sin nyvalgte æresformand med hjertelig tak for aldrig svigtende troskab mod vor fælles sag.«

Dansk kvindesamfund har fyldt uhyre meget i mit liv og også gjort mit hjem indholdsrigere.

Den indvending er ofte bleven brugt imod den gifte kvindes arbejde i det offentlige liv og i foreningslivet, at hun vilde forsømme sit hjem og sine børn, når hun arbejdede på disse områder, som drog hende ud af hjemmet. Det er nu min overbevisning, at det er en lykke for den gifte kvinde, når hun har interesser, der bringer et frisk pust ind over hjemmet, og at hun blot må holde fast ved, at hjemmet ikke må lide derunder. Da jeg i 1922 fyldte 70 år, gjorde mine døtre en fest for mig, og mange smukke, uforglemmelige ord blev den gang sagt. Min søstersøn, Knud Bardenfleth, hvis moder døde ved hans fødsel, havde levet meget i vort hjem, og han skrev i et vers, hvor han skildrede dette, disse ord:

»- - - hun gik den vej, som hjærtets stemme bød
og kæmpede sin kamp, indtil hun sejred',
og midt i kampens hede, i sit hjem
hos ægtefællen, hendes arbejdsfælle,
dér delte hun sit hjertes rige varme
til sine børn og søsterbørn, og aldrig
vi mærked' kampens stærke dønninger«.

Og min yngste datter havde skrevet en smuk kantate, hvoraf de to vers ligger dybt i mit hjærte som en kær skat:

»Dog blandt alle, som samlet er,
for to er du allerkærest;
blandt de mange, du om dig ser,
de to står dig allernærest;
thi hvad du end i livet var,
moder du altid været har,
moder gennem livet.

De to gærne en tak dig her,
en inderlig tak vil bringe,
for de år, som bortsvundne er,
modtag den på sangens vinge!
Moder du var dem i lyst og nød,
moder uselvvisk, kærlig, sød
gennem hele livet.

Når jeg slutter min redegørelse for mit arbejde for kvindesagen med dette citat, er det ikke forat stille mig selv i belysning i forhold til mit hjem og mine børn. Men det gælder for mig at vise, at den gifte kvindes forhold som hustru og moder er og bliver det centrale i hendes liv, uden at hun behøver at spærres inde og udelukkes fra livets kampe.

Kvindesagen er vel nok den sag, jeg har arbejdet mest for i min modne alder. Men andre interesser er gået jævnsides med kvindesagen i mit liv, og i mit livs aften er jeg også kommet til at arbejde for dem. Kampen for kvindesagen var min kamp for menneskeret, kvindernes ret til ligesom mændene at søge at lære noget, udvikle sin ånd og kæmpe for, hvad de troede var sandhed. Kvindesagen var egentlig et middel til at nå målet: at kvinderne skulde kunne hævde sig selv som *personligheder* og yde en indsats i samfundslivet. Og af alt det, jeg vilde bruge min menneskeret til at arbejde for, var *Sønderjylland* det, der fyldte mig stærkest, og i sammenhæng dermed den nordiske sag.

VII.

SØNDERJYLLAND.

Jeg havde lært af min moder at elske Sønderjylland, og derved var min interesse tidlig bleven vakt for det dyrebare tabte land. I min ungdom på Kristinelund fortalte jeg ved foredragene mine tilhørere en del om det, så også deres interesse for det vågnede. Jeg begyndte også dernede en indsamling til F. D. (Foreningen Dannebrog) og S. S. (Sønderjydske Samfund). Da Sønderjylland jo i min ungdom hørte til Preussen, kunde mine forældre ikke tænke sig at rejse derned, og i den kreds, som jeg hovedsagelig omgikkes, og hvis skikke mine forældre fulgte, kunde det slet ikke tænkes, at en ung pige kunde rejse alene; så Sønderjylland blev i lang tid mine længsels land, som jeg først fik at se, da jeg var gift kone. Først da H. P. Hanssens broder, Chr. Hanssen, og hans hustru, Dorthea Hanssen, der boede på Nørremølle, havde oprettet et slags pensionat på Sandbjærg, en henrivende herregård ved Alssund, som tilhørte den danske grev Reventlow, tog min mand og jeg og vore to døtre derned i 1907; da var jeg 55 År gammel. Gæsterne var mest danske, dog var der enkelte tyske iblandt. Hyggeligt havde vi det, når vi var ene danske; jeg husker den egne vemodige stemning, der sænkede sig over os en aften vi med Chr. Hanssens døtre og nogle andre af gæsterne roede ned ad Alssund og pludselig istemte »Påskeklokken kimed' mildt«.

Der var en yndig park, og der sad vi og drak eftermiddagskaffe; jeg fotograferede os og spurgte hver især, om de vilde have et eksemplar af fotografiet, når jeg kom hjem. Det vilde de alle gerne, og jeg fik så adresserne nedskrevne. Men da jeg kom til en tysk dame og spurgte om hendes adresse, svarede hun: »Kaiser Wilhelms Strasse, Sonderbourg«. »Det var en slem adresse«, svarede jeg, »men De skal nu få det alligevel«.

Af Morten Eskesen havde jeg fået en hel del adresser på flinke, danske bønder, som jeg kørte omkring og besøgte, bl. a. gårdejer Iversen, mejerist Zachariassens og gårdejer Andresens fra Ullerup, hvis kone var en søster til H. P. Hanssen og et udmærket menneske. De havde senere den store sorg, at deres søn, som var med i verdenskrigen forsvandt sporeløst. Hans breve til hans far og mor blev udgivne af hans mor og Valdemar Rørdam. Ved disse sjældent smukke breve har hans forældre sat ham et såre smerteligt, men ualmindelig smukt minde.

I 1910 tog min mand og jeg igen i hans ferie til Sandbjerg, denne gang uden vore døtre, og vi mødte overalt — ligesom forrige gang — en mageløs gæstfrihed. Vi havde også den glæde en dag at spise til middag hos H. P. Hanssen. Dorthea Hanssen, som boede på Nørremølle, der lå tæt ved Sandbjerg, kom jeg særlig til at holde meget af.

Da jeg gerne vilde lære folket rigtig at kende, gik jeg meget omkring, og jeg havde altid noget konfekt i lommen, som jeg gav børnene og kom så i snak med dem, og de talte *alle* fuldkommen dansk.

Nede ved stranden mødte jeg en dag en kone, som jeg kom til at tale med. Hun var glad over at træffe en dansk og fortalte mig, hvorledes tyskerne altid hånedes deres sprog og kaldte det »kartoffeldansk«. Når hun så et skib med dansk flag ude på Alssund, vinkede hun af alle livsens kræfter til skibet, for at de skulde vide, at det var

danske folk, der boede langs Alssunds kyster. Da jeg kom hjem fra turen, fortalte jeg Dorthea Hanssen, at jeg havde mødt sådan en flink kone, og Dorthea Hanssen fortalte mig så mere om hende. Hun havde været stuepige hos Dorthea Hanssen, men var blevet gift med en fisker ved Sottrup skov. Der havde tyskerne — i disse dejlige omgivelser — lagt en kro. Folk sagde, at det gjorde Tyskerne overalt for at demoralisere de danske. Denne lokkede fiskeren, og han sad bestandig dér og drak. De havde 11 børn, og konen *sled* i det, men han bestilte ikke noget videre som fisker. Så besluttede konen at se at vænne ham af med at drikke, og da det 11. barn endnu var så lille, at hun måtte bære det, tog hun det en dag på armen og gik ned i kroen, hvor manden sad og drak. Hun satte sig i den anden ende af krostuen, hvor manden dog kunde se hende, kaldte på opvarteren og bad ham om en kognac. Da den var drukket, bad hun om en til og derefter om end en. Da manden så det, rejste han sig og listede ganske stille hjem. — Lidt efter gik hun også hjem, og så sagde hun til ham: »Nu kan du vælge, hvordan du vil have det. Enten giver jeg mig til at drikke ligesom du, eller også holder du op. Her er nok at bestille i huset med vores 11 børn, så hvis du ikke har andet, kan du hjælpe mig. Men sidde på kroen og drikke din fortjeneste op, det må du ikke.« — Og Dorthea Hanssen sagde, at det glædelige var sket, at han blev en flink og hæderlig mand, og de levede i et godt samliv.

En anden dag gik jeg forbi et husmandshus, hvor der udenfor huset stod en kone over en ballie og vaskede. Jeg gik hen og snakkede med hende, og vi kom til at tale om skolen, som hendes børn gik i, og jeg beklagede, at hendes danske børn kun skulde lære tysk og lære at synge »Deutschland, Deutschland über alles« og »Ich bin ein Preusse, will ein Preusse sein«. Men det fandt hun ganske i sin orden og var meget tilfreds med det. »Det

var en rigtig »hjemmetysker«, tænkte jeg, og det sagde Dorthea Hanssen også, at hun var.

Min mand og jeg rejste på hjemturen om ad Tønder, Flensborg og Slesvig, og så med dyb smerte, at tyskheden havde trængt sig en del ind på disse gamle danske steder.

1912 døde min inderlig kære mand; mine døtre og jeg flyttede til København, til Upsalagade 18, hvor vi har boet siden. 1913 byggede vi vort lille sommerhus »Hestehavehus« nede på min fødeegn (på baroniets grund). Vi havde jo flakket en del omkring; først boet i København, så i Ringkjøbing, så i Nykøbing F. og var nu atter havnede i en københavnsk lejlighed. Men »Hestehavehus« blev vort elskede hjem, som vi har mange rige minder fra.

I 1914 i Juli måned meldte avisen om det skæbnesvangre skud, som var faldet i Serajewo, og kort efter udbrød den rædselsfulde verdenskrig. Hvor jeg mindes de dage, da tropperne blev indkaldt her i Danmark, og den angstfulde stemning, der fyldte os alle. Kirkeklokkerne ringede, ekstratogene klemte og rangerede, og aftenen igennem hørte vi hovslagene gungre på landevejen; det var alle de indkaldte, der blev kørt til toget.

Stemningen var mørk og dyster. Da vi en aften var kommen i seng, ringede vores købmand fra Præstø os op og sagde, at »den tyske flåde lå i Køgebugt«. Det gjorde den jo ikke, men det var et udtryk for det danske folks store frygt for at blive slugt af Tyskland.

Så kom krigsårene med alle sine *rædsler*, som rokkede ved mange menneskers tro på, at der er en Gud, som styrer verden. Men da der var sluttet fred, fik man dog en følelse af, ikke at Gud havde *villet* denne forfærdelige krig, men at krigen dog efter Guds vilje skulde føre til, at underkuede folkestammer skulde blive fri. Tyskland havde jo efter den lumpne tredeling af Polen, hvor Tyskland fik sin del og brugte sin magt til at fortyske Polen,

med sin umådelige Militærmagt stræbt at underlægge sig alle folk i Mellemeuropa, tog først Slesvig (og Holsten) fra os, så Alsace Lorraine fra Frankrig, og misbrugte skolen til at give børnene usande fremstillinger af de andre stater. Derfor var det ikke så underligt, at Europa sukkede under dette åg, og at næsten alle lande gik i krig imod Tyskland. Og da de sejrede over Tyskland, og de underkuede folk ved fredslutningen fik den længe og dybt savnede frihed, følte vi danske, at det var Guds vilje, at de trofaste sønderjyder, som trods alt tyranni havde stolet på Gud og på, at de en gang vilde komme tilbage til Danmark, ved denne forfærdelige krig nåede dette mål, og det hjalp mange i deres vaklende tro på, at »Vej kender Han, som har styret«.

Da det danske folk i 1918 blev sikre på, at vi skulde få den del af Sønderjylland, som vilde stemme sig tilbage til os, besluttede fædrelandssindede mænd og kvinder at indsamle et »fond« til at råde bod på de sår, krigen havde slået i vort elskede Sønderjylland, og brygger Vagn Jacobsen samlede mange af de kvinder og mænd, der følte varmt for Sønderjylland, til et stort møde på Carlsberg, og dér blev Sønderjydsk Fond dannet; af dettes centralkomité blev jeg medlem og har siden været det.

Men jeg trængte til at lære Sønderjylland lidt mere at kende af selvsyn, og da man efter våbenstilstanden 1918 atter kunde rejse i Sønderjylland, foretog jeg i slutningen af august 1919 min første rejse derved alene. Jeg tog ned til de mageløse gæstfri Chr. og Dorthea Hanssen på Nørremølle, var der et par udmærkede dage og tog derfra over Gråsten, hvor jeg så slottet, til Marie Jessen på Fjordmark.

Fjordmark er et vidunderligt sted. Det ligger på en høj skrænt med den dejligste udsigt ud over Flensborg fjord. Marie Jessen og jeg har kendt hinanden fra vor ungdom; hun var særlig gode venner med min søster Kri-

stine, og senere, da denne døde, med Jeanina. Hendes yndige unge datter, Dagmar, gav også hjemmet en egen hygge, og jeg fik et rigt udbytte af at leve nogle dage sammen med disse prægtige mennesker.

Der oplevede jeg at se den franske orlogsmand, La Marseillaise, komme sejlene ind i Flensborg fjord. Vi var mange danske samlede på Fjordmark og havde længe spejdet i kikkert efter skibet, og da vi endelig øjnede det, gav Marie Jessen os håndklæder til at vinke med; vi gik op på det højeste sted i haven og vinkede af hjertens lyst til »La Marseillaise«, idet den gled forbi, og da den lagde til, fulgte jeg med Marie Jessen ned til skibet og hilste på chefen. Senere viste han os en film, som forestillede hærens indtog i Paris efter krigens slutning.

Fra Fjordmark tog jeg ned til *Schackenburg*, en smuk dansk herregård, som jeg er lykkelig over kom til Danmark. Man kører dertil gennem Møgeltønder, en allé med en række huse på begge sider, en fuldstændig perle, noget af det smukkeste og hyggeligste, som tænkes kan, og fuldstændig dansk.

Komtesse Ellen Schack tog imod mig på Tønder station og fortalte mig, at der var et meget uensartet selskab på Schackenburg; foruden grevinde Schack, som jeg mest holdt mig til, var der en del af grev Schacks tyske slægt, den tyske politiker Breitscheid og Cornelius Petersen, som senere er bleven så kendt ved sin selvstyrebevægelse. Komtesse Schack havde sagt, at jeg måtte være meget forsigtig med, hvad jeg talte om, og det havde jeg let ved, da jeg jo ikke har lært tysk og derfor ikke kunde følge samtalen.

Der var ved bordet nogle ejendommelige små rugbrød, og en dag bad jeg komtesse Schack om en »rundtenom« deraf. »Hvad er det?« spurgte hun, og jeg forklarede det. Så sagde Cornelius Petersen: »En rundtenom siger man altid nede i Anglen.« Det morede mig.

Familien Schack var umådelig gæstfri og elskværdig mod mig og viste mig bl. a. det sted, hvor guldhornene var blevet fundne. Da jeg rejste derfra tog jeg til Tønder, hvor jeg besøgte *Skovrøy*; den trofaste danske mand, som har skrevet så meget på dansk, og som tilligemed de andre danske mænd blev kastet i fængsel, da krigen brød ud. Han viste mig Tønder, den kønne, stemningsfulde by med de mange karnapper, og Vidåen, der slynger sig så smukt langs byen. Derfra tog jeg til *Branderup*, hvor jeg besøgte gårdejer Laust Krogh, der som løsgiven fange på hjemvejen fra Feltham lejren havde boet i vort hjem i København, og som vi var kommet til at holde meget af og stadig står i den venskabeligste forbindelse med. Videre tog jeg til Haderslev, hvor jeg traf Hanne Jensen, og til sidst kørte jeg med rutebil fra Haderslev til Kolding, en uforglemmelig tur, hvor man i det fjerne ser Skamlingsbanken hæve sig med mindstøtten på toppen. Fuld af store og rige indtryk og med en, om muligt, endnu dybere kærlighed til Sønderjylland vendte jeg hjem fra denne henrivende rejse, fast bestemt på, at det ikke skulde blive min sidste tur til Sønderjylland.

I september 1920 rejste jeg — efter et efterårsmøde på Askov højskole — til Åbenrå og tog ind på »Folkehjem«. Fra Åbenrå sejlede jeg den vidunderlige tur gennem Alsund til Sønderborg, hvor Magdalene og Peter Moos tog imod mig; jeg fulgte med dem og blev hos dem næste dag over. Jeg havde et værdifuldt samvær med disse ypperlige, gæstfrie mennesker. Mærkelig nok var Peter Moos Flensborgmand, og Marie Moos hørte til H. P. Hanssens tilhængere; men såvidt jeg kunde skønne, lod de hinanden have sin fulde frihed og kom ligegodt ud af det for det.

Næste dag tog jeg til *Marie Skau Petersen* i Sommersted. Jeg kendte hende fra Dansk kvindesamfunds fællesmøde i Vejen, hvor sønderjyderne første gang var med.

Ved dette møde skulde jeg byde dem velkommen og talte ud af mit hjertes dybe følelser. Da jeg stod ned af talerstolen, kom Marie Skau Petersen hen, kyssede mig og sagde: »Det kunde ikke gøres bedre.«

Også hun var uendelig gæstfri mod mig, og vi talte udmærket sammen. Vi kom til at tale om Slesvigs deling, og da jeg udtalte min sorg over, at såmange trofaste danske var bleven syd for grænsen, svarede M. Sk. P.: »Ja, galt gik det, men godt var det«, og vi blev enige om, at den danskhed, der nu groede op dernede og kæmpede mod modstand, sikkert vilde blive stærkere, end om de var bleven taget ind under Danmark og havde fået den danske øvrighed at kritisere.

Den 4. oktober rejste jeg tilbage til København, og jeg kom til at rejse sammen med alle de sønderjydske rigsdagsmænd og oplevede at få ligesom et glimt af det offentlige liv på nært hold, det samfundsliv, som min sjæl altid har trængt til at komme i forbindelse med. Der var både Lebeck, Refshauge og flere, bl. a. også pastor Schmidt fra Vodder, og det interesserede mig uhyre at sidde og lytte til deres samtale.

Mor havde, da hun ventede mig, bedt så inderligt til Gud om, at hun måtte få en søn, men »naturen tog fejl«, og jeg blev en kvinde; senere har jeg dog erkendt, at naturen måske alligevel havde ret, thi meningen var vel, at jeg som kvinde skulde føle den dybe uret imod kvinderne, og være med i kampen for deres menneskerettigheder.

Det havde været mig om at gøre, at Dansk kvindesamfund skulde få kredse i Sønderjylland, og Hanne Jensen havde lovet at forberede et møde i Haderslev, hvis fru Lemche vilde komme ned og tale; men de vilde gerne have mig med. Den 21. maj rejste så fru Lemche og jeg sammen derned, og Hanne Jensen tog imod os på stationen; fru Lemche boede hos dr. Skovmand, jeg hos Hanne Jensen i hendes yndige og hyggelige hjem; jeg havde megen

glæde af at tale med hende. Der var møde om aftenen; fru Lemche talte udmærket, jeg sagde kun lidt; men *den første kreds af Dansk kvindesamfund i Sønderjylland blev dannet og fik straks 44 medlemmer.*

Næste dag var vi i Rødding for også at forberede jordbunden for Dansk kvindesamfund dér. Vi foreslog, at Nordslesvigsk kvindeforening skulde gå ind som en kreds i Dansk kvindesamfund, men det var der ikke stemning for, og jeg erkendte bagefter, at den også passede bedre i »Danske kvinders nationalråd«, som den senere blev optaget i.

På en senere rejse, som jeg samme år gjorde sammen med min gode ven Kaja Jørgensen, havde jeg lejlighed til at besøge Augustenborg med den *vidunderlige* park. Hvad jeg dér blev særlig grebet af, var synet af et gammelt træ, som de kaldte H. C. Andersens træ. På den tykke stamme var der sat et hvidt brædt, hvor der med røde bogstaver var malet de to linier af H. C. Andersen: »Gud giv dig fremtid, som han gav dig minder! dig elsker jeg, Danmark mit fædreland.«

Det har senere tit undret mig, at den danske rigsdag havde så lidt forståelse af, hvad det gjaldt om for sønderjyderne, at den vilde indrette Augustenborg til et *sindsygehospital!* Der burde på Augustenborg have været indrettet et *universitet* eller »*højskolen i Soer*«, en stor nordisk højskole, som Grundtvig udkastede planen til. Det vilde have givet en god modvægt til den voldsomme tyske Agitation, som jo har sit støttepunkt i Kiels universitet. Hvor er det ubegribeligt, at den danske rigsdag ikke gjorde dette for at støtte sønderjyderne i deres hårde kamp for danskheden! Ak, det er stundom svært at være dansk!

Vi besøgte også *Dybbøl*, hvor vi følte, at vi stod på *hellig grund*, og *Bøffelkoppel*, hvor vi mindedes Drachmanns ord: »De vog dem, vi grov dem en grav i vor have«.

Jeg havde læst i »Højskolebladet«, at en dansk højskole-

mand var så greben af den tanke, at Danmark nu måtte kæmpe for at oprette noget af alt det, vi havde forsømt overfor sydslesvigerne, at han havde vandret på sin fod langs Flensborgfjord for at finde et sted, hvor han kunde oprette en højskole, og han havde da fundet en bondegård ved Rønshoved i Rinckenæs sogn, som han havde købt og indrettet dertil. Den højskole besluttede jeg at gæste, men vi havde ikke meldt vort komme, da vi jo slet ikke kendte forstanderen, så vi tog ind på Rønshoved hotel. Om eftermiddagen tog vi hen til højskolen, hvor en mand, som vi forstod måtte være forstanderen, Åge Møller, var i færd med i skjortærmer at hejse det fjerde nordiske flag, det islandske, på en af de fire flagstænger, som var rejst forved højskolen. Vi gik hen og sagde goddag til ham og fortalte ham om vor store kærlighed til den danske højskole og til Sønderjylland. Han tog umådelig venligt imod os og bød os indenfor, hvor vi traf hans ypperlige hustru, en datter af la Cour fra Askov. Højskolen ligger lige ved fjorden, og fra deres have er der en vidunderlig udsigt til Broager kirke, ja i klart vejr kan man se Dybbøl.

Om aftenen var det meget mørkt, (vi var jo i oktober, og det var ikke månelyst), så forstander Møller fulgte os den vanskelige vej i smattet føre med en lygte i hånden. Næste morgen var der morgengudstjeneste i foredrags-salen og om eftermiddagen kl. 2 stort offentligt møde med 400 deltagere, hvor Appel og Jepsen Christensen talte. På talerstolen havde forstanderen ladet gengive Frølichs tegning af dronning Thyra, der leder arbejdet ved Dannevirke, med Grundtvigs ord under: »Men immer det dages dog påny — hvor hjerterne morgen venter.« Og der er i sandhed på den højskole trofaste hjerter, »der venter«. Nu har det ægtepar arbejdet der i 8 År, af og til kæmpet mod kulde og modstand og ensomhedsfølelse; men dog har de holdt ud, vundet fodfæste og udrettet et betydnings-

fuldt arbejde. Det var stort af dem, da de så, at ikke alene Nordslesvig, men også det uendelig forsømte Mellem- og Sydslesvig trængte til højskolens vækkende og varmende indflydelse, at lægge sin højskole på dette vanskelige sted og kalde den: *Højskolen ved Flensborgfjord*.

Da min mand og jeg var på vores bryllupsrejse, kom vi ind til en antikvitetshandler i Firenze, hvor der lå nogle smukke, brede kniplinger, som vi købte. Antikvitetshandleren sagde, at det var »kirkeran«. Da vi kom hjem, satte jeg dem på en kjole og gik med dem et par somre. Men jeg havde egentlig en følelse af, at der var noget gudsbespotteligt ved at bære noget sådant på min kjole, og jeg gemte dem hen og bestemte, at hvis jeg kom til at holde rigtig af en kirke, vilde jeg skænke dem til den. Da jeg så en søndag sad i gymnastiksalen på Rønshoved højskole, hvor de hver helligdag holdt gudstjeneste, og hvor salen fyldtes af danske fra Flensborg og omegn, blev jeg så bevæget ved tanken om de trofaste danske sydfra, der trodsede alle vanskeligheder, at jeg besluttede at sætte min knipling om en alterdug og give den til højskolen. Da jeg kom tilbage til København, lod jeg alterdugen lave og sendte den derover til »Højskolen ved Flensborg fjord«, hvor danske nord og syd for grænsen hver søndag går til alters. Og nu synes jeg, at de smukke kniplinger har fået den rette anvendelse.

I 1922 opholdt jeg mig en tid ganske ene på Mommark færgesgård, der lige var blevet åbnet, men den var ikke fuldt færdig, så der var ikke ret mange mennesker, og med min vante undseelse fattedes jeg evnen til at gøre bekendtskaber og følte mig lidt ene. Jeg havde imidlertid den glæde at blive kørt i bil til Peter Grau i Pøl. De tog umådelig gæstfrit imod mig, og jeg drak kaffe med dem i deres yndige have.

På hjemvejen besøgte jeg den ypperlige formand for Dansk kvindesamfunds Haderslev kreds, lektor fru Tørs-

leff, som om aftenen samlede nogle af Haderslevs damer, hvem jeg tilbragte en umådelig hyggelig aften med.

Jeg havde, som allerede nævnt, lige fra min tidligste ungdom elsket Sønderjylland. Sønderjylland var det elskede omstridte land — og jeg forstod slet ikke, at der kunde opstå en kløft imellem nordslesvigere og sydslesvigere. Jeg kendte Jessens og holdt meget af dem, og jeg har holdt »Flensborg Avis«, så langt jeg kan huske tilbage. H. P. Hanssen og hele hans store, udmærkede agitations og organisations arbejde beundrede jeg, og på mine små besøg fra Sandbjerg hos bønderne, lærte jeg jo nærmest H. P. Hanssens kreds at kende. Men Jessen og H. P. Hanssen repræsenterede begge for mig *Sønderjylland*, og først da verdenskrigen sluttede, og den stærke strid mellem »flensborgmændene« og »H. P. Hanssens folk« blussede op, gik det op for mig, at trods alt, hvad de havde til fælles, var der dog en dyb adskillelse mellem dem. Jeg besluttede da i 1923, at jeg vilde tage ned til Flensborg og se med egne øjne, hvem der havde ret. Jeg fik Jonna, min ældste datter, som delte min interesse for Sønderjylland, med mig, og den 1ste august rejste vi af sted til Flensborg og tog ind på Flensborgerhof. Udvendig set gjorde Flensborg et temmelig tysk indtryk, men jeg talte dansk i alle butikker og blev altid forstået, og sad jeg i en spovogn, og nogen hørte mig tale dansk, var der altid en eller anden, der blandede sig i samtalen, og jeg hørte også en del dansk på gaden. Det var mig en overordentlig glæde at se den smukke danske Duborg skole, og om Aftenen var vi i »Slesvigsk forening«, hvor alle mennesker talte dansk. Denne forening er en politisk forening, nogenlunde svarende til vælgerforeningen i Nordslesvig. Jeg fortalte, at mange danske havde været samlede i Cirkus i København den dag, der var afstemning i Flensborg, og at tårerne havde trillet ned ad manges kinder, da de sørgelige telegrammer fra Flensborg blev læst op. — Nogen

tysk by er Flensborg ikke, men det tyske element er overvejende.

I Flensborg førte fru Simonsen (Redaktør Simonsens frue) os om til alle de gamle trofaste danske, og det var gribende at se deres store kærlighed til Danmark.

Vi gjorde også en tur til Slesvig by, drak kaffe i Slesvighus og besøgte apoteker Lachmann, og så mærkelige var pengeforholdene, at vi for to anden klasses billetter fra Flensborg til Slesvig frem og tilbage plus drikkepenge til hotelkarlen, kun gav 1 krone i danske penge.

Frøken Lachmann tog med os, da vi i bil kørte ud til Dannevirke. Da vi stod på kongehøjen (nu kaldet »Königshügel«) og så ud over Slien, greb det os dybt, og der sænkede sig en egen stilhed over os ved tanken om alle de kampe, der dernede havde været kæmpet for at værne nordens sydgrænse, og dog havde det store uridderlige Tyskland sejret over det lille Danmark. Vi besøgte både redaktør Christiansens og Simonsens, blev umådelig gæstfrit modtagne og havde stor glæde af vort samvær med dem.

Det var jo min hensigt, da jeg rejste ned syd for grænsen, at danne mig en mening om, hvem der havde ret i grænsestriden, og hver aften, når jeg kom hjem på hotellet, skrev jeg, hvad jeg havde oplevet og min mening derom, og jeg gemmer bestandig disse optegnelser.

En del af dem vil jeg nu gengive her.

Motto: Thi den har aldrig levet,
Som klog på det er blevet,
Han først ej havde kær.

Lige siden splittelsen opstod i det danske folk om, hvor grænsen mellem Danmark og Tyskland skulde drages, og om vort forhold til de danske, som ved grænsedragningen blev lukket ude, har det været mig om at gøre at komme derned for ved selvsyn at danne mig en mening om sagen.

Og så drog Jonna og jeg den 1. august 1923 ned til Flensborg, hvorfra det var vor hensigt at gøre udflugter. Hvad vi oplevede i Flensborg og Slesvig by og på vore ture, samt hvad vi hørte under et senere ophold på Rønshoved højskole ved Flensborgfjord, har jeg nedskrevet straks efter hukommelsen.

Vi havde fået nogle adresser af fru Wright i København på folk, vi burde besøge, og vi tog så den 2. august ud til Lorens og Anna Jepsen i Valsbøl vest for Flensborg. Vi traf kun Anna Jepsen hjemme. Hun talte fejlfrit dansk og sagde, at alle i Valsbøl talte dansk. Det var en *uhyre skuffelse* for dem, at Valsbøl ikke var kommen til Danmark, og hun sagde med tårer i øjnene: »Nu har vi gået med det håb fra barnsben af, og så skal vi dog blive udenfor.« Alle folk i byen taler dansk, men de ved ikke, om de er tyske eller danske, og er egentlig ganske ligegyldige. Med fru Wrights hjælp har de danske stiftet en forening, der kaldes »den slesvigske kvindeforening«, som er helt upolitisk, kun vil hjælpe syge og gamle, som er i nød. Anna Jepsen var formand for kredsen i Valsbøl. I deres hus blev der bygget to stuer, en stor til at holde møder i og en lille, hvor en sygeplejerske kan bo og gå omkring og hjælpe de syge. Det er de grundtvigske menigheder, som lader dette bygge, og sjælen i det er Maren Sørensen, som har rejst omkring og talt med folk og hjulpet, hvor der var sygdom og nød.

Vi besøgte også fru Nissen, født Clausen, som boede i *Skovlund* og var gift med Carsten Nissen, der ved et møde i afstemningstiden blev overfaldet og mishandlet af tyskerne. Hun var svag og forknytt, var bleven syg efter det sidste barns fødsel, men et højst tiltalende, fuldkommen dansk menneske. Hun rådede os til at besøge sin søster, fru Thomsen i *Agtrup*. På turen til fru Nissen holdt vi ved en gård og spurgte om vej, og konen, fru Tychsens, fuldkommen dansktalende, kom ud ved bilen, da hun havde

hørt, at der var »to danske damer«. Hun var en dygtig kvinde, som også sad i styrelsen af Slesvigsk kvindeforening, og hun var meget glad ved at hilse på os.

Næste dag tog vi med toget til Agtrup vest for Flensborg, efter i telefonen at have meldt os til Thomsens. Thomsen havde lovet at hente os ved stationen, men da vi kom, var der ingen vogn. Derimod holdt der en arbejdsvogn med et brædt til sæde og tovliner, kørt af en gammel mand. Vi gik hen og spurgte ham på dansk, om han ikke troede, der var en vogn fra Agtrup, og han svarede os på udmærket godt sønderjydsk landsmål, så vi så, at det var sandt, at befolkningen talte dansk. I det samme kom vognen, og vi kørte med til Thomsens. Det var prægtige mennesker, særlig fru Thomsens far, hr. Clausen; men det var ganske mærkeligt at lære disse mennesker at kende, som talte helt dansk og kun ønskede at komme til Danmark, men var aldeles fremmede for dansk kultur, ja næppe vidste, hvem Grundtvig var. Johannes Thomsen sagde, at i Agtrup var der ikke et menneske, som ikke kunde tale dansk, så hvis de uden afstemning var kommet til Danmark og havde fået dansk lærer og præst, havde Agtrup været dansk med det samme. Det er de tyske præster og lærere, som nationalt gør så umådelig skade; befolkningen er dansk, men materialistisk og ligegyldig og vil kun »have fred«.

Hele Thomsens familie er medvidende danske. Der er nu, efter befolkningens eget ønske, oprettet kursus i dansk; om eftermiddagen efter skoletid for børnene, om aftenen for de voksne. Men der hører jo meget til, at børnene, efter at den tyske skole er sluttet, skal gå til danske kursus; der er dog 16 børn og 25 voksne, som to gange om ugen går til kursus. Blandt de voksne er Joh. Thomsen selv, da han gerne vil lære at *skrive* dansk, som han jo aldrig har lært i skolen. Joh. Thomsen sagde, at i Agtrup vilde alle have stemt dansk, hvis afstemningen var kom-

met straks. Men det år eller mere, der gik, nyttede tyskerne til en voldsom agitation, og til afstemningen kom der kun ti fra Danmark for at stemme, men 200 fra Tyskland, børn af funktionærer, som en kort tid havde opholdt sig deroppe, men ellers stammede fra Würtemberg, Baden o. s. v. og intetsomhelst havde med Sønderjylland at gøre. Og dagen inden afstemningen ordnede den tyske lærer et stort optog med musik og faner og lod børnene synge de tyske sange — Deutschland, Deutschland über alles, Ich bin ein Preusse, will ein Preusse sein —, som de havde lært i skolen. Den ældre Clausen sagde, at afstemningen havde gjort uhyre skade ved at ægge lidenskaberne. Når man før den havde spurgt et helt dansk-talende menneske, om han eller hun var dansk eller tysk, havde vedkommende selv slet ikke vidst det; nu stod de ret skarpt overfor hinanden, og alle, som slutter sig til den danske bevægelse, bliver forfulgte og boycottede af tyskerne.

Dagen efter meldte vi os til storbonde, gårdejer Brodersen i Tarup, lidt sydøst for Flensborg, en ypperlig mand, som havde været konstitueret amtmænd i afstemningstiden. Han var opdraget fuldstændig på tysk og omgikkes overborgmester Todsens og landråd Walroths. Men i afstemningstiden begyndte noget nyt at dæmre for ham, og han, der var en overordentlig intelligent mand, begyndte at læse danmarkshistorie, og han så derved, at tyskerne havde løjet for ham, og derigennem udvikledes han til at blive dansksindet. Han talte bedre tysk end dansk, som han først nylig havde lært rigtigt, men han var uhyre varm for den danske sag. I afstemningstiden kom en husmand og bad ham om lidt kartofler. Brodersen spurgte ham: »Har du stemt dansk eller tysk?« »Tysk, jeg er tysk indtil knoglerne.« »Ja, gå så du til det tyske udvalg.« Husmanden, som havde stemt dansk, men ikke turde tilstå det, sagde så til to andre bønder, der også havde stemt

dansk: »A ku da aldrig tro, te, æ, Brodersen havde stemt dansk.« Brodersen, som er en god mand, sendte ham alligevel nogle kartofler.

Efter afstemningen fik Brodersen lyst til at se København og rejste derover. Om søndagen gik han i marmorkirken og hørte, at præsten bad for Sønderjylland. Det undrede ham meget, og på hotellet talte han om det til opvarteren. Denne, som heldigvis var en fædrelandssindet mand, svarede, at det havde de gjort i alle kirker siden 1864. Så forstod han, at 1864 havde været en *landesorg*. — Han vilde se glyptoteket, og da han kom derud, stod der nogle statuer udenfor, som han ikke forstod. Han standsede så en mand, der kom ridende, og spurgte ham ud, og denne forklarede ham det meget venligt. Da rytteren var redet videre, kom en mand hen til ham og spurgte ham, om han vidste, hvem det var, han havde talt med. »Nej, det vidste han ikke«. »Det var kongen.« Brodersen blev meget forbavset over, at kongen var en så jævn og ligefrem mand.

Brodersen sagde, at før havde tyskheden trængt nord på, nu trængte danskheden syd på, og han troede sikkert, at Slesvig var ved at vågne, og en gang vilde det komme tilbage til Danmark i kraft af selvbestemmelsesretten.

Brodersen havde i sin tjeneste en pige, hvis far og farfar havde været helt danske; men da faderen kun havde lært tysk i skolen og hørte tysk omkring sig, blev hans sprog efterhånden tysk; men når han havde fået 3 »sjusser«, gik naturen over optugtelsen, og han begyndte at tale dansk, og havde han fået fem, så sang han: Den gang jeg drog afsted.

Da der den 19. august var offentligt møde på højskolen ved Flensborgfjord, hvor jeg opholdt mig, kom der — trods alle vanskeligheder med pas o. s. v. — 60 mennesker fra Flensborg, hvoriblandt også Brodersen; og det

var rørende at se ham sidde og synge alle de danske sange med.

Da H. P. Hanssen hørte, at Brodersen var blevet dansk-sindet, indbød han ham til sig i Åbenrå, og de talte meget sammen; Brodersen forstod, at H. P. Hanssen, som altid har haft sin støtte i § 5 og det danske modersmål, som taltes i Nordslesvig, ikke kunde handle anderledes, end han havde gjort, og at han havde taget konsekvenserne af sit standpunkt. Men H. P. Hanssen indrømmede, at da han nu måtte bekende, at danskheden vågnede stærkt i Sydslesvig, måtte han nu også tage konsekvenserne af dette og stille sig velvillig overfor danskheden syd for grænsen. Brodersen sagde til H. P. Hanssen, at da han nu havde set og erkendt, at der var Danskhed selv hos folk, der af den preussiske voldsskole var bleven tvungne til at tale tysk, burde han støtte danskheden syd for grænsen, forstå, hvad de mennesker havde lidt og led, åbne sit hjerte for dem og få hele det danske folk dertil.

Vi var til møde i den slesvigske kvindeforening hos storbonde *Søgård i Jaruplund* (syd for Flensborg). Der blev læst nogle danske fortællinger, sunget danske sange og drukket kaffe. Da en fortælling om dannebrog, som havde ligget gemt på kistebunden, blev læst, trillede tårerne ned ad manges kinder. — På de egne er omgangssproget plattysk, iblandet mange danske ord. Søgårds er prægtige mennesker, og deres modersmål er dansk. Da den slesvigske forening blev dannet, og de begyndte at holde danske møder, blev der nægtet dem lokale i skolen, mens de tyske foreninger bestandig holdt møde der. Søgård var medlem af skolerådet, og da det blev foreslået at lægge på kommuneforstanderens løn, nægtede han at stemme derfor, så længe de tyske foreninger fik lov at holde møder i skolen, men ikke de danske. Så blev det vedtaget, at de tyske foreninger heller ikke måtte holde møder i skolen, og Sø-

gård gik så med til at forhøje kommuneforstanderens løn.

Således begyndte danskheden at rejse hovedet.

En af konerne, som jeg talte med, fortalte, at hun havde en datter på 13 år, som hun så gerne vilde have på den danske realskole i Flensborg, men det havde de stedlige myndigheder forbudt; hun var for gammel. De har også danske privatkursus i Jaruplund, men læreren kan kun overkomme at komme 2 gange om ugen. De har sådanne mærkelige tyske navne dernede, Budach, Büchert o. s. v., og de havde forklaret Jonna, at det kom af, at en af vore konger (Frederik d. 4de) havde indkaldt tyske og skænket dem lodder, som de skulde dyrke, særlig for at lære befolkningen kartoffeldyrkningen. Dengang var sproget overalt dansk, og de giftede sig ind i og smeltede sammen med befolkningen, og nu var disse familjer nogle af de ivrigste til at holde på danskheden.

Da vi kørte hjem fra Jaruplund, blev bilen pludselig standset, og flere kvinder, deriblandt fru Budach og fru Sievertsen, gav os dejlige store rosebuketter. Fru Budachs datter havde været på Rønshoved højskole den sommer.

Slesvigsk kvindeforening har 18 kredse i Sydslesvig, og hver gang der holdes møde, bliver der læst højt og sunget danske sange af fuldt bryst.

Det er ganske utroligt, til hvad grad tyskerne ikke holder sig til sandheden. En af konerne fortalte om et barn, hvis far var dansk, at det havde sagt til læreren, at Slesvig var dog et gammelt dansk land. »Nej, Danmark erobrede det fra Tyskland i 1848, men Tyskland tog det tilbage i 1864«. »Ja, men min far siger, at Slesvig altid har været dansk.« »Ja, men din far er kun snedker; det kan du nok vide, at jeg, der har studeret, ved bedre.«

I Flensborg sagde ligeledes en dreng til læreren, at Flensborg altid havde været en dansk by, »det siger min far«. »Ja, men din far er industridrivende, og han har

ikke studeret, som friherre von Liljenchrone, der har skrevet denne bog.«

Præsterne har også misbrugt religionen, og for at få folket til at bøje sig siger de, at Kristus har sagt, at man skal være sin øvrighed underdanig.

Vi tog også til Lassen Strukstrup, en dansk storbonde i det sydlige Angel. Det var en oplevelse særlig at se den gamle Lassen, en prægtig skikkelse med langt, hvidt skæg, som stolt og rank havde bevaret sin danskhed i disse 56 år. Han var glødende dansksindet og sønnen ligeså. Da preusserne ved krigens udbrud fængslede alle danske, var gamle Lassen mellem de fængslede. Myndighederne spurgte ham, hvoraf det kom sig, at han var dansk, og han svarede: »Det har mine forfædre været i hundreder af år«. Den unge Lassens kone, som var umådelig tiltalende, havde egentlig ikke vidst, om hun var dansk eller tysk. Det var gået som med så mange i Sydslesvig, at de talte både tysk og dansk og ikke var blevet stillede overfor valget. Men i afstemningstiden havde hun valgt dansk og var nu ivrig dansksindet.

Vi har vænnet os til den tanke, at sydslesvigerne er helt tyske. Men det er de ikke. Man må kende dette åndeligt mishandlede folk, som af holstenske grever og hertuger — med de såkaldte danske kongers tilladelse — er bleven fortyskede af tyske lærere og præster og tilsidst i 56 år har været under preussisk voldsstyre, kuede til at opgive det gamle danske modersmål, for rigtig at elske og dybt beundre *dem*, der alligevel har bevaret sit sønderjydske, ægte danske modersmål.

På Rønshoved højskole, hvor jeg på hjemvejen fra Flensborg opholdt mig en tid til et kursus, hørte jeg foredrag af dansklærer Niels Kjems om hans arbejde blandt befolkningen.

Niels Kjems, som kun arbejder kulturelt og lønnes af dan danske stat, begyndte sit foredrag med at sige, at når

man vilde forstå folket mellem Flensborg og Dannevirke, måtte man kende dets skæbne gennem tiderne. I dette oprindelig helt danske folk, var kirke- og skolesprog fra 1660 til 1850 aldeles tysk, idet præster og lærere var tyske. Befolkningen klagede og indsendte bønskrifter til de enevældige danske konger, men det hjalp ikke. Hvilken ulykke det var for det danske folk med de tyske præster, forstår man bedst, når man hører, at en pastor Heinrich Fischer fra Nyrup i Angel i det attende hundredår tiltalte sine sognebørn således: Habe ich euch, teufelgesinde und höllenbrände, nicht deutsch lehren wollen? Was hilft es aber, dieses teufelgesinde bleibt immer bei ihrer tollén dänischen sprache zu hause unter sich und allenthalben.«

Der var en lærer, som gik under navnet »Børnevennen«, fordi han ikke — som de andre — bankede børnene, fordi de ikke kunde tysk. For at fri børnene for altfor mange klø, begyndte så forældrene at tale tysk med børnene, inden de kom i skole, men holdt atter op, når de blev konfirmerede. Det hed sig, at når en dreng blev konfirmeret, fik han lov til at »ryge tobak og snakke dansk.« Det førte til to ting: en *fuldstændig sprogforvirring*, så at folk ikke vidste, hvad sprog de talte, og til *åndelig død og materialisme*. Man har oplevet, at den samme mand ved et møde talte *sønderjysk* til sin nabo, *frisisk* til en friser, *højtysk*, til en lærer, *plattysk* til en ved siden af og *dansk* til en tilrejsende. Denne spurgte ham så: »Hvilket sprog taler De egentlig?« »Det véd a it, det er en dövel (suppedas) det hele.« De ved knapt, hvilket sprog de taler. Det danske sprog har været så dybt foragtet og er blevet kaldt »kartoffeldansk«, at befolkningen ikke vil kendes ved det. Derfor er *næsten* alle gravstene på tysk, skønt der under dem hviler danske, der har talt dansk hele sit liv. Niels Kjems spurgte en gang, da sæden var sat i hob: »Hvad kalder de på plattysk det enkelte bundt?« »Det kalder vi på plattysk et neg.« Han spurgte en gang, hvad de kaldte

den mad, de spiste: »På dansk ved jeg ikke, hvad det hedder, men på plattysk hedder det kærnemælksvælling.«

Grunden til, at der ved reformationen blev indført tysk skole- og kirkesprog i landet til Flensborg og ikke oppe i Nordslesvig, hvor skolesproget først blev tysk 1888, er, *dels* at store dele af Nordslesvig lå i »de kongerigske dele«, mens de sydlige lå i »de hertugelige dele« (det stakkels land, hvor er dog dets folk blevet mishandlet!), *dels* at der var mange herregårde i Sydslesvig, mens Nordslesvig var tildels fri for herregårde, og endelig at Nordslesvig kirkeligt hørte under Ribe og Fyns stifter, mens Sydslesvig lå under Slesvig stift.

Der er kun én vej, sagde han, til folkelig at genvinde det åndeligt mishandlede folk i Sydslesvig, og det er: at give dem *fuld frihed*. Da stormvejret — den store krig — kom, vågnede de mange rester af danskhed, der fandtes i Sydslesvig, til live, men afstemning i et så *forkvaklet* folk som dette, *kunde* ikke give noget billede af, hvad der groede i folkebunden, og det var jo umuligt på 6 uger at oplyse et sovende folk, som intet kendte af sin egen historie. Derfor gik det, som det gik! Men da den *dybe* skuffelse ved afstemningens udfald og følger var kommen nogenlunde på afstand, begyndte arbejdet for danskheden dernede. Det begyndte selvfølgelig i Flensborg, hvor de indgav andragende om en dansk kommuneskole ifølge § 113 i den nye tyske forfatning. Det blev bevilget, men da der var 1000 børn, som ansøgte om at komme i dansk skole, blev det nægtet flertallet, fordi forældrene i hjemmet talte tysk. Man krævede, at børnene skulde aflægge både mundtlig og skriftlig prøve i dansk, og da de selvfølgelig ikke kunde det, fordi de ikke havde lært et dansk ord i skolen, kom kun 240 børn i den danske skole. (Læg mærke til, at de *dansktalende* hjemmetyskere i Nordslesvig, som beder om, at børnene må få tyske skoler, får oprettet tyske skoler af den danske stat).

Det kniber umådelig med husrum, og bønderne er ikke ret villige til at give deres stuer, fordi der kommer så mange småfolk, og det sociale skel er stærkt i Sydslesvig. Somme steder må de nøjes med en arbejdsmands 3 fags stue.

Der har rejst sig to forsamlingshuse syd for grænsen: et i Jep Lorensens hus i Valsbøl og et i Østerby, som der var mange vanskeligheder ved. Efter at have sendt tegningen til myndighederne flere gange, fik de endelig lov at åbne det. Men for at forsinke det, skrev myndighederne først og spurgte, hvor tykke bjælkerne var, så hvor store vinduerne var o. s. v. Endelig kom indvielsesdagen. Der var blandt andet lavet et lille hus til W. C., men det var af en fejltagelse ikke kommet med på tegningen, og så havde myndighederne sat en lænke for, for så måtte det ikke nyttes.

Hvor fattige mange af de mennesker er, som går på de danske kursus, ses af følgende forsømmelsesgrunde: Kjems havde 60 børn til et kursus, men der var ret hyppige forsømmelser, én skulde passe sin lille søster, én samle koks ved jærnvejen, én skulde ud at tigge o. s. v.

Dette er arbejdet i 2den zone, men i 3dje zone er det langt sværere, fordi den danske stat ikke vil støtte danskheden dernede. Ikke desmindre er der en virkelig vågnende danskhed i slesvig by; der holdes danske kursus for 160 voksne og 160 børn. Tyskerne er rasende, og for at mistænkeliggøre det, skrev et tysk blad, at hvert barn fik en krone fra den danske konge. Dette optog »Fyns venstreblad«, det gik over i den københavnske presse, og kursuslederne blev kaldt op til den danske regering, hvor de jo let kunde sige, at det var løgn, men imidlertid blev det forbudt at bruge det mindste af statens penge i 3dje zone.

Kursuset og arbejdet for danskheden får imidlertid støtte fra de sønderjydske foreninger. Disse har købt en

gammel gæstgivergård i Slesvig by og sat den istand og indrettet foredragssal og dansk bogsamling i den. De tyske er opbragte derover og har i porten skrevet: Speckdänen und Landsverräther.

De fleste andragender om hjælp til ophold på højskoler og efterskoler kommer imidlertid fra 3dje zone, og nogle af de flinkeste elever er derfra.

Statsminister Neergård havde jo sagt ved genforeningsfesten på Dybbøl, at de danske, som blev ladet tilbage syd for grænsen, skulde »ikke blive glemte«, og den danske rigsdag bevilgede med støtte fra alle de politiske partier 200,000 kr. til kulturelt arbejde syd for grænsen.

Der blev så oprettet en dansk realskole i Flensborg, og nu er der på Duborg banke, hvor i sin tid dronning Margrethes slot lå, bygget en stolt og smuk dansk realskole og ansat en udmærket rektor: Andreas Hanssen. — Desuden er der indrettet en udmærket, stor lånebogsamling, som har til huse i Flensborghus, et stort og smukt hus på hovedgaden, hvor de danske holder deres møder. — I redaktør Jessens gamle bolig, kaldet »hjemmet«, som er købt af Flensborgsamfundet, er alle de danske ungdomsforeninger, spejderne, K. F. U. M. og K. F. U. K. tilhuse. Der gives kursus i dansk rundt om i Flensborg, og i vinteren 1922 har der været undervist ialt 650 voksne og børn.

I omegnen af Flensborg er befolkningen hovedsagelig dansk, og i Harreslev, lige nord for Flensborg, begyndte de først at røre på sig. De indsendte et andragende, underskrevet af 70 forældre, om at få en dansk skole, men det blev afslået. Så begyndte de danske at oprette kursus i dansk, i Harreslev er det Kjems, der leder dem, og han bor dér. Han sagde, at det var aldeles rørende at se denne forsamling af begge køn og de forskelligste aldre — fra 14 år til 70 — sidde og lære at læse og skrive dansk med latinske bogstaver; de gamle rystede på hånden, men de

holdt tappert ud. Der blev også dannet gymnastikhok og det endte med, at 80 børn gik til gymnastik. Endvidere blev der oprettet en børnebogsamling i Harreslev, og de er ialt 15 bogsamlinger syd for grænsen.

Niels Kjems har spurgt sig selv, om det nu også er rigtigt at søge at bringe uro i disse mennesker og søge at vække dem, og han er kommet til det udslag, at det vilde være stor uret at lade det være. Det er et åndeligt mishandlet folk, som hverken har dansk eller tysk kultur; fra Tyskland har de kun fået »Bierabend« og »Kriegerverein«, og kirkerne har de tyske præster prædiket aldeles tomme. Men der er nu vågnet en længsel i deres sjæl, og de er ikke længere borte fra deres danskhed, end at de med lethed kan tage imod den danske kultur, som er dem meget hjemlig. Men der må tålmodighed til, og der vil sikkert gå 10—20 år, ja måske mere, inden de bliver danske af sprog, men lykkes det de danske at gøre dem delagtige i dansk åndsliv, vil det være en stor lykke for denne forsømte befolkning.

Pastor Nørgård fra Vejstrup på Fyn talte også på Rønshoved højskole om en tur, som han og lærer Christiansen fra Askov havde gjort igennem Slesvig til Rensborg.

De kørte i bil gennem Angel og havde adressen på en dansk bondemand, som hed Chr. Nielsen. På vejen mødte de en gammel mand, som trak en ko. Christiansen spurgte ham på rigsmål om vej, men han svarede: »Verstehe nicht«. Så skød pastor Nørgård, som er fra Vendsyssel, Christiansen til side og sagde på bredt jysk: »Hur bur Chr. Niels?«, og så forklarede manden på ægte sønderjydsk, hvor han boede, kun at han sagde »rechts« i stedet for højre. Nørgård spurgte derefter: »Kan I alle her tale dansk?« »Ja, alle, som er så gamle som jeg, men ungdommen taler plattysk«. I Chr. Nielsens hjem

kunde alle — også børnene — dansk. Efter at have besøgt Angel, tog de så til Rensborg, hvor de vilde besøge pastor Tonnesen, som har været præst oppe i Hellevad i Nordslesvig, og som taler dansk med sin kone og er en søn af Indremissionens fører i Nordslesvig. Han har nu en højskole i Rensborg. De tog ind på et af byens hoteller og bad om lidt mad, men der blev svaret, at da de var danske, kunde de intet få. De gik så hen i »Tonhallen«, og der fik de lidt mad. Derefter gik de hen til pastor Tonnesen, som tog meget venligt imod dem. De sagde, at de gerne vilde rette nogle spørgsmål til ham, som de vilde bede ham svare på. Det vilde han nok.

1) *Hvilken kultur har tyskerne bragt Sydslesvig?* Pastor T. indrømmede, at tyskerne ingen kultur havde bragt folket; det eneste, de havde bragt dem, var »Kriegerverein« og »Bierabend«, og folket var fuldkommen materialistisk og ligegyldigt — åndelig dødt. Derfor havde han nu oprettet en højskole i Rensborg, tildels efter grundtvigsk mønster, men det var lidt vanskeligt at arbejde med slesvigerne og holstenerne sammen, fordi de var så uhyre forskellige; sydslesvigerne havde såmeget tilfælles med nordslesvigerne, de var jyske bønder.

2) *Hvad synes De om det danske styre i Nordslesvig?* Han trak på skuldrene. »Må jeg svare helt oprigtigt?« »Ja, værsgo«. Han kunde ikke sige stærkt nok, hvor slet han fandt det, men han brød sig forresten ikke om at udtale sig om den ting, da han ikke fandt, at de danske havde spor af ret til Nordslesvig. Nørgård mente, at slettere end det tyske styre kunde det danske dårligt være. Han spurgte, hvad T. egentlig mente med, at de danske ingen ret havde til Nordslesvig, da han dog ikke kunde nægte, at befolkningen talte dansk, at den kultur, der var, var dansk, og at den havde stemt sig tilbage med 75 pCt. stemmer. T.: De danske havde ikke krigens ret, tyskerne havde

ærlig og redelig banket de danske. N.: Hvad han da kaldte folkenes selvbestemmelsesret? T.: Ja, hvis tyskerne som et frit, stolt folk havde skænket det tilbage til det danske frie, stolte folk, så havde det været folkenes selvbestemmelsesret. N.: Når De holder på krigens ret, så kan jeg ikke forstå, at De er så vred på Frankrig for, hvad det gør mod Tyskland; franskmændene har da »ærlig og redelig banket tyskerne«, så de må da have »krigens ret«. T.: »Nej, det har de ikke, for de har ikke *expansionsevnen!*«

3) *Hvorfor er De så vred over det kulturarbejde, der gøres af danske i Sydslesvig?* Vi giver jo tyskerne lov til i Nordslesvig at gøre alt, hvad de vil; de får tyske skoler og får lov til at holde fester på Knivsbjerg, i Tønder o. s. v. Hvorfor må vi ikke gøre vort stille kulturarbejde i Sydslesvig? T.: Nej, fordi han kunde tænke sig, at det tyske rige om en to tre år vilde styrte sammen og opløse sig i mindre stater, og så vidste han, at der var danske, som håbede, at Slesvig kunde komme tilbage til Danmark, og så kunde det tænkes, at befolkningen var villig dertil.

Det var i 1923, at pastor Nørgård fortalte dette på »Højskolen ved Flensborg fjord«, og meget er forandret siden den tid. Tyskerne har lært de danske kunsten af og eftergør os, beskyttede af vore frisindede love, på alle leder og kanter; i Nordslesvig opretter de højskoler, bygger forsamlingshuse og danner frimenigheder, alt — så vidt de formår — efter grundtvigsk mønster, og pengene strømmer i brede strømme sydfra. Man kunde jo tabe modet, hvis man ikke troede på sin sags *dybe sandhed!* Om tyskheden eller danskheden vil sejre i denne kamp, vil tiden vise, men vi ved det jo fra Johan Ottosens sang, at »Det har slet ingen hast for den, der tror«.

Ja, også sydslesvigerne tror på deres medfødte danskhed, og da jeg var dernede i Sydslesvig, var én af de sange, de helst sang, Ingemanns:

Det suser i Nordens skove,
 det bruser fra dybe hav,
 mine børn under muld og vove
 har sprængt århundreders grav.

Det hvisker fra land og vove:
 Vi kommer dit navn ihu;
 ej mer dine sønner sove,
 vi lever påny som du.

Hver gang det suser fra skoven,
 hver gang det bruser fra hav,
 en røst vi hører fra oven
 og dybt fra heltenes grav.

Den hvisker om gamle dage
 og om den kommende tid;
 det svundne kommer tilbage
 i vordende slægters id.

Ret aldrig forstummer ganske
 i Nord hin lønlige røst;
 ret aldrig mer Holger Danske
 skal jordes på Danmarks kyst.

Danmark har forsømt befolkningen i Slesvig uhyre under vore enevældskonger, som var i slægt med de holstenske hertuger, og der er uendelig meget for Danmark at gøre godt igen. Denne arv søger de danske nu at løfte — gid de må få lykke dertil! Jeg kan kun tilskynde alle danske, som elsker sit folk, til at rejse ned syd for grænsen for at overtude de trofaste danske, som står midt i brændingen dernede, om, at de har det danske folk bag sig!

Nu var mine vidunderlige ture til mit elskede Sønderjylland slut, og når jeg så tilbage på dette tidsrum, hvor jeg hvert år havde været dernede, syntes jeg, det var en rigdom, som jeg aldrig havde turdet håbe at opleve. Jeg var desværre ikke nået at komme over på vestkysten, Trøjborg og Ballum, hvor fru Lorenzen havde budt mig hen,

og jeg når det aldrig. Thi i *Januar 1924* fik jeg et meget alvorligt hjerteanfald, som jeg var lige ved at dø af, og siden den tid har jeg aldrig kunnet rejse mere. Det er ikke let at være bleven så svag; men jeg lever ofte hine tider om i mindet og er inderlig taknemlig over, at jeg har oplevet dem.

VIII.

ISLAND OG MODERSMÅLET.

Lige fra min barndom har jeg, påvirket af min varmtfølelse, fædrelandskærlige moder, der altid søgte at rense vort modersmål, kæmpet for sprogets renhed. Moder lod mig lære svensk i skolen, læse Hammerichs Svenske læsestykker med gløser til, og moder gav mig svenske bøger, som jeg læste med største glæde. Det svenske sprog, som overfladisk set er temmelig fuldt af fremmede ord, er jo i virkeligheden meget mere nordisk end det danske. Jeg optog ord fra jævne folk hjemme på landet, som den gang talte et meget renere sprog end overklassen, brugte dem altid og kunde ikke dy mig for at gøre folk, der brugte de fremmede ord, opmærksom på forskellen.

F. ex. sagde alle folk derhjemme »glarøjne« (svensk glasögon) istedenfor det tyske briller, og jeg har aldrig sagt andet end glarøjne. *Forårsage* (verursachen) bruges både i tale og skrift; jeg bruger det danske ord *volde* (stormen voldte højvande); for det fæle ord *beskæftige*, bruger jeg det smukke danske ord, *sysselsætte* eller *syse*. Jeg sagde og siger *værkfælle* for kollega, *værksted* for atelier o. s. v. Da det lille hus i haven på Nysø, hvor Thorvaldsen lavede en del af sine arbejder, blev bygget, vilde man sætte ordene »Thorvaldsens atelier« over; men Grundtvig fik Stampes til at sætte »Thorvaldsens værksted«, og skønt huset er ombygget, står det der heldigvis endnu. Jeg blev ofte drillet med mine nordiske ord; men

kærligheden til det nordiske lå så dybt i mig, at ingen har kunnet få mig til at vige fra den vej.

I 1912 rejste jeg en fjortendagstid hjemmefra og skrev et småskrift, som hedder »Vort modersmål«, og det har jeg haft megen glæde af; der har været lærerinder, som har lært sine elever nogle af mine nordiske ord. Jeg var med til 1916 at stifte »Samfundet modersmålet«, og blev selv medlem af styrelsen. Det har udgivet flere gode småskrifter; men styrelsen var sammensat af altfor forskelligartede mennesker, til at vi kunde udrette såmeget, som vi burde have gjort. Da jeg i 1922 fyldte 70 år, fik jeg en smuk buket med de ord ved:

Nordisk i viljen den ranke,
al udenvælts bagsnak på tværs;
dansk i mål og i tanke,
sådan blev De 70.

Det var formanden, Hans Kyrre, der havde digtet disse ord, som glædede mig *meget*.

1928, da jeg var 76 år, gik jeg ud af styrelsen, fordi jeg syntes, det var mig umuligt at udrette noget, særlig da formanden, som jeg var kommen til at sætte meget højt, nedlagde sit formandsmandat.

Blandt de ting, moder i min ungdom gav mig at læse, var også N. M. Petersens »Islændernes færd ude og hjemme«, og den greb mig dybt og inderligt. Jeg fik en dyb kærlighed til islændingene og fik vor lærerinde til at lære mig oldnordisk, og til at læse »Havamål« og forskelligt andet med mig. En ny verden åbnede sig for mig! Jeg følte, at der er et inderligt sambånd mellem alle de 4 nordiske folk, og mit ønske om, at vi skulde slutte os sammen, blev derved styrket. Kristine og jeg fik i København undervisning af Edwin Jessen i plattysk (læste noget af Reineke Voss) og i dansk sproghistorie, og det hjalp

også til at klare for mig, hvilke ord i det danske sprog der var af nordisk oprindelse, og hvilke af fremmed.

Jeg følte, at det danske og det islandske folk ikke forstod hinanden nær nok, og at samkvemmet mellem de to folk ikke var nær stærkt nok. Jeg skrev da et stykke i højskolebladet, hvoraf brudstykker gengives:

»Det, som mest volder misforståelse imellem de to frændefolk, er den uhyre uvidenhed om Island og dets historie gennem tiderne, som findes i Danmark. Skulde ikke alle vi, som elsker og forstår Island og interesserer os for dets opblomstring på alle områder, og for at sambåndet med Danmark skal vedvare, slutte os sammen og arbejde for, at det danske folk lærer det islandske at kende og omvendt? Det første, der bør gøres, er, at Islands historie omtales, og omtales med sympati og forståelse, i de danske historie-lærebøger. Det er egentlig ganske utroligt, at samtidig med, at det hævdes, at Island er en del af det danske rige, samtidig dermed undervises der ikke i nogen af statens skoler om Islands historie. Jeg har undersøgt flere af de højere skolers lærebøger og deri *kun* fundet et par linjer om den tid, da Island blev bebygget, og i den ene også et par linjer om 1871, da det fik en fri forfatning — ellers omtales det ikke med et ord. Kan man så undre sig over, at det danske folk er så uvidende om Island?

At børnene i skolen ikke lærer om Island som et land med sin egen historie, men kun som et »biland« af Danmark, er en af *grundfejlene*; derfor er det, at man ikke så sjældent træffer den gale opfattelse, at Island er »en del af Danmark«. Således sagde en gang en dame til mig, da jeg forsvarede, at islændingene ønskede at have sit eget flag oppe på Island, »så kunde jo ligesåvel Sælland og Fyn få sit eget flag«. Hun blev grundig kureret for sin gale opfattelse, idet jeg formåede Baagø til at komme ned

til Nykøbing F. at holde offentligt foredrag om Island, og derefter erklærede hun, at nu kunde hun aldrig sige noget sådant mere. — — —

Men det er ikke nok, at børnene får en forstandig undervisning om Island som om det øvrige Norden — hele det danske folk trænger til at oplyses, særlig ungdommen. En del sker vel igennem de bedste af højskolerne, hvor der heldigvis allerede er en del forståelse af Island. Men der burde gøres et stort arbejde for at vække alle højskoleforstandernes interesse for Islands historie, så at de flettede den ind i deres foredrag om Nordens historie.

— — —«

Jeg stillede derefter det spørgsmål, om det ikke nu var på tiden, at alle Islands venner i Danmark sluttede sig sammen for at arbejde for kendskab og forståelse mellem de to folk? Det burde ikke opsættes længere.

I dette stykke opfordrede jeg altså alle danske mennesker, der havde forståelse for og kærlighed til Island, til at slutte sig sammen. Arne Møller tog tanken op og samlede os i 1916 til et møde, hvor statsminister Zahle også var tilstede, og hvor vi dannede »Dansk islandsk samfund«, som skulde fremme forståelsen og kendskabet mellem de to folk. Jeg blev medlem af styrelsen, og jeg påskønnede i høj grad, at de valgte mig med, skønt kvinder jo sjældent kommer ind i styrelser.

»Dansk islandsk samfund« har udrettet et stort, udmærket arbejde for at nå vort mål; alle styrelsens medlemmer arbejdede med iver for sagen; men den, der drog læsset og virkede mest, var vores udmærkede sekretær: Åge Meyer-Benedictsen, et sjældent, idealistisk og varmtførende menneske, som holdt udmærkede og meget ejendommelige foredrag, og som udgav en ypperlig bog med værdifulde bidrag fra næsten alle styrelsens medlemmer; den hed »Strejflys over Islands land og folk«. Men ak, Åge

Meyer Benedictsen døde 1927, og det vil ikke være let at erstatte ham.

I 1926 gik jeg ud af styrelsen, taknemlig over, hvad D. I. S. havde ydet mig af åndeligt liv og forøget viden om det inderlig kære islandske folk. Inden D. I. S. var stiftet, havde jeg i et af vore dagblade skrevet en artikel om, at Island skulde have sit eget flag. Jeg forstod så inderlig godt, at islændingene jo ikke kunde elske Dannebrog, som jeg elskede det, men måtte trænge til at have sit eget flag, og det har de da også nu fået.

Da jeg i 1922 fyldte 70 år, skrev biskop Jon Helgason en meget smuk, men altfor smigrende artikel om mig i det islandske dagblad »Morgunbladid«, hvor han omtalte min store kærlighed til Island. Jeg følte en inderlig trang til at bringe Island min varme tak for alt, hvad det havde været for mig, og skrev en artikel i »Morgunbladid«, hvoraf jeg vil nævne nogle små stykker:

» — — Det er min trang at bringe biskop Jon Helgason min inderlige tak for hans artikel om mig i »Morgunbladid« for 24. dec. f. a. Jeg har det ene at indvende mod den fremstilling, at det synes mig, at jeg ikke ejer noget af alt det skønne, som er sagt om mig, så at læsningen af alle disse ord får rødmen til at stige op i mine kinder.

Men jeg føler også en stærk trang til at bringe Island min inderlige tak for alt, hvad det land har bragt mig, og for det betydningsfulde indtryk, som dets sagaskrifter og uforlignelig skønne sprog har gjort på mig i alle mine livsdage. Jeg var endnu ung, da min moder gav mig N. M. Petersens: »Islændernes færd ude og hjemme«, trykt med den »nordiske retskrivning« og smukt indbunden med Are Frode trykt i guld på bogens ryg. Den bog blev for mig den kosteligste i min hele bogsamling, og det er den helt op til denne dag. Mange af disse fortællinger blev mig så inderlig kære, især Gunløg

Ormstunges saga og Njals. — — — I oldtidssagnene var det for mig, som jeg forstod, at jeg ikke blot stod overfor islændinge, men også overfor mine egne forfædres ånd. Jeg havde altid elsket mit fædreland, Danmark, men nu var det klart for mig, at mit fædreland var langt, langt større — nej, hvert land, hvor folkesproget var runden af norrøn rod, var mine fædres land, og det nåede, dette nye fædreland, ud over Sverige, Norge og Island. Hele Norden var bleven mine fædres land, selv om jeg dog først og fremmest nærrede kærlighed til Danmark, som barnet til sin moder, der har lært det at sige det første ord og ledet det de første skridt i verden.«

Efter at have forklaret, at jeg, da jeg giftede mig og blev moder, måtte holde helt op med mine studier, fortsatte jeg:

»Skønt jeg egentlig skammer mig lidt ved, at jeg ikke længer med nytte kan læse det tungemål, som jeg en gang i mit liv elskede og endnu elsker så varmt, ved jeg dog til min undskyldning at føre frem, at der nu er forløbet 45 år, siden jeg kunde give mig af med det. Men min kærlighed til Island, både til dets fortid og nutid, er endnu lige dyb og inderlig. Derfor har jeg talt Islands sag; derfor støttede jeg Islands ønske om eget flag; derfor stod jeg altid fast på, at islændingene er nordens 4de folk, og endelig lagde jeg min kraft ind på at ægge alle danske, der som jeg elskede Island, til at forene sig om at arbejde for inderligere samfølelse og enighed mellem de to folk, danske og islændinge.«

Jeg fortæller, at mit ønske om at komme til Island aldrig blev opfyldt. Da D. I. S. gjorde en stor fællesrejse til Island 1922, var jeg for gammel og svag til at tage med og sejle over det lunefulde Atlanterhav; men jeg skriver i min artikel:

»Jeg har vandret op ad Akropolis, sjælegrebet ved at

færdes ad de samme stier, som Perikles en gang trådte. Dog var jeg bleven endnu mere greben, om jeg havde haft lykke til at sætte min fod på Thingsletten — ved at vandre ad *Almannagjá* til *Thingvalla* med den følelse i sjælen at være dér på et helligt sted. Denne store fryd bliver mig ikke til del.

Men gjerne vilde jeg med disse linier vise Island min hengivenhed for alt det, som jeg har dette land at takke for, dets historiske minder fra svundne tider og folkets trofasthed overfor minderne, såmeget som det livet igenem har givet til at berige min ånd og til at øge min kærlighed til mine fædres land.«

Jeg fik så fra *Valtýr Gudmundsson*, som jeg havde haft den glæde at lære at kende på D. I. S.s møder, et brev, som glædede mig meget, og som jeg gemmer som en kær skat.

Valtýr Gudmundsson skriver:

»Jeg sidder og læser »*Morgunbladid*« fra 11. april, som jeg først nu har fået, og som bl. a. indeholder Deres artikel »*Tak til Island*«.

Denne artikel har gjort et sådant indtryk på mig, at jeg ikke kan lade være med at sige Dem min dybtfølte tak for den. Og skønt jeg ikke har noget mandat til at tale på andres vegne, er jeg dog sikker på, at det er gået mange Islændere som mig, at de er bleven varme om hjertet ved at se den dybe interesse, den varme kærlighed til Island, dets sprog og litteratur, som ånder ud af Deres artikel, og at den i deres hjerter har skabt en genkærlighed til den kvinde, fra hvis hånd, ånd og hjerte artiklen stammer.

Hvis mange danske havde haft en så klar forståelse som De af betydningen af større kendskab til islandsk sprog og islandske forhold, så vilde megen bitter strid være undgået, og danske og islandske hjerter lettere have fundet

hinanden. Gid fremtiden her måtte oprette, hvad fortiden har forsømt!

Deres ærbødigst hengivne

Valtýr Gudmundsson.

Ja, der er gjort meget af Dansk islandsk samfund for, at de to broderfolk skal komme til at forstå hinanden bedre, og det er mit inderlige håb, at der må være mange »danske og islandske hjerter, som har fundet hinanden«, som Valtýr Gudmundsson siger. Som alt godt her i livet må forståelsen mellem de to folk kæmpe sig op imod ligegyldighed og modstand; men een gang vil målet nok nås, selv om det ikke kan siges at være nået, førend alle de nordiske riger dybt føler deres slægtskab og slutter sig sammen.

At fortælle om mit liv har jo for en stor del været at fortælle om min kamp for fremskridt, for at Guds rige måtte komme på jorden; jeg var vis på, at når jeg arbejdede for kvindesagen, for modersmålet, for Sønderjylland og Island, så strøede jeg »Guds sæd«, og derfor har jeg altid sagt, at hvis mine børn og mine venner vilde synge en salme over mig, når jeg var død, skulde de synge den:

Har hånd du lagt paa herrens plov
 Da se dig ej tilbage,
 Se ej til verdens trylleskov
 Og ej til Sodoms Plage!
 Men pløj din Fure, strø Guds sæd,
 Er Jorden dig for tør, så græd!
 Vil gråden kvæle røsten,
 Så tænk på gylden høsten!

Sorger har livet givet mig nok af. Af mine 5 elskede børn har jeg kun to tilbage, og mit tunge sind har ikke gjort mig byrderne lette at bære.

Dog, når jeg ser tilbage over mit lange og skiftende liv,
så siger jeg tit ved mig selv:

»Vel tornestrøet
Er stien sommesteder,
Men rosebødt
Som sorgen er med glæder.«

»Alt som vi gå,
Vi dog af Gud oplæres
Til at forstå,
Vi hæves og vi bæres
I ledebånd
Af *livets ånd*
og af vor faders engleskare.«

SPROGKORT OVER SØNDERJYLLAND

Af efterfølgende kort fra år 1700, som findes i G. Rosendals »Sønderjylland«, kan man gøre sig klart, hvor forfærdeligt Slesvig er blevet mishandlet af fyrster og hertuger, der kun har tænkt på egen vinding og ikke på det grunddanske folk, som bode i disse »dele«.

